

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПИЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

I

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 1 (111), January, 1957, Vol. X

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1957 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23.50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4,20 Н. М.	140 н. м.
Парагвай .	64 гуар.	34 гуар.	18 гуар.	6 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7,20 кор.	240 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1/37 (111)

СІЧЕНЬ, 1957

Річник IV (X)

Зміст I-ої книжки

СЛАВА ВО ВИШНІХ	3
Джовані Папіні (перекл. М. В.): ОКТАВІАН	6
Ярослав Стецько: ЩО ДАЛІ?	7
Інж. Д. Шалдій: ВІДСТАЛІНІЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ?	12
Проф. Г. Ващенко: ВИХОВНА РОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПІДСОВЕТ- СЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	19
Проф. д-р В. Янів: «ПАНСЬКІ ЖАРТИ» У СВІТЛІ ЕТНО- ПСИХОЛОГІЇ	31
П. Штепа: ЧУЖИНЦІ ПРО МОСКАЛІВ	42
Проф. В. Січинський: РОКСОЛЯНА	52
Юрій Тис-Крохмалюк: ПОХІД САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ	65
Проф. Дам'ян Горняткевич: УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТО- БІОГРАФІЯХ	72
Р. Володимир: ПОДЗВІННЯ	76
Мігр Р. Кухар: ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПАСКАЛЯ НА ТЛІ ЙОГО «ДУМОК»	77
Є. Онацький: ЗНЕВІРЕНИМ	80
Христо Ботев (перекл. Яр Славутич): ХАДЖІ ДМИТРО	81
Р. Володимир: ЯКИХ СЛІВ ТРЕБА?	82
Іван Франко: СОЙЧИНЕ КРИЛО	83
Джозеф Конрад: (перекл. С. П.): ЛЯГУНА	93
Юрій Тис: ВІКТОР ЦИМБАЛ	104
Є. Онацький: ІСКРА ЕНТУЗІЯЗМУ	110
Слава Стецько: ЗУСТРІЧ З УГОРСЬКИМИ РЕВОЛЮЦІОНЕРАМИ	111
ЛИСТ Д-РА АРІНА ЕНГІНА	114
А. Куцинський: КНИЖКА З «МУЗЕЮ СМІШНИХ РЕЧЕЙ»	118

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

Mr. W. Makar,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

Mr. W. Nemyliwskyj,
289, Kethleen St.,
Sudbury, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczyński,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

СЛАВА ВО ВИШНІХ БОГУ!

Чергове свято Різдва. Як перед тисяча дев'ятсот п'ятдесятьма семи роками, віщувальна зірка займеться над старим Віфлеемом, спалахне радістю в серцях людей доброї волі в цілому світі, у всіх закутинах, куди лиш дійшла Його наука. Віковою Дивною Новиною зрадіє далекий кореєць на руїнах власної хати, всміхнеться до спомину вояк над Нілом і до привітального листа — мати в Лянкашірі чи Небрасці, тихо постукає у вікно дому рідних або приятелів повстанець в Україні чи в Угорщині.

Чергове свято Різдва...

Скільки ж це літ? — будуть рахувати донбаські вуглекопи, запорізькі робітники, подільські селяни та карпатські лісоруби.

Скільки ж це літ? — запитають один одного засуджені в Лук'янівці, Архангельську й Воркуті, вислані на цілині землі Казахстану.

Скільки ж це літ? — будуть силкуватися згадати лікар на Алтаї, інженер на Кавказі, хорист у Москві, невільник в уніформі советського солдата в Угорщині чи Владивостоку.

Скільки ж це літ? — вгадувати будуть наші люди, розсіяні по всіх країнах і континентах вигнання.

Скільки літ узад і скільки вперед? Скільки, що ми не разом: батьки й діти, брати й сестри, знайомі й приятелі, земляки... Де вони тепер, що поробляють? Чи згадують?

Чергове свято радості, а не одна сльозина спливе у злиденну страву колгоспника, не одна зволожить змервлену соломку тюремного чи таборового ложа, не одна спече душу того, що служить ворожій справі проти власної волі, а чи навіть і з нею, не одна скапає на далеку землю чужини. Свято родини, а в багатьох домах, опустілих від родинної челяді й залюднених безрідними чужинцями, зголоднілі домовики даремно будуть чекати належної пайки куті.

Спливе сльоза і туга зацемить під грудьми. А проте, коли засяє різдвяна зірка, то — наяву чи в уяві — пролунає, як перед віками, янгольський гімн: «Слава во вишніх Богу!...»

»... А на землі мир«. Мир? Адже нема миру. Адже не можемо назвати миром такого часу, коли один великий народ здушує у крові народ менший і слабший. Не можемо назвати миром такого часу, коли гинуть тисячі й мільйони людей, дарма що не на фронтах, а лиш від знущань, від беззгучних пострілів у потилицю в підвалах, від непосильної праці, холоду й голоду; коли інші мільйони тремтять від думки, що їх може зу-

стріти подібна доля; коли випробовують усе нові роди зброї, й скрізь панує страх, що кожного дня і кожної хвилини ця зброя може бути вжита для знищення вже не одного міста чи країни, а цілого світу. Мир — це ще не той час, коли не стріляють, а той, коли народи й люди користуються повною волею, а найперш усього — волею від страху.

Та сказано в пісні пісень: »Мир людям доброї волі«. Отож, з висот подана обіцянка миру, але як умова для здійснення обіцянки поставлене те, що між людьми повинна запанувати добра воля. І коли нарікаємо, що нема миру в світі, то зразу й повинні запитати: а чи багато доброї волі між людьми? В щирості з нами самими, признаємо, що теперішній »мир«, якого зазнаємо, стоїть у рівній пропорції до доброї волі, яку виявляємо. Доброю волею не можемо назвати насилування власного сумління й свідомого служіння ідеям та силам, що несуть загибель народам і людям; не можемо назвати співпраці, співжиття і потурання силам зла, хоч би це було лиш безчинним спогляданням на те, як множаться і поширюються злочини; доброю волею не можемо назвати відсутності волі подати допомогу вже не то ближньому, але собі самому. Мир і добра воля — поняття від себе невіддільні. Не в праві вимагати для себе миру той, хто злочинцеві вислугувався, активно чи пасивно помагав йому, не в праві навіть тоді, коли вже покався. Душа дівчини з »Великого льоху« Шевченка й на другому світі не мала миру тільки за те, що за життя перейшла ворогові дорогу з повним. Євангельський Юда за відсутність доброї волі у відношенні до свого Учителя не зазнав миру доти, поки сам не наклав на себе руки.

Новонароджений зійшов на землю і приніс основну заповідь: »Возлюби Господа Бога твого цілим серцем твоїм і цілим розумом твоїм, а ближнього твого — як себе самого«. Як довго ця заповідь не пошанована людьми й народами, перш за все тими, які отримали її в спадку разом з своєю культурою, так довго всяке нарікання на справедливість Провидіння залишиться боягузством супроти людей і блюзнірством супроти Бога. Отож: »Слава во вишніх Богу!«

»Слава во вишніх«, — і зігріється серце надією. Бо Господь так злюбив рід людський, що сам зійшов на землю, тіло людське та людські страсті прибрав, людей навчав, для їх спасіння зазнав зневаги й смерть прийняв на хресті. До нас, людей, Він безконечно справедливий; Він уміє й хоче карати за гріхи наші власні, наших батьків і прабатьків; але разом в тим Він — і безконечно милосердний та в милосерді Своему дає змогу випробуваннями та покутою гріхи відкупляти, може гріхи пробачати. І коли це так, то не в безконечність світові зазначати страхіть поневолення й страху від поневолення. Не в безконечність нам відзначати свято Його зйдення мішаним почуттям радости та смутку. Коли це так, то вже мусить бути близьким той час, коли з повною радістю й на повні вільні

груди зможемо заспівати в родині, в народі, в цілому оновленому світі — »Слава во вишніх!«

Чергове свято Різдва...

Думка мимовільно вертається в минувшину, з закутин душі вигортає найсильніше пережиті враження, живими укладає їх перед нашими духовими очима в теперішності, штовхає вперед, у майбутність. Як безліч невидних мостів, різдв'яні думки, в наругу часові й просторам, пов'язують нас з рідними, приятелями, земляками в усьому світі. З живими, мертвими та ненародженими. Гостріше, як коли, відчуваємо містичну єдність кровної споріднености, земляцтва, національности, віри й любови до Новонародженого. Силою відчуття тієї єдности виростає уявний дідух, запалюється свічка на згадку Тих, що полягли у спільній з нами дорозі, накривається стіл. Всі ми духово зібрані навколо Ясел. І коли засяє зоря, з вірою заспіваймо: »Слава во вишніх Богу, а на землі — мир людям доброї волі«.

ЩАНОВНИХ ПАНІВ СПІВРОВІТНИКІВ, ЗАСТУПНИКІВ,
КОЛЬПОРТЕРІВ, ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ
СЕРДЕЧНО ВІТАЄМО З ВЕЛИКИМ І РАДІСНИМ СВЯТОМ РІЗДВА ХРИСТОВОГО ТА БАЖАЄМО МІЦНОГО ЗДОРОВ'Я, ЩАСТЯ Й УСПІХІВ У НОВОМУ, 1957 РОЦІ ТАК У ПРАЦІ ДЛЯ ОСЯГНЕННЯ СПІЛЬНОЇ НАМ МЕТИ, ЯК І В ОСОБИСТОМУ ЖИТТІ.
В ЦЕЙ ЧАС НОВИХ СУВОРИХ ВИПРОБУВАНЬ, У ЧАС, ЩО МОЖЕ ЗАПОЧАТКУВАТИ ПЕРЕЛІМ В ІСТОРІЇ НАРОДІВ, ПОНЕВОЛЕНИХ У СИСТЕМІ МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ,

НАЙЩИРІШІ НАШІ ВІТАННЯ ТА ПОБАЖАННЯ ШЛЕМО ВЕЛИКОМУ І НЕЗДОЛАННОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ ТА ЙОГО КРАЩИМ СИНАМ НА ЗАСЛАННІ, ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ, УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ, УКРАЇНСЬКІЙ ГОЛОВНІЙ ВИЗВОЛЬНІЙ РАДІ, ІЄРАРХАМ, ДУХОВЕНСТВУ ТА ВІРНИМ ОБИДВОХ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ, УКРАЇНСЬКИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ ТА УСТАНОВАМ, ВСІМ УКРАЇНЦЯМ-ПАТРІОТАМ НА ВИГНАННІ.

ХАЙ НОВОНАРОДЖЕНИЙ ЗШЛЕ НАЙЩЕДРІШЕ ВЛАГОСЛОВЕННЯ ЇХ БОРОТЬБИ ТА ПРАЦІ, ДАРУЮЧИ ВСІМ НАРОДАМ І ВСІМ ЛЮДЯМ БОЛЮ ТА МИР.

ХРИСТОС НАРОДЖУЄТЬСЯ —
СЛАВІМ ЙОГО!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

ДЖОВАНІ ПАПІНІ

ОКТАВІАН

Коли Христос зійшов між людей, злочинці, знаходячи послух, панували на землі. Він народився, як підданий двох панів: одного, могутнішого й віддаленішого, в Римі; другого, більш злославного і ближчого, в Юдеї. Один підлотник, авантюрничий і не без щастя, підступом узяв імперію; другий підлотник, авантюрничий і не без щастя, підступом узяв королівство Давида й Соломона.

Обидва вивищились шляхами розпутними та беззаконними: крізь громадянські війни, зраду, жорстокість і вбивства. Вони наче вродилися для того, щоб розуміти один одного; насправді вони були найщиріші приятелі та спільники, настільки на це дозволяє васальність злочинця підпорядкованого супроти злочинця головного.

Син лихваря з Веллетри, Октавіан, показав себе боягузом у війні, месником у перемозі, зрадником у приязні, жорстоким у пімсті. Одному засудженому, що просив, принаймні, похорону, відповів: «Це справа гайвороння». Погромленим перусійцям, що просили помилування, кричав: «Погибайте!» Преторові Кінту Галію, з-за найпростішої підозри, перед обезголовленням особисто хотів виколоти очі. Коли здобув імператорство, коли були винищені й пішли врозтіч його вороги, коли в руках його опинилися всі почесті та влада, наклав на себе маску добродія, і з молодечих налогів залишилось йому лиш розпусництво...

Ця понура й примхлива постать була паном Заходу, коли народився Христос, і не знав цей пан ніколи, що народився той, хто мав зруйнувати те, що він заснував. Йому вистачала легка філософія нудного плагіатора Горація: «Насолоджуймося нині вином та любов'ю; і так нас чекає нечекана смерть; не втрачаймо ж і дня». Надаремно кельтієць Віргілій, людина села, приятель холодка, круторогих волів, золотокрилих бджіл, той самий, що разом з Енеєм зійшов споглядати муки засуджених у Пеклі та що розважав свою неспокійну тугу музикою слова, надаремно той Віргілій проповідував новий вік, нову породу людей, царство Небесне, — правда, трохи безбарвне та гірше за те, що його мав проповідувати Христос, але набагато шляхетніше та чистіше за царство Пекельне, яке готувалося. Надаремно, бо в тих словах Август бачив пастуші вигадки, та ще, можливо, він, скорумпований пан скорумпованих, уявляв себе проповідуваним Спасителем, відновником королівства Сатурна.

Передчуття народження Ісуса, того справжнього Царя, що приходив заступити королів Лиха, мав, можливо, лиш великий східній холоп Августа, імперський васал з Юдеї, Ірод Великий.

(Скорочений розділ з «Історії Христа», переклад з еспанської мови — М. В.)

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО

ЩО ДАЛІ?

Хоч угорське всенародне повстання дало недвозначну відповідь на низку основних питань протибольшевицької боротьби, проте вже почалося фальшування правди, яку на цілий рік поставив перед світом Будапешт. В дискусії про те, хто винен, москалі, чи комуністи, деякі кола у вільному світі зайняли найбільш несподіване становище: не москалі винні у злочинах в Угорщині, — до такого висновку прийшли вони, — а большевики, совети, ніби якісь такі марсіяни, що злинувши з міжпланетарних просторів, найперше пограбували з вольностей безталанний московський народ, а ось тепер напали й угорців. Принаймні, так формулює справу чоловічий публіцист швейцарської «Ді Вельтвохе», Льоренц Штукі, який пише: «За росіян, і лише проти советів!.. Мільйони росіян перебувають у концтаборах, інші мільйони, за винятком незначної жменьки захисників системи, зазнають неменшого поневолення, як угорці, румуни, східні німці та інші. Якщо західний світ спроможеться надати своє співчуття й свою підтримку протибольшевицьким росіянам, то він на дальшу мету досягне багато більшого успіху, ніж пустими жестами типу зірвання дипломатичних стосунків... Якщо й справді на майбутність існує можливість визволення Угорщини чи Польщі, то лише при умові, що російський «слон», на угорський зразок, звільнить свої сили й одного дня зважиться протиставитись надуживанню його до будь-яких злочинів...» Це згусток цього катастрофального для західного світу погляду. І скажемо без обиняків: це — відогрівання давньої власовщини з усіма її характеристичними рисами та, думаємо, також і наслідками.

»Москалі, геть з нашої землі!«

Тим часом берлінське, познанське, а передусім угорське повстання звільнили від усякого сумніву питання, про що саме мова. І вже перед тими повстаннями — чи поміж ними — ясну відповідь на те ж питання дали українські політичні в'язні з мордовських концентраційних таборів. «Москалі, геть додому з нашої землі!» «Хочемо волі!» Це справжні ідеї, що ними живе весь поневолений Москвою світ, це гасла, за які уярмлені народи готові проливати кров власну й ворожу, це істота справи, на яку не хочуть, не зважаються відкрити очей певні західні кола.

А між тим, гасло «Москалі, геть з нашої землі!» назріло вже й для вільних народів Заходу. Правда, покищо, воно тепер укладається в інших, більш лагідних формах: «Руки геть від вільних націй!», «Геть зазіхання по Близький і Середній Схід!»,

»Геть московські п'яті колони!« і т. п. З тим, що, поки час, їх треба скерувати в потрібний бік. Не проти неіснуючої мафії »советів«, а проти Москви. Москви однієї й незмінної, Москви Івана Лютого, Годунова, Петра I, Катерини II, Миколів Палкіна й Кривавого, Леніна, Сталіна й Хрущова, Москви Малют, Суворових, Паскевічів, Муравйових, Єжових та Серових. До всіх московських станиць — дипломатичних, господарських, культурних, вчених, спортових, — на міжнародних з'їздах і нарадах, на спортових майданах, усюди там, де зустрічається москаля у вільному світі, суспільство повинно ставити тверду вимогу: »Москалі, додому!«. »Москалі, геть з нашої землі!«, бо цього вимагає справа не лише звільнення поневолених, але й справа збереження волі тих народів, які досі можуть волею користуватися. Збереження від долі Пскова, Новгороду, Казані, Батурина, Варшави, Берліна, Будапешту...

Акцією з приводу Угорщини й на підтримку вимог українських в'язнів у концтаборах Мордовії нам треба ще глибше сколихнути сумлінням світу, докорінно змінюючи його поставу до Москви, не лиш як гнізда світового комунізму, а як гнізда загарбництва. В інтересі не лише нашому, а в інтересі вільного людства, ми можемо й повинні незмінно пропагувати, щоб ОН і весь світ засудили Москву, як агресора; щоб представництва Москви та її сателітів були усунені з міжнародних організацій; щоб вільні країни зірвали дипломатичні стосунки та наклали політичний, господарський і взагалі повний бойкот на Москву-СССР; щоб за жадних умов не був визнаний злочинний »уряд« Кадара; щоб творилася міжнародна армія добровільців, готова дати відсіч кожному новому посягненню Москви та піти на допомогу поневоленим націям; щоб волелюбні сили світу перейшли до наступу проти Москви на всіх відтинках життя. Кожного дня й кожної години ми повинні дбати, щоб в вільному світі творилася така духовна атмосфера, при якій чесна людина соромилася б промовити й слово до московського агента, будь він »дипломат«, »господарник«, »священик«, »мистець«, чи так просто агент п'ятої колони; щоб місцеві комуністи всіх барв відчували себе покидьками суспільства, якими гордять, як агентами чужого імперіялізму й тиранії, що на очах усіх винищує цілі народи за те лиш, що вони, як оце геройський народ Угорщини, прагнуть Бога і волі; щоб самотніми і згордженими відчували себе сноси, яким смакує потом і кров'ю невірників приправлений московський кав'яр, і гандлярі, що досі вважають, що їм можна гандлювати хоч і з канібалами; щоб під загальним обуренням впали всі комуністичні партії світу та щоб перед суд стали всі їх вожді, як перші спільники кремлівських вбивств та як зрадники своїх власних народів; щоб усі Церкви приєдналися до велетенського хрестоносного походу, щоб нові Петри з Ам'єну повели до штурму проти царства деспотії й сатани; словом, щоб обурення людини сконкретизувалося в най-

різніших, навіть дрібних, щоденних акціях, які засвідчили б свідомість, що вільні народи відчують себе справді вільними лиш тоді, коли звільняться від страху поневолення та коли воля неподільно буде панувати в усьому світі. Треба творити підвалини під духове оновлення народів, під моральне відродження людини, що не то з альтруїзму, а з розуміння своїх власних справжніх інтересів мала б доволі сили підтримати угорських повстанців, українських концтаборян та всіх інших поневолених Москвою народів у найслухнішій вимозі: «Москалі, вертайтеся додому».

Клясична, чи атомово зброя?

Якщо героїчна боротьба угорського народу не навчить західний світ у нічому, якщо не наступить зміна в західній політиці в відношенні до поневолених націй і не стане більш рішучою постава супроти Москви, а збережеться двоподіл світу з «коекзистенцією», то большевицько-московські орди неухильно заллють Європу. В повній зброї та готовості стоять триста московських дивізій. Чекають лиш наказу, щоб рушити проти «розтлілої буржуазії». І це — реальна річ, яка повинна кликати до вдумливості.

При тому ж принаймні половину складу отих грізних советських дивізій становлять немоскалі, солдати-невільники. Й вони, при певних умовах, ладні повернути зброю проти справжнього спільного ворога Заходу й їх самих, Москви. Докладно так, як ладні були повернути зброю проти Москви в минулій війні. Українці з окупаційної армії в Угорщині ото цими днями відмовилися воювати проти угорських повстанців та переходили на їх бік. Це явище може повторитися й набрати масових розмірів, коли західні потуги ясно й відверто підтримають їх у їхніх змаганнях та визнають необхідність розвалу історичної Російської імперії на незалежні національні держави. Концепції єдиної й неподільної Росії не можна поєднати з ідеєю відновлення національних держав на місці сучасного СРСР. Отож ніяка окупаційно-політична політика «непередрішення» не може наблизити до себе двох крайніх позицій. Московському фронтові необхідно протиставити фронт поневолених народів, об'єднаних ідеєю боротьби за власну національну державність.

Не зважаючи на всі внутрішні труднощі політичного та господарського характеру, не зважаючи на непевність ситуації в сателітних країнах, які — за браком надійності місцевих армій — доводиться щораз щільніше обставляти самими таки московськими військами, Москва все ще переважає західний світ кількістю своїх дивізій та конвенціональної зброї. Своєю силою вона може прокласти собі шлях до Атлантики, й при теперішніх умовах її похід в тому напрямі могла б зупинити лиш заслона з ядерних бомб. Це — відома таємниця, яку найліпше усвідомлюють собі у Вашингтоні та в Москві. Але покласти та-

ку заслону, правдоподібно, ніхто не зважився б, тому що застосування однієї ядерної бомби могло б означати початок всезнищуючої війни, якої не зуміли б сконструювати жадні міждержавні організми і жадні конвенції. Отож, треба думати, що нуклеарна зброя залишиться в магазинах, як газові бомби в минулій війні, на пострах противникові відплатою. Якщо так, то в розпорядженні остається тільки клясична зброя, якраз та, що нею вперше вже знехтувати захоплені нововинаходами американці, віддаючи в ній перевагу Москві.

Свої переваги Москва свідомо, і тої переваги вживає. Серед іншого, саме тому вона може зухвало відкидати всі пропозиції ООН в справі допомоги угорському народові, і то після того, як той народ криваво погромила.

Щоб США могли зрівноважитись з військовим потенціалом Москви, вони повинні дозброїтися клясичною зброєю. І в інтересі вільного світу є поставити не 12, а 100 німецьких дивізій. Тоді тільки можна буде вкоротити зухвальство Москви, скінчити з шантажем, що його вона може стосувати у відношенні до Заходу силою своїх панцерних чи змоторизованих дивізій. Перевага самою атомовою зброєю нічого Заходові дати не може. Принаймні, це видно було у війнах і «поліційних акціях», які провокував Кремль останніми роками в Кореї, Індокитаї тощо і які, виглядає, буде провокувати надалі, не вдаючись до війни на більшу скалю. Атомову бомбу можна кидати лише на Москву чи Ленінград, але не можна кидати на території немосковські, особливо десь у Суезі чи в Сирії, навіть коли там діють «добровольчі» московські формації. Дрібні льокальні війни мусять бути ведені давніми методами й давньою зброєю, і якраз у тій ділянці Заходові треба дорівнювати Москві, яка його переважає.

Близький Схід і Москва

Ймовірно, відставання Заходу в клясичній військовій техніці було також причиною фальшивої постави США в суезькому конфлікті. Звичайно, Британія і Франція, замість заступатися безпекою плавби по каналі, повинні були подати за мету своєї акції протиставлення зростові советських впливів на Близькому Сході. Та навіть коли в Лондоні основна мета десанту була подана несправжня, то від цього речі в істоті не змінюються. Альянти протиставилися в Суезі Москві і виступили на захист інтересів вільного світу. В свою чергу, США виступили проти альянтів, стримавши навіть постачання пального Британії. І це було супроти союзників кроком неояльним, а супроти СССР — непослідовним. Бо ж у відплату за напад на Угорщину американці не зважилися припинити жадних своїх постачань Москві... А треба відзначити, що саме американська відмова дати позику Нассерові на будову дамби в Асуані була безпосереднім поштовхом до того, що уряд Єгипту визнав за потрібне на-

близитися до Москви та покласти руку на канал. Вже хоча б той момент повинен був схилити американців на різкішу поставу до політики Москви на Близькому Сході. В усякому разі, метушливість американських політиків у справі Суезу була непропорційно велика в порівнянні до того, що США зробили для стримання московського розгону в Угорщині, а навіть для того, щоб дати допомогу угорським жертвам репресії.

В синайській битві між військами Ізраїля та Єгипту виявилося, що на єгипетському боці були московські «спеціалісти» й «дорадники». Як твердять керівні чинники ізраїльської армії, на єгипетському боці танкісти провадили між собою розмови... російською мовою. Очевидно, москалі докладали й докладають зусиль до того, щоб скомплікувати відносини на Близькому Сході й підірвати джерела багатства й потуги вже не лише Заходу, але й арабських країн, які головно утримуються з продажу нафти західнім країнам. Щоб поставити край московському прониканню в ту закутину світу, ми з повною переконаністю кажемо, що в Суезі повинні стати західні дивізії, а не жадні «добровільні» московські з'єднання, ані навіть «єгипетська» армія з штабами «фахівців» та «дорадників», що говорять між собою по-московськи. Аж ніяк не доводиться симпатизувати з такими арабськими «самостійниками», що в тіні серпа-молота кують з Москвою «спільну» справу на голову іншим і... самим собі.

Що ж далі? Далі західні великодержави мусять об'єднаним зусиллям протидіяти Москві на Близькому Сході, не витрачати сил на розгри одного проти одного, не намагатися перебрати спадщину один по одному, закинути мрії про імперії й колонії, про дво- чи триподіл світу на смути впливів, залишити свої сильні військові залоги в ключових оборонних пунктах. Суез — це власність нічия, а докладніше — всіх, як Дарданелли, Гібральтар чи Ля-Манш. Вільність мореплавства мусить зобов'язувати також і в ньому. Ця обставина, що канал прокопаний на єгипетській території, рекомпенсується тим, що Єгипет збереже управління каналом та певні економічні зиски. Без французів, що той канал прокопали, не мав би Єгипет ніякої користі з безводної піскової смути пустині. Західні великодержави мусять знайти шлях до розв'язки проблем Близького Сходу, мусять перетворити його з району непевного чи «неутрального» в бастион вільного світу. Змагання повинно йти не за те, чи на нафтовому ринку Близького Сходу збереже свої позиції Британія, чи втиснуться на її місце США; всі західні потуги повинні прикласти сил до того, щоб звідтіль витиснути Москву. Це завдання далеко важче, але також і важливіше.

2. 12. 1956.

ІНЖ. Д. ШАЛДІЙ

ВІДСТАЛІНІЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ?

Політичним і економічним значенням Україна займає найчільніше місце в комплексі ССРСР. Її природні багатства, стратегічне розташування, кількість населення, розвиток промисловості та сільського господарства — це база існування Московщини, точніше — європейської частини РСФСР. Україна і Московщина у своїй національній ворожнечі весь час зударяються між собою, хоч Москва це глибоко приховує як від українського народу, так і від зовнішнього світу. Національно-визвольний рух в Україні, спрямований проти московського поневолення — це найбільша турбота ЦК КПСС, а національне питання в ССРСР, не зважаючи на вигадану і офіційно оголошену «дружбу народів ССРСР», залишилося і далі найбільшою небезпекою та загрозою для існування штучно відновленої Російської імперії під плащиком ССРСР.

Небезпеку українського національного питання та революційного націоналізму підкреслюється у низці ідеологічних статей, опублікованих на протязі трьох років по смерті Сталіна. Тепер до цього питання знову повернувся журнал «Комуніст України» (ч. 10, жовтень 1956) у великій статті Г. Ємельяненка п. з. «Ленінські принципи національної політики КПСС». На початку статті автор пише, що теперішнє «колективне керівництво» намагається «відсталінізувати» теж і національне питання, особливо в Україні. Головна мета статті Ємельяненка — теоретично доказати, що національна політика комуністичної партії — це не сталінська, а ленінська політика, та що Сталін допустив дуже багато помилок у національному питанні, тому, мовляв, неправильно зв'язувати теорію і політику партії в національному питанні з ім'ям Сталіна.

Після такого зауваження можна б було сподіватися від журналу «Комуніст України» (офіціоз ЦК КПУ), що Ємельяненко докладно розтлумачить усі «помилки» Сталіна, а теж принципів різниці між ленінською та сталінською теоріями в національному питанні. Але дарма; журнал не тільки не заперечує сталінської теорії, а навпаки, стверджує, що обидві теорії це одне і те ж саме, бо Сталін лише «розвинув» ленінські основи національної політики компартії ССРСР. «Безперечно, Сталін, як видатний теоретик марксизму, немало зробив для розвитку національного питання, але при цьому він керувався ідеями В. І. Леніна» — пише Ємельяненко (ст. 49). А далі продовжує: «Інтереси комуністичного будівництва, боротьба за подолання культу особи і його наслідків вимагають правильного висвітлення ролі В. І. Леніна в розробленні національної політики компартії, в практичному розв'язанні національного питання в ССРСР».

Тут, як бачимо, йде не про самий зміст національного питання, а про спір за авторство, хто був його творцем — Сталін, чи Ленін. Очевидно, що ліквідація культу Сталіна вимагає заступити кимсь ту порожнечу, що виникла на місці Сталіна, отже ним мусить бути Ленін, бо легше скинути з п'єдесталу одного мертвого партійного божка і поставити на його місце другого мертвого, ніж висувати когось з «колективного керів-

ництва». Тим більше, що мертві не говорять, п'ястуком у стіл стукати не будуть і за ґрати в МВД не кинуть.

Теорія, програма і політика компартії в національному питанні були з'ясовані Леніним у таких працях: «Проект програми російської соціал-демократичної партії», «Про маніфест вірменських соціал-демократів», «Національне питання в нашій програмі», «Критичні зауваги до національного питання», «Про право націй на самовизначення» та в інших. У названих працях Ленін, знаючи наперед, що в СССР і далі буде продовжуватись боротьба поневолених народів проти гнобителя, відкидає націю як сталу і суцільну історичну спільноту, злитовану духово і біологічно в одну цілість, незалежно від її прошарків. «Кожному певному способowi виробництва, — писав Ленін, — відповідає конкретна, породжувана ним спільнота людей. На ґрунті капіталістичного економічного ладу складається, напр., така стійка історична спільнота, як буржуазна нація. Нації — неминучий продукт і немінуча форма буржуазної епохи суспільного розвитку». (В. І. Ленін: «Твори», т. XXI, ст. 52).

Слово в слово це саме повторив Сталін у своїй брошурі «Марксизм і національне питання». Абсурдність і псевдонауковість такого твердження надто очевидні. Капіталізм зродився у XVIII-XIX стол., а до того часу існував феодальний устрій. До феудалізму існували такі людські спільноти, як племена і роди. Отже виникає питання: якщо лише за капіталізму зформувалися «буржуазні нації», то які ж нації існували за феудалізму? В СССР на протязі 39 років існування советської влади формувалися т. зв. «соціалістичні нації», а в Польщі, Угорщині та в інших сателітних державах, після того, як у 1945 р. Москва зброєю загнала польську, румунську, угорську та інші «буржуазні нації» до «соціалістичного табору», процеси перероджування «буржуазних націй» в «нації соціалістичні» відбулися лише на протязі 11 років. Чи існує в цих обидвох випадках лєнінська логіка про формування націй? Знаємо, напр., що в США чи Канаді серед української еміґрації є звичайні робітники, по-советськи «пролетаріят», але є і підприємці, по-советськи т. зв. «буржуї». Отже до якої нації належать ці дві категорії — до «соціалістичної» і «буржуазної», чи до української? В червоному Китаї до індустриалізації притягнуто не тільки звичайних робітників, але теж колишніх власників підприємств, які на колишній своїй власності працюють тепер як державні службовці; до якої ж нації належать вони — «капіталістичної», чи китайської?

«Буржуазна нація — явище минуле. Із зміною історичних умов, із зникненням капіталістичного ладу та з побудовою соціалізму — буржуазні нації розпадаються, а їм на зміну приходять нації соціалістичні», — пише у своїй статті Ємельяненко, цитуючи твори Лєніна. Отже, на думку Лєніна, якщо б в Україні чи Угорщині, на місце сучасного московського поневолення, шляхом революційно-визвольної боротьби постав демократичний устрій, такий, як, напр., в Англії чи Швейцарії, то український і угорський народи, що є тепер «соціалістичними націями», перетворилися б раптово в нації «буржуазні» (!?). Чи таке твердження може витримати будь-яку критику?

Без сумніву, такі псевдонаукові твердження Леніна, якими потім користувався Сталін, були потрібні московській компартії для іншої мети. «Працюючи маси, — писав Ленін — звільнившись від ярма буржуазії, потягнуться до союзу та злиття з великими і передовими націями». (В. І. Ленін: «Твори», т. XXII, ст. 314). В цьому і лежить мета розподілу комуністичним способом націй на «буржуазні» і «соціалістичні», бо московській компартії треба під плащиком «дружби народів», «союзу» і «злиття з великими передовими націями» теоретично обґрунтувати поневолення неросійських націй як в СРСР, так і в сателітних країнах. Крім того, московському комуністичному імперіялізму треба виправдати велетенську розбудову мілітарного потенціалу Кремля для загарбання нових країн шляхом впровадження нещадної експлуатації населення неросійських «союзних» республік, закабалення його і систематичного грабування. Експлуатація поневолених народів, як у системі СРСР, так і в системі т. зв. «соціалістичного табору» московським народом на чолі з кремлівськими бонзами, перетворила Московщину протягом сторіч у паразита на тілі десятків мільйонів іншонаціонального населення.

Природно, що цілковите національне поневолення викликає в колоніальних та залежних від Москви країнах революційно-визвольну боротьбу. Намагаючись зберегти та поширити свій імперіялізм, Москва використовує для того всі духові та матеріальні засоби, включно до застосування мілітарної сили. Для того вона вигадує свою власну, фальшиву, національно-соціалістичну ідеологію і політику, спрямовану на те, щоб обдурити поневолені нації, зміцнити своє економічне і політичне панування та національний і соціальний гніт.

Ленін, якого тепер Москва висуває на перше місце, щоб рятувати збанкрутовану національну політику Сталіна, своєю теорією національного питання дав комуністичній партії таке завдання: шляхом ітернаціоналізації народів зламати національний спротив кожної нації, знищити окремішність, відрубність і національні почування кожного народу, щоб «об'єднати» їх усіх з «великою передовою нацією» Москвою, себто підкорити їх московському народові. Сталін, якого культ тепер заперечують, був відданим послідовником Леніна. В брошурі «Марксизм і національне питання» він (стор. 19) писав: «Ленін учив, що для пролетаріату всіх націй насамперед потрібне об'єднання за ітернаціональним, а не національним принципом. Виховання всіх трудящих у дусі пролетарського ітернаціоналізму в межах багатонаціональної держави, в дусі дружби народів, непримирливого ставлення до всяких проявів націоналізму, — таке наше становище в національному питанні». Свою брошуру він написав на початку 1913 р. і вперше вона була надрукована за його підписом у Відні в журналі «Просвещение» (ч. 3-5, 1913 р.). Ленін з того приводу писав Горькому: «У нас один чудесний грузин засів і пише для «Просвещения» велику статтю...» Довідавшись, що пропонується статтю Сталіна вважати дискусійною, Ленін рішуче запротестував: «Звичайно, ми абсолютно проти того. Стаття дуже хороша», — писав Ленін. («Марксизм і національне питання», Держвидавництво УРСР, 1955 р., стор. 61).

Про інтернаціоналізм та злиття націй в одну Ленін писав так: «Соціал-демократ маленької нації повинен зосереджуватись у своїй агітації на другому слові нашого загального формулювання: «добровільне об'єднання націй». Він може, не порушуючи своїх обов'язків інтернаціоналіста, бути і за політичну незалежність своєї нації, і за включення її в сусідню державу. Але у всіх випадках він повинен боротися проти дрібнонаціональної вузькості, замкненості, відосібленості, за врахування цілого і загального. Немає суперечності між розумінням «свободи відокремлення» та «свободи об'єднання», бо іншого шляху до інтернаціоналізму немає і бути не може». (В. І. Ленін, том XIX, стор. 261-262). Яка ж тоді різниця між сталінізмом та ленінізмом? Ніякої! Журнал «Комуніст України» не може заперечити чи вигадати якусь різницю між ленінізмом і сталінізмом у національному питанні, а тому вигуками і лайкою накидається на українських націоналістів. Він пише, що для українського народу немає іншого шляху, ніж шлях об'єднання навколо російського народу, щоб тим самим мати право на національне відокремлення. «Пригноблені народи можуть існувати незалежно тільки при безпосередній підтримці пролетаріату пануючої нації (москалів, прим. автора). В. І. Ленін піддав нищівній критиці ідеологів українського націоналізму Юркевича та Донцова, які намагалися шляхом буржуазного націоналізму відірвати робітників та селян України від революційної Росії, порушити єдність дій трудящих пануючої і пригнобленої націй, єдність, що є головною умовою повного розв'язання усіх соціальних і національних проблем та гарантує українському народові право на відокремлення». («Комуніст України», ч. 10, стор. 53, жовтень 1956 р.). До такої писанини наших коментарів не треба, тим більше, що їх дає далі самий «Комуніст України». «Право на відокремлення, — вчив Ленін, — зовсім не означає, що нація повинна неодмінно відокремитись. Принципово російський пролетаріат за об'єднання народів, за великодержавні утворення... Метою соціалізму, — писав Ленін, — є не тільки знищення роздрібленості людства на малі держави і проти всякої відосібленості нації; не тільки за зближення націй, але і їх злиття». (Твори Леніна, т. XXII, стор. 131). Отже метою соціалізму є, як бачимо, нівелювання, вірніше знищення відрубності націй та злиття в одну «соціалістичну», себто поневолення інших націй панівною нацією.

Коли заглянути до писанини Сталіна в справі відокремлення та самостійного існування націй, знайдемо докладне копіювання Леніна. Сталін пише: «Ленінізм розширив поняття самовизначення, витлумачивши його як право пригноблених народів... на відокремлення, як право націй на самостійне державне існування... Але національне питання, а тим більше право націй на відокремлення, треба розглядати у загальному балансі боротьби проти імперіялізму, себто не ізольовано, а в світовому масштабі. Мусимо ставити питання не в площині відокремлення, а в праві нації на відокремлення. Нація, користаючись правом на відокремлення, не обов'язково мусить відокремитись. Самовизначення та відокремлення, говорив Ленін, це частина загальносоціалістичного світового руху. В окремих конкретних випадках, як це було, напр., в часи жовт-

невої революції в Росії, частина суперечить загальному, а тому ми категорично відкинули відокремлення націй, задовільнявши національні бажання правом на відокремлення». (І. Сталін, «Питання ленінізму», Київ 1953 р., стор. 43).

Тут чорним по білому і зовсім відверто тлумачиться, у якій площині розв'язує московська комуністична партія проблему відокремлення націй і право на їхнє відокремлення. Тому смішним і брехливим виглядає намагання журналу «Комуніст України» переконати українське населення, що совєтська держава, ССРСР, встановила політичну і правову рівність усіх народів країни, оголосивши «Деклярацію прав народів Росії».

«Всі народи Росії, — пише журнал далі, — здобули свою державність. Під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, була створена Українська Радянська Соціалістична Республіка. Радянський уряд у ті часи надав незалежність польському народові, прибалтійським державам та Фінляндії». Як бачимо, «Комуніст України» пише тільки про створення, але не про незалежність УССР, зате пише про незалежність польського народу та прибалтійських держав.

Зміст УССР, як творива, Ленін відверто окреслив у своїй промові до вояків-москалів червоної армії в 1919 р., посилаючи їх поневолити Україну: «Ваша перемога над жовтоблакитною сволотою — це хліб для ваших голодуючих жінок і дітей. Штиком здобуйте його!»

Перечитавши статтю Ємельяненка про національне питання в журналі «Комуніст України», переконуємося, що все «відсталінізування» національного питання полягає у вирішенні, хто був першим ідейним надхненником створення ССРСР — Ленін чи Сталін. Ємельяненко пише, що до останнього часу ідея створення ССРСР і втілення її в життя повністю приписувалася Сталіну. Будучи народним комісаром у справах національностей та генеральним секретарем ЦК компартії, Сталін, ніби, багато зробив для будівництва союзних і автономних радянських республік, союзної держави. Однак, — твердить він, — роля його в тій справі, особливо у створенні ССРСР, неймовірно перебільшувалась. Надхненником та організатором ССРСР був Ленін.

За твердженням Ємельяненка, Ленін гостро скритикував поспішність і адміністрування в розв'язці питання національної політики, вказав на примирливе ставлення Сталіна до проявів великодержавного шовінізму, а замість автономності висунув ідею створення «союзу держав» у вигляді ССРСР. Тут на перше місце Ленін висунув «братерську допомогу великого російського народу іншим народам», які «об'єдналися» в 1922 р. в одну соціалістичну державу — ССРСР. З такого роз'яснення «Комуніста України» переконуємося, що розходження Леніна з Сталіним в справі поневолення неросійських народів було лише в методах проведення в життя самого поневолення. Сталін приспівено, шляхом адміністрування брутально загаяв у загальний совєтський колгосп-державу всі неросійські народи, а Ленін уживав іншої методи, висунувши підступну ідею створення ССРСР.

Але чи для поневолених Москвою народів існує якась різниця в тому, хто був у Росії ідейним надхненником ССРСР? Яка різниця для по-

неволених народів між Леніним та Сталіним? Один і другий були великими московськими великодержавними шовіністами, червоносотенцями, рятівниками московської імперії.

«Комуніст України» пише, що, немов би «на ґрунті культу особи, в окремих ланках державного апарату виникли такі явища, як лакування радянської дійсності, замазування недоліків у роботі, зневажливе ставлення до потреб працюючих, порушення радянської законності, що не могло не гальмувати розвитку творчої енергії народів ССРСР». Але Ємельяненко не розкриває основного, — що не на ґрунті культу особи, а на ґрунті національного поневолення гальмується розвиток творчої енергії народів в ССРСР. «Общій котлолок» — ось що є причиною зневажливого ставлення до потреб працюючих! Всі сучасні заходи ЦК КПСС, спрямовані на розгортання активності і самодіяльності населення ССРСР, як каже приказка, вибдженого яйця не коштують, бо творча енергія кожної нації може розвиватись тільки в самостійній національній державі, у якій нація плекає свою духовість і культуру не тільки національну формою, але також і національну змістом.

Самий Ємельяненко заперечує національну «суверенність та самостійність» окремих народів ССРСР. Він пише, що «важливим заходом, спрямованим на розгортання активності і самодіяльності трудящих усієї країни на підвищення ролі кожного народу... є дальша демократизація всіх сторін суспільного життя і, зокрема, розширення прав союзних республік». Комуністична партія вжила заходів для ліквідації зайвої централізації в державному управлінні, яка обмежувала ініціативу союзних республік. Поки радянські республіки не мали розвинутого господарства і підготовлених національних кадрів, управління майже всіма підприємствами в республіках здійснювалось через союзні міністерства... Тепер господарська могутність республік незмірно зросла, а разом з тим викувались і національні кадри, здатні успішно керувати господарським будівництвом. Ось чому Центральний комітет партії визнав за необхідне розширити права союзних республік, що знайшло своє відображення у створенні ряду республіканських міністерств, яким передано підприємства відповідних галузів промисловости. Внаслідок цього питома вага республіканської і місцевої промисловости, напр., в Україні зросла з 35 до 67 %...

Чому якраз ЦК КПСС в Москві, а не уряд «самостійної» республіки визнав потребу розширити права своєї республіки? Зрештою, чи уряд самостійної республіки взагалі потребує визнавати потребу розширення прав власної республіки? Виходить, що національні кадри, здібні до керівництва, мав тільки московський нарід, а інші народи протягом 39 років існування советської влади не були в спроможі викувати власні національні кадри? Яку роль практично відіграють республіканські міністерства в керуванні та виявленні ініціативи, коли вони підпорядковані центрові в Москві і без нього їм не вільно проявляти жадної ініціативи?

Якщо тільки в цьому полягає весь зміст «відсталінізування» національного питання, то «Комуністові України» не було з чим виступати.

Дуже мізерно виглядає таке «відсталінізування»! Зрештою, немає що відсталінізовувати та зленінізовувати, коли самий Ємельяненко, на наказ ЦК КПУ, вихвалюється тим, що «успішному розвитку кожної окремої республіки СРСР служить централізація державного управління, наявність загального планування».

Стаття Ємельяненка характеристична тим, що в ній менше лайки на українських націоналістів. Їх навмисне обминається, щоб не підтвердити, що в Україні існує національно-визвольна боротьба українського народу проти московського гнобителя. Кінець статті присвячений виключно намаганням переконати читачів у потребі виховати всі неросійські народи в СРСР в дусі інтернаціоналізму та «дружби». Порівнюючи статтю Ємельяненка в «Ком. України» з статтею Флорова в журналі «Партийная Жизнь» (ч. 20, жовтень 1946) п. з. «Класовая борьба в период строительства социализма», помітно, що одна немов би доповняє другу. Ємельяненко заперечує тільки культ Сталіна, але не заперечує сталінізму в національному питанні та пов'язує його з класовою боротьбою в СРСР і сателітних країнах. Флоров також заперечує культ Сталіна в теорії класової боротьби, але не заперечує, що Сталін опрацював її на основі ленінізму. Він стверджує потребу гострих репресій та терору проти «ворожого» класового елементу в СРСР і сателітних державах (маючи на увазі Угорщину), бо той елемент начебто роздмухує шовінізм та загострює спротив будові комунізму, використовуючи «відсталінізування». І Флоров, і Ємельяненко у своїх статтях пишуть, що розв'язування національного питання в СРСР і будівництво соціалізму неможливі без гострої класової боротьби, без жорстокого здушення спротиву «контрреволюційно-націоналістичного елементу». «Чим більше зміцнюється соціалізм, тим сильніше загострюється класова боротьба, тим більша потреба репресувати контрреволюційний елемент, який чинить будівництву соціалізму спротив», — пише Ємельяненко (а теж і Флоров). Це формулювання висунув ще Сталін, спираючись на Леніна, і воно діє в СРСР і далі. Отже жадного відсталінізування в СРСР немає, а останні події свідчать, що ЦК КПСС виразно повертається до сталінських метод, себто через ленінізування до сталінізму.

ДОРОГІ ЧИТАЧІ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»:

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ НА 1957 Р. ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ.

ВСІХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ ПРОСИМО НЕГАЙНО ВИРІВНЯТИ СВОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА 1956 Р. ТА НЕ РОБИТИ НАМ ЩЕ БІЛЬШИХ ТРУДНОЩІВ У ВИДАННІ ЖУРНАЛУ.

ПРОФ. Г. ВАЩЕНКО

ВИХОВНА РОЛЯ УКРАЇНЬСЬКОЇ ПІДСОВЕТЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Друкуючи статтю проф. Г. Ващенко, ред. «В. Ш.» не погоджується вповні з характеристикою в ній деяких українських підсоветських письменників, зокрема якщо йде про М. Куліша, тому вважає її дискусійною. —

Ред. «В. Ш.»

Питання про виховну роль української літератури після революції 1917 року надзвичайно складне. Упадок царської влади та утворення своєї незалежної держави — збудили творчі сили українського народу у всіх галузях життя, зокрема в галузі літератури. З'являються нові літературні напрямки, як неокласицизм, символізм та інше. Виступають талановиті письменники і поети. Між ними особливо виділюються Тичина, Рильський, Зеров і Филипович. Дуже великі надії подавали Тичина і Рильський. «Соняшні клярнети» Тичини вражають, з одного боку, блискучою, новою і оригінальною формою, а з другого — соняшним піднесеним настроєм, органічною синтезою прекрасних українських традицій і нових поривань у царство правди, світла, радості і краси. В багатьох віршах Тичини ніби чуємо передзвін київських церков княжих часів. Взагалі перші твори Тичини мають всі ознаки геніальності.

На дуже високому рівні стояла і творчість Рильського. Його вірші відзначаються високою мелодійністю, поетичним спокоєм, любов'ю до української природи і глибоким розумінням її. Разом з тим Рильський виявив високу продукційність у своїй творчості. В перші роки революції виходять одна за другою збірки його творів: «На узліссі», «Під осінніми зорями», «Сивя далечінь».

Рильський належав до неокласиків. До тієї ж групи письменників і поетів належали Зеров і Филипович. Обидва вони збагатили українську літературу високомистецькими творами. Зеров, будучи видатним знавцем класичної грецької і римської поезії, написав «Антологію римської поезії» і збірку під назвою «Камена».

Филипович написав збірки «Простір» і «Земля і вітер». Зеров і Филипович, люди високої освіти та культури. До того ще вони були вченими і працювали в Київському Інституті Народної Освіти, що раніш був університетом. Все це дає право стверджувати, що коли б такі письменники, як Тичина, Рильський, Зеров, Филипович та інші, працювали далі в такому дусі, як вони працювали в період в 1917-1924 рр., українська література піднеслася б на такий високий рівень, що зайня-

ла б одно з перших місць у всесвітній літературі. Але, на жаль, цього не сталося. Большевики, розгромивши українську визвольну боротьбу, наклали свою жорстоку, диктаторську руку на все життя українського народу, в тому і на українську літературу. Зникла воля. А де нема волі, там не може бути і справжньої творчости.

Це не означає, що після того, як тоталітарна большевицька влада взяла в свої жорстокі руки все життя України, українська література перестала існувати. Вона існувала і кількісно навіть значно зросла. Але змінився зміст і напрямок її. В СССР все повинно служити комуністичній партії, що поставила собі за завдання опанувати світ. Мусять служити їй і письменники. Вони перетворюються на «інженерів людських душ», себто большевицьких агітаторів і пропагандистів, що з наказу комуністичної партії і совєтської влади мистецьким словом допомагають большевикам обертати мільйони т. зв. «громадян СССР» на покірних рабів. Зрозуміло, що цей процес перетворення вільних творців на знаряддя комуністичної партії не міг відбутися раптово, без усякої боротьби. В перші ж роки після розгрому большевиками української визвольної боротьби, між українськими письменниками почався розподіл на зрадників і українських патріотів, що не хотіли перетворюватися на рабів. І як це не дивно і не сумно, — першими зрадниками виявили себе найкращі поети Тичина і Рильський. Вони зреклися себе, зреклися Батьківщини, стали «придворними поетами» найбільшого в світі злочинця Сталіна, трубадурами каторжної неволі, що її вони змушені називати «щасливим і радісним життям».

Особливо жалюгідним боягузом і плазуном виявився Тичина. В 1934 році, коли большевики нещадно нищили не тільки свідомих українських патріотів, а навіть і тих, у кому вони хоч трохи сумнівались, українські письменники один поперед одного заявляли в газеті «Комуніст» про свою вірність совєтській владі і комуністичній партії. Всі ці заяви вражали відсутністю будь-якої людської гідности. Але найбільш жалюгідною була заява Тичини. Як неперевершений боягуз, він писав: «Чого мені боятись? Я партією провірений і перевірений». І дійсно, Тичині нічого було боятись. Зрікшись своєї Батьківщини, він служив вірно ворогам свого народу і всього людства: славословив Сталіна і комуністичну партію та з великою люттю накидався на українських патріотів. Ось один зі зразків такої «поезії»:

»А чи ворог чорно-білий,
А чи з злости посивілий,
А чи жовто-голубий,
Вий, бий, бий —
Просто бий!»

Вірно служив і служить большевикам і другий талановитий поет Максим Рильський. Це він склав українською мовою гімн на честь Сталіна і так само, як Тичина, прославляв великі «досягнення» большевиків у всіх галузях життя. Але слід сказати правду: в той час, коли в писаннях Тичини щезли найменші сліди не то що геніяльності, а і всякої талановитости, в новіших писаннях Рильського все ж таки іноді

відчувається велика майстерність слова. А взагалі сумно, що Тичина і Рильський зрадили Батьківщину і стали лакеями її ворога.

А проте серед українських поетів і письменників, що з таким успіхом виступали в перші роки большевицької революції, знайшлися стійкі і мужні люди, що не злякалися ворога і берегли свою честь. Вільність їх була знищена большевиками. На місце їх прийшли інші, але й вони не створили якоїсь однозгідної групи. Частина їх повірила большевицькій пропаганді про справедливий суспільний лад і розквіт культури, що їх несе з собою комунізм, і тому в своїх творах щиро проводила ідею комунізму. Друга частина пішла на службу до большевиків із-за «лакомства нещасного», із-за кар'єри. Таким, наприклад, був Андрій Головка. В перші роки революції він був у петлюрівській армії, а потім, коли побачив перевагу большевиків, перейшов до них. У своїх творах він брутально виступав проти Петлюри, а в романі «Бур'ян» ганебно «крив» куркулів. Чи можна повірити в його щирість? На підставі особистого знайомства з ним можу сказати, що основним мотивом письменницької діяльності Головка є кар'єра. З погляду соціального походження він якраз належить до т. зв. куркулів, і то дуже багатих. Його дід і батько мали на Кобеляччині велику земельну власність, а дід до того ще був гонористою людиною, пишався своїм багатством. А головне те, що Андрій Головка був морально розкладеною і безпринциповою людиною. Та чи й можна чекати якоїсь принциповості від людини, що цілком обдуманно убила свою жінку з метою зійтися з молодю дівчиною і потім прикинулася божевільною?

Третя група письменників — це ті, що в глибині душі ненавиділи комунізм, намагались, маскуючись, якимось «протаскувати» у своїх творах некомуністичні думки. Але таких большевики, кінець-кінцем, викривали і нищили.

В умовах большевицького терору в письменників взагалі виробився езопівський стиль, завдяки чому іноді трудно з певністю сказати, які думки письменник висловлює щиро, а якими тільки підробляється під большевиків. Зрозуміло, що це дуже знижує вартість літературних творів, а тим більше їх виховне значення. Тому, на нашу думку, треба з великою обережністю ширити твори підсоветських письменників серед українського суспільства, особливо серед української молоді. Зокрема дуже уважного і разом з тим критичного ставлення до себе вимагають твори Хвильового, Миколи Куліша і Аркадія Любченка. Їх з великою настирливістю прославляють на еміграції літературні критики-хвильовисти. Твори їх передруковуються і розповсюджуються між українцями і безперечно мають вплив на них.

Що ж уявляють з себе ці три письменники? Всі вони близькі між собою політичними поглядами і напрямом своєї творчості. Навіть спільно працювали в письменницьких організаціях. Оскільки ж вони фактично були слугами большевицької влади, то, щоб розглянути їхню письменницьку творчість, треба спочатку хоч у загальних рисах зхарактеризувати напрямки советської політики в двадцятих роках нашого сторіччя, що їх хвильовисти називають ренесансом.

Основні напрямки большевицької політики 20-тих років

Характеристичною рисою большевицької політики є велика і страшна підступність. Напрямки і методи її сформульовані ще Леніним. Як відомо, він кинув гасло: «Крок назад, два кроки вперед». Це гасло лягло в основу большевицької політики, перш за все за часів т. зв. НЕП-у. Коли стало ясным, що не можна зразу завести в СРСР комуністичний устрій в галузі народного господарства і що наполягання в цьому напрямку може привести до антибольшевицької революції, большевики оголосили нову економічну політику (НЕП). Замість «продразв'орстки», вони ввели «продналог», дозволили приватну торгівлю і т. п. Але це був лише хитрий, тактичний засіб, що мав на меті на якийсь час заспокоїти суспільство, а потім, зібравшись з силами, взяти його цілком в свої руки.

Таким же підступством була й українізація. Основна мета большевиків — опанувати цілий світ, створити єдину світову комуністичну державу (фактично всесвітній концентраційний табір) під керівництвом Москви.

Але в перші роки революції большевики побачили, що навіть тих народів, які входили в склад Російської імперії, без підступства вони не зможуть об'єднати під своєю владою, бо всі вони прагнули до самостійного державного й культурного національного життя. Тому за порадою того ж Леніна кинули гасло: «Свобода народам, вплоть до отделения». І, ніби, здійснюючи це гасло, большевики підтримують організацію національних республік та видають накази про те, що в кожній республіці мусить уживатись національна мова в державних установах, школах і пресі.

Все це було підступством, що приховувало імперіялістичні наміри московських большевиків. Сам Ленін був великим, але дуже хитрим московським шовіністом. Крупська пише про нього в своїх спогадах: «Володя щось як навмисне став великим «белетристом». І націоналіст запеклий. На польських мистців його і калачем не заманиш, а підібрав, наприклад, у знайомих, викинутий ними каталог Третьяковської галереї, і занурюється в нього». («Воспоминания о Ленине», 1932 г., ст. 205).

Щодо українізації, то це була просто большевицька пастка. Большевики використали її не тільки для того, щоб попередити національні розрухи в СРСР, але також для того, щоб виявити послідовних українських патріотів і потім знищити їх. Проводячи т. зв. українізацію, большевики вживали заходів, щоб через пресу, школу й кіно якнайбільше опоганювати минуле України, її традиції, а також якнайбільше скомпромітувати борців за її незалежність. Большевики виставляли дореволюційну Україну, як країну крайнього примітивізму, відсталості в економічному і культурному житті, а борців за її визволення, як наймитів буржуазії, що хочуть знову поневолити українських робітників і селян. Саме в цьому періоді мають свій початок лайливі епітети на адресу минулого України та її видатних діячів: «хуторянщина», «шароварщина», «просвітянщина», «грінченківщина», «петлюрівщина» і т. ін. Деякі з цих епітетів мають на меті не тільки підкреслити відсталість України з погляду культури, а мають теж деякі суто політичні тенденції. Так, напр.,

епітет «хуторянщина» означав не лише примітивний характер значної частини українців, а був спрямований також проти т. зв. куркулів, себто працьовитих і заможних селян, багато яких жило на хуторах. Саме в них більшовики вбачали своїх найбільших ворогів і найбільшу небезпеку для своєї влади. У своїй промові на третьому з'їзді комсомолу Ленін сказав:

»Не трудно було прогнати царя — для цього потрібно було всього декілька днів. Не дуже трудно було прогнати поміщиків, це можна було зробити за декілька місяців, не дуже трудно було прогнати і капіталістів..., а знищити кляси незрівняно трудніше; все ще залишається розподіл на робітників і селян. Коли селянин працює на окремому участку землі та привласнює собі зайвий хліб, себто хліб, що не потрібний ні йому, ні його худобі, а всі останні залишаються без хліба, то селянин перетворюється на експлуататора. Чим більше він залишає собі хліба, тим йому вигідніше, а інші нехай голодують. »Чим більше вони голодні, тим дорожче я продам свій хліб«.

Друга лінія большевицької політики — це боротьба з релігією. Большевики розгорнули її ще в перші роки революції. Коли Маркс назвав релігію опіумом для народу, то Ленін пішов ще далі, назвавши її російським словом «сивуха». Повні ненависти до релігії, большевики розстрілювали або засиляли на каторгу діячів Церкви і віруючих, руйнували церкви й монастирі або обертали їх на склепи чи антирелігійні музеї.

Такі основні лінії большевицької політики. Керівництво нею завжди перебувало і перебуває в руках Москви, але вона намагається найчорніші діла робити руками яничар. Як у часи польського панування в Україні, як в часи царської Росії знаходилося серед українців немало зрадників, так немало їх було і в часи большевицькі. Яничарами Москви були і названі вище три українських письменники: Хвильовий, Микола Куліш і Аркадій Любченко.

* * *

Про твори Хвильового і Куліша вже дуже багато писалось на еміграції; вони висвітлені вже з всіх боків, і тому ми докладно зупинятися на них не будемо. Обмежимося лише короткою характеристикою цих письменників. Обидва вони, безперечно, мали письменницький талант, особливо Хвильовий. Але свої здібності вони віддали большевицькій владі і фактично були зрадниками українського народу. За свідченнями людей, що близько знали Хвильового, він короткий час був у петлюрівській армії, а потім перейшов до большевиків, в час визвольної боротьби активно виступав проти українських патріотів, працював у військовому трибуналі і до кінця життя залишився комуністом. Комуністичним духом проїняті і його твори. У «Вальдшнепах» він дозволив собі, як ніхто інший, брутально виступити проти Шевченка. До цього ще слід додати, що твори Хвильового мають вкрай аморальний характер і можуть дуже шкідливо впливати на молодь. Прихильники Хвильового виставляють його як українського патріота, посилаючись на те,

що він кинув гасло «Геть від Москви, обличчям до психологічної Європи». Але від цього гасла він потім відмовився, а головне, це гасло, під яким ще з часів Виговського і Дорошенка проходила визвольна боротьба України, Хвильовий заперечував всім своїм життям. Отже, доводиться дивуватися людям, що вбачають у Хвильовому духового провідника українського народу.

Такий характер має й письменницька творчість Миколи Куліша. У своїх творах він намагається скинути провину за голод в Україні в 1920-21 рр. на голову т. зв. куркулів, бореться за колгоспи, брутально висміває українських патріотів. Тому його творчість може мати лише шкідливий вплив на українське суспільство. Винятком є комедія Куліша «Народний Малахій». Написана вона, як видно, з метою висміяти українське міщанство, але при відповідній поставі вона може стати сатирою на большевицьке керівництво і большевицький устрій.

* * *

Особа і творчість Аркадія Любченка не набула серед української еміграції такої популярності, як особа і творчість Хвильового або Миколи Куліша. В українській пресі Любченко згадується рідко. Зате все написане про нього являє собою верх гльорифікації. Так відомий на еміграції літературний критик Шерех-Шевельов пише: «Для короткої і сповненої змістом ери українських двадцятих років «Вертеп» (Любченка) був відносно тим самим, чим «Божественна комедія» для західноєвропейського середньовіччя, чим «Фавст» для доби політичних і філософських шукань, що зрушує людство Європи після 1789 р. «Вертеп» став синтезом політичного і загальнофілософського світогляду українських двадцятих років. І коли ми шануємо Миколу Хвильового за те, що він був застрільщиком і пробоевиком цього періоду, то Аркадій Любченко заслуговує на пошану як завершувач і синтезатор цього періоду». (МУР, Альманах, 1946 р., ч. I-е, ст. 148).

З огляду на те, що Шевельов-Шерех зумів здобути собі у частини української еміграції славу першорядного літературного критика і, крім того, працює тепер в американському університеті та має можливість ширити свої погляди серед чужинців, дамо від себе більш-менш докладну характеристику творчості Аркадія Любченка.

Подібно як Хвильовий і Куліш, Любченко почав писати в перші роки большевицької революції. В період 1923-25 рр. він написав 9 оповідань, що були видані збіркою під назвою «Буремна путь». Є всі основи думати, що в цих оповіданнях є багато автобіографічних моментів.

Іх змістом, за винятком степової легенди «Гайдар», є боротьба большевиків за опанування України. Автор з захопленням описує ті часи, «коли на півночі віщукло, а на Україні якраз розгорілося. Буремно йшов запізнений Жовтень, смолоскипом розмахував, розкидав заграви».

Автор рішуче стоїть на боці большевиків. Ігноруючи те, що за Україну боролась українська молодь, яка дійсно виявила надзвичайний героїзм, прикладом чого можуть бути герої Базару і Крут, Любченко через всі свої оповідання проводить думку, що за большевизм боролось все молоде, прогресивне; що ця боротьба відкривала широкі перспек-

тиви в майбутнє. Тому то і борців за большевизм він змальовує виключно в позитивних рисах. Дуже характеристичним є те, що большевицькими героями в оповіданнях Любченка в більшості виступають не українці, а люди якоїсь іншої національності. Таким є жид Зяма, що спочатку здавався боягузом, а потім виявив себе як герой і людина крицево принципова. Гине він у боротьбі з українськими повстанцями; поранений, не бажаючи дістатися живим у руки ворогам, він дрохає застреливши його.

Таким є Марк з оповідання «Дні юности», людина невідомої національності, в усякому разі, не українець, на що вказує його ім'я (Марк, а не Марко) і мова. В оповіданні він виведений як мужній борець за комунізм і большевицьку владу, як людина принципова і висококультурна.

Зате українці, що борються з большевиками або роблять їм олір, виведені як люди примітивні, відсталі, повні всяких забобонів, — люди, що живуть дикими тваринними інстинктами. Таким є насамперед парубок Радивон з оповідання «Дні юности». Це сільський парубок, неосвічений і примітивний. Тому він не може зрозуміти тих величних перспектив, що їх відкриває комунізм, тому бере участь в українському повстанському русі, ненавидить Марка, у відношенні до нього виявляє брутальну підступність. Кохання Радивона до героїні оповідання Тетянки має характер тваринного інстинкту. Він робить спробу згвалтувати її, і тільки велика упертість дівчини не дає йому досягти своєї мети.

В оповіданні «Чужі» Любченко протиставляє молодому, мужньому, большевиків-революціонерів Михасеві його старого батька Кіндрата, німечного, вкрай розкладеного, повного релігійних забобонів і разом з тим ворога большевизму. Ворожнеча між сином і батьком доходить до того, що батько проклинає сина, а син дає наказ арештувати батька.

В оповіданні «Тихий хутір» зображений молодий чоловік Павло Корнієнко, що відійшов від революційної боротьби, оженився і став жити мирним родинним життям. Завзята комсомолка Зіна, з якою він раніше кохався і разом з нею боровся за комунізм, з призирством називає його «інтелігентом, ганчіркою».

У збірці «Буремна путь» дано місце і антирелігійній пропаганді. Релігія зхарактеризована, як «опіум для народу», а віруючі, як темні, затуркані люди, або жорстокі й брутальні обманці. Порушуючи мистецьку правду і перекручуючи дійсність, Любченко в оповіданні «Чужі» виводить священика Симеона, як людину безсердечну, жорстоку, а до того ще й брутальну. Малого хлопця Михася, що ходив коло худоби, він криє «матом». А в оповіданні «Гордійко» Любченко виводить священика, як огидного донощика, що на шкоду малому хлопцеві видає панові те, що хлопець розповів під час сповіді.

Все це — злісний наклеп письменника. Знаючи добре побут українського села, можу засвідчити, що до большевицької революції мені дуже рідко доводилося чути від українських селян московську брудну лайку, а серед духівництва я не чув її ніколи.

В збірнику «Буремна путь» показані також досягнення большевиків в галузі культурного життя. Це — заснування хат-читалень та розпов-

сюджування між населенням літератури. Але який зміст останньої — Любченко не розкриває.

Отже в збірнику «Вуремна путь» Любченко виступає як захоплений більшовик, а не як людина, що, за словами п. Юрія Гаморака, «зустріла прихід більшовиків насторожено, але все ж таки з деякими надіями».

Про те, що збірка «Вуремна путь» прийшла до смаку комуністичній партії і советській владі, свідчить, між іншим, той факт, що в 1927 р. державне видавництво України видало її вдруге.

Але підсоветська дійсність скоро почала розчаровувати Любченка. Після придушення більшовиками визвольних змагань, в Україні розпочалось «мирне будівництво». Діяла «нова економічна політика», започаткована Леніним. Відбувалися складні процеси в галузі економічного і культурного життя. Поряд з розвитком творчих сил українського населення в галузі господарства і духової культури, народжувалася советська бюрократія, що набирала форм старої бюрократії. Ті, що так недавно захоплювалися «буремними днями» більшовицької революції, побачили, що вона по суті нічого нового, а тим більше чогось високовартісного, не дала. Між розчарованими був і Любченко. Своє розчарування він відбив у високомистецькій повісті «Образ». Це, можливо, найкращий твір Любченка. В ньому автор виявив глибоку спостережливість, вміння зрозуміти й по-мистецькому відбити найтонші душевні переживання, знайти красу там, де інші її не бачать. До цього ще треба додати, що повість написана простим, а разом з тим високомистецьким стилем, без всяких ребусів і читається з великим інтересом.

Головна героїня повісті — Ніна, колишня проститутка. Вона зустрілася з молодим чоловіком Костем Гулавським, закохалася в нього, одружилася з ним і твердо вирішила порвати з минулим та стати жінкою повною гідності. Вона не тільки вірно й глибоко любить свого чоловіка, але стає його справжнім другом і навіть опікуном. Кость, будучи інтелігентною людиною, має дві великі хибі: це — нахил до п'янства і захоплення картярством. Ніна, знаючи, яка небезпека в наслідку цих хиб загрожує її чоловікові, з великою наполегливістю, але тактовно намагається звільнити його від них. Кость працює в советській державній установі, посідаючи в ній досить поважну посаду. Як його жінка, Ніна зустрічається з його співробітниками, буває на товариських вечірках. Вона з великими сумнівами і ваганнями включається в життя своїх нових знайомих. Уявляє собі їх «справжніми» людьми, що заслуговують на найбільшу пошану, і, пам'ятаючи своє минуле, в їх товаристві поводить з великою обережністю і настороженістю. Але, приглянувшись ближче до цих людей, вона бачить, що глибоко помилилася. Вони тільки надягають на себе машкару шляхетності і пристойності, а насправді залишаються грубими, малокультурними людьми. Справжня вартість їх виявляється під впливом алкоголю. Тоді вони галасують, виявляють чисто тваринні інстинкти і мало чим відрізняються від того товариства, в якому оберталася Ніна до свого знайомства з Костем.

До цього ще слід додати нещирість і огидне підлабузництво перед «начальством», — риси, властиві як дореволюційній, так і советській

бюрократії. Не високої думки про своїх співробітників і сам Кость Гулавський та його товариш по школі Мішель. Ось як висловлюється Костя про своїх співробітників: «Людини нема, є автомат. Все обернуто в машину. Геть душу! Уперто культивується огрубілість, насаджується спрощену психіку, викохується дикунський смак. А хіба ж за це боролись? Кому це потрібне?»

Розчарувавшись підсоветською дійсністю, він каже, що «добре було б від цього взагалі майнути кудись на безлюдний острів. Стати півдикуном і не бачити ні одної радянської фізіономії».

А проте Ніна мало думає про суспільство, в якому вона опинилася, порвавши з минулим. Усіми своїми думками, всім своїм еством вона віддається Костеві та турботам про нього. Але вся ця безмежна відданість і любов закінчилися брутальною образою. Кость програв казенні гроші, і йому запрожувала тяжка кара. Щоб рятувати себе, він посилав увечорі свою жінку до свого начальника Степана Марковича, натякаючи, щоб вона віддалася йому. Після тяжких вагань і боротьби, Ніна йде до Степана Марковича. Але, коли той виявив наміри, вона дає йому поличника і вертається до Костя, вирішивши остаточно порвати з ним.

Можливо, що розчарування у «мирному» будівництві соціалізму спричинилося до того, що Любченко тимчасово відійшов був у своїй творчості від советської дійсності. В жовтні 1929 року він написав оповідання «Кров», у якому з великою майстерністю зображує психологію вовків. Оповідання повне прекрасних описів природи, на фоні якої яскраво виступають переживання голодних вовків.

Але, як видно, розчарування підсоветською дійсністю не було глибоким і довгим. Почалася колективізація сільського господарства і разом з тим розгорнулася індустріалізація СРСР, оголошена була відома п'ятирічка. В світлі цих нових подій в Любченка зродилися великі надії щодо майбутнього України, як одної з советських республік. Під їх впливом він пише твір під назвою «Вертеп», пройнятий великим піднесенням, що його можна назвати ентузіазмом. Дехто з українських літературознавців дотримується думки, що основною ідеєю «Вертепу» є месіанство України; що твір цей пройнятий духом українського націоналізму.

Коли б це було так, то це був би дивовижний стрибок у поглядах письменника. Ще тільки чотири роки тому Любченко написав такі повні захоплення большевицькою революцією і ненавистю до борців за волю України твори, як «Зяма» і «Дні юности», — і раптом став українським націоналістом. Любченко ще міг розчаруватися в деяких явищах підсоветського життя часів НЕП-у, але не міг раптом стати ворогом цілої советської системи. І це тим більше, що Любченко не був гістериком, як Хвильовий, а був вдумливою людиною, і до того ще одержав добру освіту. Сам зміст «Вертепу» стверджує вірність нашої думки.

В першій частині «Вертепу», що має назву «Слово перед завісою», Любченко пише: «Попереджаємо також (хоч це відомо вже з оповіщень), що серед інших номерів сьогоднішньої програми вашу завітчану героїню екзотичних танків і своєрідних українських розваг, героїню, що

йй багато віддавалося вами часу та хвали, — сьогодні показано не буде, як не буде взагалі показано ніколи» (підкреслення наше).

Сенс цього «попередження» в тому, що Любченко зрікається українських традицій, які здаються йому виявом примітивізму, поверховими і смішними. А при такій умові націоналізм стає неможливим, він просто стає абсурдом. І тому центральне місце у «Вертепі» посідає не Україна, як самостійна держава з своїм особливим устроєм, своєю національною матеріальною і духовою культурою, а машинізація сільського господарства в Україні (без сумніву, колгоспного) та розвиток індустрії.

В розділі «Вертепу», що має назву «Mystere profane», Любченко розкриває візію української родючої землі. Вона нагадує жінку, що «в цій вранішній млості мріє за того дужого, з металевими в'язами героя, який не томитиме довго й грубо її жагу, який прийде, десь, певне, незабаром, рішучий, уважний, щоб охопити її всю в свої міцні руки і без вагань, без сутужних перерв і надаремного нуду радісно і легко дати їй плід». Мріє, що буде так: сонячним ранком загудуть двигуни, і по всіх усядах приємно-лоскітно побіжить ціла валка крицевих легенів. Комбайни! Вачить: сонячним ранком гейкнуть двигуни і підуть гуляти, взявши кожний з собою по двадцять глибоких, збудних плугів.

І мрії жінки-землі здійснюються. Приходять двигуни, що, взявши з собою плуги, підіймають цілину. А за ними прийдуть сівалки і запліднять землю зерном. І коли земля густо вкриється сплєм збіжжям, прийдуть комбайни. «Прекрасні комбайни», що зберуть прекрасний врожай.

Ще величнішу візію, візію індустріялізації Любченко розкриває в передостанньому розділі «Вертепу», що має назву «Атлетика». Тут перед читачем проходять картини шаленого розвитку всіх видів промисловости.

«Один мільярд, чотириста сімдесят чотири мільйони, двісті сорок п'ять тисяч тонн повітряного сухого торфу!»

«Понад двадцять п'ять мільярдів рудого вугілля найліпшої якості!»

«Шістдесят мільярдів тонн кам'яного вугілля!»

«П'ятсот мільйонів тонн залізної руди!»... і так далі, і так далі.

Все це дійсно вражає своєю грандіозністю. Але при чому тут український націоналізм, при чому месіянство України? Все це заплановано большевицькою Москвою, і нічого нового, суто українського Любченко не відкрив та, мабуть, і не думав відкривати.

Всі ці мрії має перетворити в дійсність українська молодь. Їй у «Вертепі» дано багато місця. Саме вона, «напоєна південним сонцем, кріпка, як сама земля», буде наново формувати життя. Захоплений підсоветською молоддю, Любченко протестує проти закидів, що кидають на її адресу «відсталі» люди.

У «Вертепі» в розділі «Пантоміма» виведено наймолодше покоління, українські діти, діти міста. Це один з кращих розділів твору. В ньому в простих мистецьких, але яскравих формах подана психологія дітей дошкільного віку. В центрі «Пантоміми» — мала дівчинка, яку автор називає то великою любов'ю, то великою радістю, то великим химерником, то великим діалектиком, всебічно розкриваючи психологію дитини.

У своєму творі Любченко заторкує й філософічні проблеми, зокрема проблему матеріалізму та ідеалізму («Сеанс Індійського гастролера»), при чому сам він рішуче стає на бік матеріалізму.

Як ми зазначили вище, літературний критик Шевельов-Шерех ставить «Вертеп» рядом з «Божественною Комедією» Данте і «Фавстом» Гете. Не заперечуючи високих мистецьких якостей «Вертепу», ми рішуче не погоджуємося з думкою п. Шевельова-Шереха. «Божественна Комедія» Данте відкривала перспективи нової епохи в історії Європи, епохи ренесансу, «Фавст» Гете глибоко і вірно характеризує епоху, що прийшла на зміну ренесансу і має назву «Фавстівської епохи». Щодо «Вертепу», то він не відкриває і не характеризує жадної нової епохи. Машинізація сільського господарства давно вже здійснюється в Західній Європі і Америці, а досягнення її такі великі, що большевики ніяк не можуть утнатися за ними, особливо при колективному господарстві, яке, до речі, принесло українському селянству неволю, мільйони людських жертв і великі матеріальні злидні. Це стосується також індустріалізації. Використовуючи працю фактичних невільників, застосовуючи «стахановщину», жорстоко експлуатуючи робітників, совети ніяк не можуть не то що перегнати, а догнати Захід в галузі індустрії. А до цього ще треба додати, що так звана «фавстівська епоха», епоха машинізації і технізації, взагалі вже доходить свого кінця. На зміну їй приходить нова епоха, епоха, розбудована на засадах ідеалізму. Великі здобутки попередньої епохи в галузі матеріальної культури дадуть людству можливість піднести на високий рівень духову культуру. Основною метою людини стануть не матеріальні блага, а служіння великим ідеям Істини, Добра і Краси. Зникне рабство і насильство. Перед людством відкриваються великі перспективи — Царство Духа. В боротьбі за свою незалежність і за ці високі ідеали з реакційними силами большевизму, в розбудові нового життя на засадах Добра і Справедливості і полягає місія України.

В початку 1933 р. Любченко написав невелике оповідання «Кострига». Тут виведений селянин-одноосібник, що в часи голоду, організованого большевиками, приховав декілька кілограмів зерна, щоб врятувати себе і свою родину від голодної смерті. Борис Подоляк у своїй панегіричній статті про Любченка, вміщеній в журналі «МУР» (1946 р., ч. I), намагається довести, що Кострига виведений Любченком, як зразок твердого, непохитного українського селянина. Змальовуючи образ Костриги і подібних йому героїв в своїх оповіданнях, Любченко ніби каже: «Дивіться в глибину життя. Гляньте, які їх характери, яка сила! В цьому наша перевага, наш оптимізм».

Ми вже дуже сумніваємося, щоб сам п. Подоляк вірив у те, що він пише про Костригу і Любченка. Кострига виведений в оповіданні не тільки як уперта, а разом з тим як хитра, підступна і брехлива людина. Він уміє «закручувати кінці» і, покладаючись на свій хист і знайомства, якийсь час не виконує большевицьких наказів щодо хлібоздачі. Але коли його прикрили, «щемітна злість дошкуленого власника отуманила йому свідомість», і він нахваляється звернутися до прокурора. Та

большевицька комісія все таки знайшла у нього хліб. Які наслідки цього, письменник не пише, але вони зрозумілі й без нього.

Кострига — це такий же зненавиджений Любченком тип селянина, як згадані вище Радивон в оповіданні «Дні юности» або Кіндрат з оповідання «Чужі».

Отже ясно, як Божий день, що автор стоїть не на боці Костриги, а на боці большевицької влади. Представники її виведені в оповіданні, як люди коректні, що дотримуються закону.

І це писалося тоді, коли в Україні шалів страшний голод, від якого померли мільйони людей, коли большевицькі активісти ходили по селах від хати до хати, грабували у нещасних селян останній хліб, розвалювали комини, викидали людей з їхніх власних приміщень на вулицю. Нам можуть зауважити, що Любченко не міг тоді інакше писати про колгоспи, але, коли він співчував селянам, він міг взагалі не писати.

Все написане нами вище не дає підстави вбачати в Любченкові українського патріота і націоналіста, для якого метою була самостійна Україна. Про це свідчить і те, що він не зазнав таких жорстоких переслідувань з боку большевиків, як багато інших українських письменників. Проти нього писали критичні статті, але його не заарештували й не засилали. Мало того, в 1934 р. він був делегований на всесоюзний з'їзд советських письменників, на якому головував Максим Горький, а Любченко прочитав доповідь, що була більш ніж лояльна до советської влади і комуністичної партії.

І все ж таки, розглядаючи українську підсоветську літературу в світлі виховного впливу її на українське суспільство, ми не схильні засуджувати всю літературну творчість Любченка. Його повість «Образ» вірно й психологічно глибоко змальовує советську бюрократію, що почала формуватися за часів НЕП-у. А його мистецькі оповідання про тварин з великою цікавістю читають і дорослі українці, і підлітки-школярі. Доцільно було б також видати окремо як оповідання прекрасно написаний розділ «Вертепу» під назвою «Пантоміма», в якому з великим мистецтвом змальована психологія малої дитини.

Закінчуючи на цьому аналізі творчості Аркадія Любченка, ще раз підкреслимо, що до підсоветських письменників, які так або інакше співпрацювали з большевиками і були в тій чи іншій мірі інженерами людських душ, треба ставитись з великою обережністю. Це не означає, що всі вони, на нашу думку, були в душі щирими большевиками і щиро підтримували антиукраїнську політику большевиків. Але зорієнтуватися в тому, що вони писали щиро, а що нещиро, досить трудно. Це зробить наука в майбутньому, коли будуть зібрані в достатній кількості відповідні матеріали. А тепер, особливо на еміграції, твори підсоветських письменників можна розповсюджувати тільки після ґрунтовної їх аналізи. І цю аналізують мають робити, у всякому разі, не ті, хто під советами був «марксистом-методологом советської літератури» і, будучи затруєним большевицькою отрутою, залишився таким же і на еміграції.

ВОЛОДИМИР ЯНІВ

»ПАНСЬКІ ЖАРТИ« У СВІТЛІ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

(2)

Інстинкт войовничості

Дошукуючись джерел терпіння, яке є тлом »Панських жартів«, ми відзначили поруч з сильно розвиненим інстинктом підпорядкування (якому то інстинктові і його похідним виявам присвячено дотеперішню частину аналізу) брак войовничості. Це питання розглянемо окремо.

В попередніх початкових і загально-синтетичних соціопсихологічних студіях стверджено гіпотетично,⁵¹⁾ що інстинкт войовничості для українців, назагал, мало характеристичний, що він у нас досягає малої інтенсивності (хоча б у деяких історичних перекроях). Ці завваження, здебільша, підтвердили докладні студії над Шевченковою творчістю, щоправда з деякими застереженнями,⁵²⁾ які стосуються, між іншим, теж історичного перекрою доби »Гайдамаків«. І коли ми, обговорюючи інстинкт підпорядкування, сказали, що він виявляється доволі контрастно у »П. Ж.« і »Г.«, то цю саму контрастність стверджуємо і щодо інстинкту войовничості, тільки в протилежному сенсі: в »П. Ж.« виявляється сильно розвинутий інстинкт підпорядкування, якого нема в »Г.«, в »П. Ж.« навпаки — повна відсутність познак, які могли б свідчити про наявність інстинкту боротьби, виразно видного в »Г.«, і то в численних місцях, які промовляють за те, що цей інстинкт в українців у даній епосі не замигав. Близька аналіза з відповідними цита-тами обґрунтує це твердження.

Ми вже знаємо, що кривда, понижування і несправедливість не приводять у »П. Ж.« до спротиву, вибуху гніву, до акції; весь біль втихомирюється у глибокій переконанні, що світло переможе тьму. Той мотив, вкорінений ще в давніх поганських віруваннях, свідчить про глибокий ідеалізм і вповні гармонізує, як ми вже знаємо, з релігійною настановою народу. Але він свідчить теж про цілковиту відсутність інстинкту войовничості, що мусів би нашоувувати до дії і бунту. Моральною сентенцією »П. Ж.« можна б уважати наступний вислів, який проходить постійним рефреном:

»Я з досвіду вам подаю:
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть і закута
Народна мисль мовчить німа
Довкола найтемніша тьма,

⁵¹⁾ »Соціальні інстинкти українців«, »Визвольний Шлях«, чч. V і VI за травень і червень 1954, зокрема стор. 36-37 у ч. VI.

⁵²⁾ Соціопсихологічний етюд: »До проблеми інстинкту боротьби в Шевченка«, який друкується рівночасно у »Розбудові Держави« у зошитах за літо й осінь 1956.

Надії й просвітку нема, —
 В той час якраз ви не теряйте
 Надії й твердо тее знайте,
 Що в груз розсиплеться тюрма,
 Неправді й злу не потурайте,
 В зневірі рук не покладайте
 І увільняйтесь із ярма».⁵³⁾

Ця пасивна форма, що, мовляв, сама »розсиплеться в груз тюрма« сірою ниткою в'ється в оповіданні (як і насправді в самім житті). Коли громада, врешті, побачила, що пан не може заборонити навчання і коли сміливіші рішили відважніше взятися за організацію школи, тоді зараз знаходяться »старші, розумніші«, які стримують залякуванням, щоб »грішне тіло ваше не мусило відповідати за нерозум«. І справді, зразу ж тоді запал гасне, »посумніли на тую мову смільчаки: у многих ще таки свербіли від панських буків синяки«⁵⁴⁾.

Зовсім подібно є теж із ширенням тверезости, коли початковий запал скоро остигає із страху, що пан може змусити хлопа пити. А навіть самий панотець, який був насамперед завзятим пропагатором тверезости, злякався у рішальній хвилині:

»Зблід панотець; злякався бідний,
 пан йому нагнав
 Чимало страху, а в погрози
 В губерні, в цісаря самого
 Щукати права проти нього —
 Він бачив справді щось страшного«.⁵⁵⁾

І ось, у висліді, той самий священик, що нетерпеливився, як люди не йшли до присяги, починає їх від присяги відмовляти, вишукуючи до того певні причини (мовляв, люди ще не дозріли до присяги і треба насамперед перейти пробу).

Або в момент вибуху зрозумілого гніву на обурливий і безправний поступок пана, що замкнув церкву у свято, люди скоро даються відвести від свого наміру ламати зачинені двері. Це незаперечно, і авторитет священика спричинився до того, і глибока релігійність, получена з страхом, щоб не прогрішитися; але чи хтось зміг би стримати вибух інстинкту, якщо б він був справді сильний, зокрема як у даному випадку діяли закони психології юрби. Зовсім подібно зникає гнів у моменті, коли люди з сокирами кинулися на панських офіціантів і їх у тому застав пан. Тільки коли в попередньому випадку діяв авторитет любови й пошани, то тут унерухомив бунтівників страх, — до речі, зовсім неоправданий, бо ж пан, сам один, не був у силі протиставитися грізному виявові люті, яка приневолила вже впасти навколішки жорстоких гайдуків, що не зуміли встоятися народній стихії. А судової

⁵³⁾ II. 281/II.-282/I., а зовсім подібно, тільки з виразним релігійним мотивом, у цитованих місцях: XI. 304/I-II. (пор. зам. 3), IX. 297/I. (нотка 34), VIII. 292/II. і VIII. 293/II. (нотка 36).

⁵⁴⁾ VII. 287/I.-288/I.

⁵⁵⁾ IX. 296/I.

відповідальності й важкої кари все одно селяни не уникали б, якщо б було дійшло до кровопролиття.⁵⁶⁾

Також добродушному й людяному комісареві легко вдається втихомирити вибух гніву, коли громада, довідавшись про скасування панщини, хотіла підпалити двір пана за те, що пан був готовий стріляти у комісара, який приніс добру вістку.⁵⁷⁾

Всі наведені місця, що свідчать про слабу інтенсивність інстинкту, говорять про велику дозу розважливості й обережності (виразно суперечних інстинктів).

З другого боку, бачимо деякі спроби спротиву, зокрема як є законна підстава до боротьби. Іноді бажання спротиву перемінюється навіть у завзяте й витривале змагання до мети, але при тому воно ніколи не є позбавлене розважливості, життєвого реалізму. Іншими словами, інстинкт боротьби доосновно перемінився: у ньому затратилися характеристичні риси інстинкту (іраціональність, вибуховість), але залишився ще слід бажання спротиву.

Так, напр., громада виявила доволі багато непоступливості у змаганні до школи, — звичайно, як вона дізналася, що пан не може протиставитися навчанню, і як будувати школу, навіть проти волі пана, виразно заохотив державний урядник («комісар»). Тоді погроза пана («побоями злякають») тільки роздразнила людей:

«..... Згибать,
То згинем! — стали всі кричать —
А не уйде йому се плазом,
Не зречемось ми правди свої!»⁵⁸⁾

Подібне розважливе завзяття й певна послідовність в ширенні тверезості. Коли минувся певен страх, що пан може наказати (законно) пити горілку, — коли люди дізналися, що державна влада підтримує акцію тверезості, навіть проти волі панів, тоді постанова доволі вимовна:

»Най буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпітимем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше ми не п'єм!»⁵⁹⁾

Поруч із холодним, заздалегідь поставленим і розважливим спротивом, який має реальні вигляди на успіх, зривається ще іноді гнів більш стихійно, але це тільки тоді, коли порушено найсвятіші почування, коли загрожене вже саме добро в основах. Так було, нагр., коли люди, що саме збиралися скласти урочисту присягу, найшли несподівано замкнені церковні двері, і коли дізналися, що ключ у пана, а вони мають їхати в свято — всупереч закону — в ліс на роботу. Тут зразу ж не бракло погроз, що пан повинен стерегтися, бо на тім коні далеко не заїде. Адже ж тут була справа з Богом, не з людьми.

⁵⁶⁾ XIII. 308-309.

⁵⁷⁾ XVII. 322/I-II.

⁵⁸⁾ VII. 290/II.

⁵⁹⁾ IX. 297/II.

І саме тому годі було людей залякати, і навіть вістка, що пан покличе військо, не зробила спеціального враження:

»А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відся не підем.
Се що, день-у-день працювати,
І навіть стільки свят не мати,
Щоб Богу помолиться? Гей!
Ламаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві всіх мордують!
Геть, посіпаки, від дверей!«⁶⁰⁾

І для підкріплення цих слів та погроз з'явилися враз і ножі, і посипалися грудки снігу.

Як стихія проявляється в обороні принципу, так стихійні почування спалахують також у konieczності дати допомогу zagrożеному ближньому. Так, напр., знущання гайдуків над старим священиком доводять до цілком уже інстинктового зриву. Коли священик упав під вантажем, тоді враз:

»... яке се сталося диво?
Чи вітер свиснув так страшиливо?
Чи затріщав піднятий пеня?
Чи мигнув блискавки огонь?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Досить, що, мов на розказ даний,
З сокирами та топорами
Ми кинулись«⁶¹⁾

Зовсім подібно діється, коли доводиться рятувати з небезпеки комісара, якого пан казав замкнути з голодними й злющими псами.⁶²⁾ Але в цілому ці інстинктові зриви не характеристичні, їх характер скоріше винятковий, як і виняткові були причини люті.

Подібно аналізувати «Гайдамаків» з погляду інстинкту боротьби не приходитьсь. Поема, присвячена війні, виразно свідчить про наявність інстинкту боротьби. Аналіза тим більше непотрібна, що в поемі є чимало межових описів виняткової жорстокості, які вимагають окремого розгляду у зв'язку з аналізом помсти, що являється похідним явищем інстинкту боротьби.

Ідея помсти і прощення

У «П. Ж.» помста — у повній гармонії з дотеперішнім ствердженням — не проявляється. Може, навіть ще більше: коли щодо інстинкту боротьби в цілому можемо ствердити, що деякі залишки його ще видні, то помста взагалі в описі не існує. Коли вияви виразного спротиву іноді стримує ще страх (але він не є вповні засуджений!) і розважливість, то помста взагалі виклята, як абсолютне зло, незгідне з Божою наукою й законом. Натомість у «П. Ж.» часто виступає протилежне бажання у постаті піднесеної охоти простити.

⁶⁰⁾ XI. 302/I.-II.

⁶¹⁾ XIII. 308/I.-II.

⁶²⁾ XVII/II.-321/I.

Насправді, ціла поема громадить стільки фактів насильства і сваволі, що вона могла б викликати враження заклику до помсти чи ненависти. Але, свідомий того, автор відразу застерігається проти такої інтерпретації, і як мотто твору пише:

»Помстився Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанням пімсти осквернити
Свободи твориво святе,
А лиш на тес, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка мала,
Вам сил, відваги додала.«⁶³⁾

І, справді, цілий твір тільки розвиває цю думку, тільки тлумачить, як це конкретно в житті зробити. При тому помсту самий автор інтерпретує як явище низьке, негідне вільної людини. Описуючи передісторію »Весни народів« (історичного тла »П. Ж.«), Франко, хоч і розуміє, але засуджує акти насильства з боку тих, що звільнялися з оков століть. Коли йде мова про селянські різні 1846 р., то Франко додає від себе завагу, що це мужик, який після вікової неволі й тиші, мов гурган, зірвався, обагрив кров'ю братів рідну країну без ніякої причини. І, бачачи глибокий ідеалізм селянина, вияснює це в наступний спосіб:

»Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безстыдно
Й безбожно вгору підняла
Найдикші страсті, задурила
Народний розум, заглушила
Чуття, і тисла, і вела
Нетямні руки до удару.«⁶⁴⁾

З'ясувавши в цей спосіб своє принципове становище до помсти, Франко з почуттям виразної гордості відзначає різницю між польським і українським селянином та вказує, що український не знав пімсти і не дав себе засліпити (за одним малозамітним випадком у Горожанах, але й той випадок, зрештою, Франко виправдує). Автор підкреслює, що:

»... руський люд в страшні ті дні
Ніде не кидався до різні,
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами...«⁶⁵⁾

А це вже свідчення, яке має значення не тільки для становища самого автора, але й для етнопсихології. І на тому загальному тлі розвивається конкретний випадок, що став предметом розповіді. Згідно з загальним моттом, у хвилині виправданого гніву »під-миротворець« нав-

⁶³⁾ III. 281/II.

⁶⁴⁾ V. 283-284.

⁶⁵⁾ IX. 297/I.

час: »не месті, не різні від вас жадає цісар«⁶⁵). І, згідно з тою наукою, розвивається ціла акція, коли — як це ми вже знаємо — найсвятіший гнів ніколи не переходить у помсту⁶⁶). А самий священник іде покірно на панщину, хоч це вважає пониженням для свого стану (на якого авторитет дуже уважає), щоб тільки дати приклад громаді, щоб не допустити її до потурання пристрастям. Він вдоволяється тільки протестом, який, зрештою, свідчить, що в обороні гідності стану панотець не знав страху:

»Що пан є пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан.
Я тільки силі улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє!«⁶⁷)

Але моральна наука »П. Ж.« іде далі: мова не про здушення бажання помсти, а про активний вияв прощення.

Як глибоко ідея прощення западає в душу, про те свідчить відома наука священника, який в обличчі мученичої смерті каже прощати панові сваволі, від якої гине⁶⁸). І в даному випадку — це вже не голос покірливості, не голос страху, який, іноді, керував діями священника. Адже ж це заповіт на порозі смерті, коли всі земські справи байдужіють, — до цього ж цей заповіт після безстрашного виступу проти пана з заповіддю недалекої Божої кари.

І ось як завершення: селяни, бачачи скованого пана, який їм стільки лиха накоїв, не зневажають його. З їх уст не виринається »ні жаден крик ворожий, ні згідний сміх, ані проклін...« Що вже кпяти, клясти і зв'язаного бити, коли й без нас побитий він⁶⁹).

Ба, що більше, селяни не тільки не насміхаються з пана, але спішать допомогти пані, бо вона безпомічна. Вправді, громада свідомо, що »пані невинна«, вона у сваволі пана не брала участі, але як же часто-стихійна ненависть і бажання помсти звертається не тільки проти безпосередніх спричинників ненависті, але й проти їх невинного оточення, проти їх найближчих. І саме громада свідомо тієї небезпеки, коли вийт висловлює загальний погляд на справу:

»... І мені
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, якби чужі
Гріхи на ній ми відомщали.«⁷⁰)

Сама пані настільки була переконана, що так станеться, що на звістку про прихід селян вона закрила очі, затремтіла й простогнала: »Зна-

⁶⁵) Пор. ті місця, які говорять про замкнення церкви, про примусову роботу в лісі у свято, про знущання над священником, про вкинення до парні комісара, про погрози пана проти комісара в хвилині проголошення свободи.

⁶⁷) XII. 307/I.

⁶⁸) Пор. місце, до якого стосується зам. 35, а про віщування кари — зам. 37.

⁶⁹) XVIII. 324/II.

⁷⁰) XIX. 326/II.

чить, остання вже настала моя година»⁷¹). Коли ж люди виявили їй справжню мету приходу, вона не була певна, чи вони не п'яні, — так її здивувало, що в них »мучених, похилих, битих, не зглухло людське чуття«.

Але, врешті-решт, брак допомоги — це ще не пімста, а сама допомога в даних умовах — це далеко більше, ніж занехання пімсти. Навіть з релігійного обов'язку — занехання пімсти — це обов'язок, а допомога вже євангельська чеснота. І далеко легше здушити в собі бажання пімсти, ніж розбудити охоту допомоги для недавнього ворога чи його близьких. Але такий вияв свідчить про відсутність почуття ненависти. Є ще крок далі, коли селяни таки виразно панові прощають; вони, на прохання пані, йдуть до далекого міста просити, щоб пана звільнити з в'язниці.

Оцінити цей факт можна щойно на протиставленні його до розповсюдженого серед чужинців погляду, як треба поступати. Ось комісар, прихильний до селян, не може здержатися від зауваження (в хвилині, як селяни приходять за паном просити): »Кльопа кльопа, та топра, пане!« Що це мусів таки бути поширений погляд серед чужинців (конкретно, серед австрійських німців) про вроджену добрячість українців, про те свідчить та обставина, що Франко завжди вкладає в уста комісара його сентенцію про шляхетність »руського кльопа«⁷²). Це тим виразніше видно, що навіть людяність комісара і його прихильність для селян походила з давньої урази до панів і з його бажання помсти. Це ж йому відмовив пан-шляхтич руки доньки, а крім цього так роздразнив комісарового коня, що кінь знорівився і комісар мало смерти не зазнав та набрався недуги. Це ж комісар пам'ятав шляхтичеві Мигуцькому з »П. Ж.« пощочину в чужому домі; за неї хотів помститися, і тільки шукав для цього нагоди. І коли, врешті, міг пана арештувати, то не вдовольнявся самим фактом, але ще словом докоряв давньому ворогові, якому не міг забути ні небезпеки у псарні, ні погроз стрільбою. Подивляючи доброту селян, казав він про себе:

»Та я, пань-цею, не с таких!
Як вше слий, то чиста сльопа!
Кеп той, пань-цею, хто тає
Пільш, ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто мені сропив шо сле,
То най ше ані втні, ні вночи
Мені то рук не попатає,
По товхо їх попам'ятає...«⁷³)

І у цім стилі послідовно комісар каже розтягти пана на лавці і всипати йому 25 ударів перед самим звільненням з в'язниці, коли пан, мов

⁷¹) XIX. 66/327/II.

⁷²) Цитата в тексті: XX. 331/I, подібно: VII. 288/I: »... Люплю я руська кльопа... Топрий лют...«; IX. 295/I: »... Ваш топрий, щирий, тихий лют...«; XVIII. 324/II: »Видиш, кльопа ті, що ти ввашав са хутопину, вони чесніші, ніш такі, як ти! Вони в тяшку хвилину, не хочуть кпити і клясти, вони топі твою провинку прошають — вичу то по ніх! Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа...«

⁷³) XVIII. 324/I.

скажений, з погрозами кинувся на нього. Було це в моменті, як комісар прийшов панові звістити радісну вістку, що за ним прийшли просити селяни і що він (комісар), на їх прохання, пана звільнить. І знову ж характеристичне місце: прохання селян так зворушило німця, що:

»Не міг я відкасати
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.
Та тохо, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг«.74)

Коли »Панські жарти«, у висліді, можна б назвати поемою прощення, тоді, навпаки, »Гайдамаки« є поемою помсти, кари, і це підкреслює регіональні різниці з аспекту інстинкту боротьби, — звичайно з застереженнями, що кореняться в двох різних історичних перекроях74а). Поема так побудована, що насамперед зібрані кривди, які мають згодом дати зрозуміння головної акції, — помсти. Поруч з індивідуальними кривдами сироти-байстрюка Яреми, над яким важко збиткувався жид, зарисовано трагізм історичної долі цілої України у картині »убогих руїн козацької слави« колишнього пишного Чигирина. А щоб зрозуміти пізнішу жорстокість кари, змальована війняткові сваволя конфедератів, позбавлених всякої моралі й всяких людських почувань. Реєстр усіх заподіяних кривд ще раз зібраний у відомій промові благочинного, що малює долю України »від Конашевича і досі«. Ці малюнки, здебільша сповнені обуренням і патосом, вияснюють провідне motto:

»Ляхам, жидам кари:
За кров, за пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть...«.75)

При таких motті зустрічається постійне ступенування, насамперед у планах, у мріях, у бажаннях, а опісля у дійсності, у дії. Ось ця програма у пісні кобзаря:

»Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється,
Небо запалає«.76)

Важання помсти викликає пісню кобзар, але воно живе і в народі, коли запорожець каже, що Залізняк іде Чорним шляхом, щоб ляхів

74) ХХ. 331/П.

74а) Це застереження дуже важливе! Річ у тому, що в самого Шевченка в цілій його творчості ідея прощення зарисована дуже виразно. Прощення проявляється не тільки у війняткових випадках. (Пор. етюд: »Альтруїзм у Шевченковій ліриці«, друкований у »В. Ш.« у чч. IX і X, зокрема окремий уступ п. з. »Ідея прощення в Шевченка«.

75) »Г.«, II. 77/880-882.

76) II. 80/966-971.

різати, тоді його співбесідник-гайдамака скоро й захоплено додає: »І вішати, і мордувати! Добре, айбогу, добре!«⁷⁷⁾

Коротко, ціле тло поеми можна б з'ясувати:

»Недолю співаю козацького краю!
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки пляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать«.⁷⁸⁾

Врешті, ідея добра батьківщини так сильно сплітається з питанням кари, яка ступенується до помсти, що самий автор, з одного боку, відмежовується від помсти, від жорстокости, від кривавих діл, але рівночасно попадає в загальний настрій (дарма, що він проявився в минулім) і солідаризується з описуваною акцією. Коли він малює картини, як довго-довго кров степами текла-червоніла, як день і ніч гвалт і гармати, то опис кінчається багатомовною рефлексією:

»Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться«.

І коли Шевченко з жахом констатує, що »гірше пекла по всій Україні«, і з цього приводу драматично питає, за що люди гинуть, хоч вони того ж батька такі ж діти, то він рівночасно виправдує події:

»Замучені руки
Розв'язались — і кров за кров,
І мук за муки«.⁷⁹⁾

І хоч »болить серце, як згадаєш«, що, мовляв, »старих слов'ян діти випились кров'ю«, то ті факти Шевченко з глибоким болем виправдує. І, врешті, подібний момент приходить і втретє, коли опановує глибока меланхолія, що:

»Не спинила весна крови,
Ні злости людської«.

Але хоч »тяжко глянуть«, то поет уважає, що деяких історичних процесів не відвернути і що зло викликає зло. І не зважаючи на всі особисті застереження щодо помсти, істотним для нього залишається те, що кривда не може бути без покути, і тому Шевченко вдячний своєму дідові за те, що він:

»... заховував
В голові столітній ту славу козацу:
Я її онукам тепер розказав!«

Так виглядає, сказати б, ідеологічна сторінка, але спеціальної сили набуває помста у самій дії та в її описі. Важко було б цитувати всі місця з описом помсти-кари, бо їй присвячені цілі розділи; можна спинитися тільки на найяскравіших описах. Насамперед поширення простірне: Розділ »Червоний бенкет« починається ствердженням, що задзвонили у всі

⁷⁷⁾ II. 82/1045-46.

⁷⁸⁾ II. 88/1247-1251.

⁷⁹⁾ II. 89/1282-1287; II. 97-98/1575-1596; II. 115/2188-1289; II. 123/2496-2498.

дзвони по всій Україні, по якій залунало гасло гайдамаків: »гине шляхта, гине«. Потім приходить докладний перелік місцевостей і земель:

»Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує.«⁸⁰⁾

Якщо питати про розміри повстання з погляду, хто приймав у ньому участь, то насамперед маємо ствердження, що

»собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі, —
Ніхто не боронить...
Та й нікому: осталися
Діти та собаки, —
Жінки навіть з рогами
Пішли в гайдамаки...«⁸¹⁾

А в другому місці говориться, що навіть діти карають:

»Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: 'Ляхам кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!
І діти карають.«⁸¹⁾

Далі може цікавити, кого стосується народний гнів, і на це знову ж є виразна відповідь, що, власне кажучи, всіх:

»...Не милують,
Карають завзяті;
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки!
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не осталися, не вблагали
Лихої години!
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.«⁸²⁾

Для підтвердження малюнку кільканадцять сторінок далі читаємо зовсім подібно:

»Покотились по базару
Кінні народові;
Покотились малі діти
І каліки хворі.«⁸²⁾

⁸⁰⁾ II. 91/1371-1377. ⁸¹⁾ II. 97/1568-1574; II. 101/1714-1717.

⁸²⁾ II. 101/1723-1734; II. 116/2224-2227.

І, з черги, треба подати загальний ефект того кривавого жнив:

»Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.«⁸³)

Давши картину розмірів народної кари, можна ще перейти до спеціально драстичних картин, коли, напр., гайдамаки у розбурханій стихії думають, що »мало клятим кари!« і коли вони хочуть »ще раз перемучить, щоб не повставали нехрищені кляті душі«⁸⁴). Згідно з такою засадою, трупи вішають на шибениці^{84а}) або трупи повішених на деревах збивають, як »груші гнилобокі«^{84б}). Галайда, гукаючи »Кари ляхам, кари«, »мов скажений, мертвих ріже, мертвих віша, палить« і жалується при тому: »Мало мені, мало! Дайте ляха, — дайте крові наточить з поганих! Крови море... Мало моря!...«^{84в})

Картини помсти досягають вершин у відповідній сцені, коли Гонта вбиває своїх синів (якої не наводимо, як подію добре відому) і у п'янім бенкеті, серед трупів:

»... 'Гуляй!' — загукали.
Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє;
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
'Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зустрінемось,
Ще раз погуляєм!
І поставець одним духом
Залізник черкає.
'За прокляті вапні трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю! Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!
Вип'єм, друже, погуляєм'...«⁸⁵

(Закінчення в наступ. числі)

⁸³) II. 97/1563-1566.

⁸⁴) II. 92/1403-1406; ^{84а}) II. 97/1563-1654; ^{84б}) II. 100/1686-1692; ^{84в}) II. 102/1736-1738.

⁸⁵) II. 102-103/1755-1773.

ПАВЛО ШТЕПА

ЧУЖИНЦІ ПРО МОСКАЛІВ*

Світ уважав — і ще вважає — т. зв. Російську імперію за велику силу. Цей міт був через цілу історію і до нині є головним московським козирем у міжнародній дипломатичній грі. Самі москалі, краще як будь-хто, розуміють фальшивість того козира, і тому дуже пильнують, щоб тої фальшивості не відкрив світ, щоб світ не дізнався ані про самого москаля, яким він є в дійсності, ані про способи, якими він збудував і зберігає від розпаду свою імперію. Цього москалі пильнували протягом цілої своєї історії. Теперішня «залізна заслона» не є винаходом московської більшовицької партії: ця заслона існує вже 600 л., червоні москалі лише удосконалили її. Самі ж московські історики, як, напр., Ключевський, пишуть, що вже в XV ст. московський уряд не дозволяв москалям виїждати, а за втечу за кордон карав смертю та конфіскацією майна. Він пише, що протягом цілої московської історії за кожним чужинцем в Московщині слідкував таємний агент.

Чимало чужинців, повернувшись додому, видали книжками свої враження про москалів. Всі ті книжки не були для москалів схвальними, бо описували їх такими, якими вони були в дійсності. Московський уряд всіма способами ті книжки нищив. Напр., в 1591 р. москалі вимагали від англійського уряду спалити книжку Д. Флетчера, а по відмові самі скуповували і палили її. В 1701 р. вимагали від австрійського уряду знищити книжку Ю. Корба, а по відмові самі нищили. В 1800 р. підкупили друкаря і зфальшували книжку К. де Рульєра, але Наполеон вчасно довідався про те й наказав знищити зфальшований текст, і надрукувати первісний. В 1833 р. москалі сконфіскували і спалили всі татарські книжки та документи в Криму. В 1868 р. скуповували і палили книжку Деламара, в якій на мапі слов'янських народів Україна була показана як окрема країна від Карпат по Кавказ. Катерина II дала 25.000 рублів хабара славному французькому письменникові Вольтерові, щоб він написав історію Російської імперії в бажаному їй дусі. Нікалай I не шкодував видати кількадесят тисяч рублів, щоб спаралізувати вплив книжки маркіза де Кюстіна в 1839 р. Аж до I-ої світової війни кілька великих паризьких часописів діставали регулярно грубі тисячі франків хабара від московського уряду. Про московські рублі в Галичині кожний з нас знає. Петро I аж до далекої Іспанії посилав своїх агентів відшукувати небажані москалям документи, книжки і мапи. Московські агенти дісталися навіть до ватиканської бібліотеки. Запеклий православний московський аристократ Волконський перехрестився на католика і тепер пильнує московських інтересів у Ватикані. Під час останньої війни москалі повикрадали з закордонних бібліотек сотки шкідливих їм книжок, в тому числі всі наші наукові (термінологічні) словники, що їх була видала Українська Академія Наук за часів т. зв. українізації в 1923-1933 роках.

*) Розділ з недрукованої книжки «Москаль і українець».

Отже, від XV ст. до сьогодні без перерви Москва боїться інформацій про дійсного москаля та його імперію. Крім викрадань, москалі засипають тепер усі більші бібліотеки та університети за кордоном своїми книжками. Прочитайте список тих книжок, і ви побачите, що 90 % їх — це книжки на тему могутності, сили (матеріальної і культурної) москалів. Звичайно, москалі, як і завжди, не вагаються фальшувати в тих книжках навіть відомі чужинцям факти.

Чому така паніка? Чому така патологічна манія проти чужоземних шпигунів? Сильний не лише не боїться показати себе, але й сам виставляє на показ свою силу. Америка сама запрошує до себе чужинців, щоб вони подивилися власними очима на Америку. Жадна держава ніколи не закривала і не закриває своїх дверей перед чужинцями, не слідкує за кожним кроком чужинця, як це роблять москалі. Чому москалі так поступають уже 500 літ? Відповідь ясна. — Бояться, щоб світ не дізнався, що т. зв. могутність, сила москалів — це міт, блеф. Зрештою, й самі москалі не вірять у свою силу. Найліпшим доказом цього є теперішня їхня шалена реклама в СССР вищості всього московського. Щодня в кожній формі, на кожній вулиці, в радіо, пресі, в театрі, кіно, в школах на всіх мовах СССР намагаються москалі піддержати в собі віру в свою силу і, навпаки, вбити віру в «іногородців» (немоскалів) та в їх силу. Переборщення тої реклами кидається у вічі навіть сторонньому чужинцеві. Щось зле з тою «силою», коли треба витратити таку величезну кількість енергії та грошей на її рекламу! Наша ж примітивна пропаганда, замість того, щоб дати наукову аналізу того страху і причин тої реклами, добродушно кпить з них, не розуміючи, що за тим скривається один з найбільших наших аргументів проти міту московської «сили».

Поширений і вкорінений серед чужинців (включно з українцями) міт про мілітарну і культурну силу москалів — це, хоч і непевна, все ж велика московська сила. Зруйнувати цей міт — це зруйнувати найголовнішу силу москалів — шосту колону і наше рідне москвофілство, цю найголовнішу зброю, якою вони нас поневолили. Тому свідoctва чужинців за всі століття московської історії набирають для нас великої ваги. Цих свідoctв можна назбирати цілу книгу. І цього ми ще не зробили, не розуміючи, що така книга заважила б у нашій пропаганді не менше, ніж усі наші протести та меморандуми разом. За браком місця, наведемо лише кілька тих свідoctв.

Почнемо з божка москалів (і наших попихачів) Карла Маркса. Він писав у «New York Tribune» сто літ тому (12-IV-1853) таке:

«Життєві інтереси зроблять Великобританію найповажнішим і невгнутим противником московських завойовників та їхніх експансивних плянів. Можна припускати, що ця величезна і роздута потуга буде спинена у своєму марші після того, коли вона вже зайшла так далеко на шляху до світового панування. На албанському побережжі вона вже стоїть у самому серці Адриатики. Виглядає, що пізніше кордони Московщини (Росії в оригіналі) простягнуться від Данцігу, а може Штетіна, до Трієсту. І поскільки завойовування йде за завойовуванням, анексія за анексією, можна вважати за певне, що завоювання Московщиною Туреччини було б лише вступом до завоювання Угорщини, Прусії і Га-

личини та остаточним здійсненням Панслов'янської імперії. Припинення московських завойовницьких плянів є наказом години. В цьому йдуть рука-в-руку інтереси світової демократії й Англії».

Після цього, як же не назвати Маркса пророком? Пророкував подібне і Наполеон, пишучи:

»Свобода матиме на цей нарід (московський — П. Ш.) вплив міцного вина на людину, яка до нього не звикла. Коли якийсь новий Пугачов з університетською освітою стане на чолі незадоволених, коли той нарід почне революцію — мені бракує виразів висловити вам те, що прийде. Москалі — це варвари, що не мають батьківщини. Мою пам'ять пошанують тоді, коли ці північні варвари заволодіють Європою» (*Lettres et Opuscules de Joseph de Maistre*, 1951).

Це саме писав і польський король Зигмунт II Август до британської королеви Єлисавети I в 1569 році:

»Московія є ворогом усякої свободи, і з кожним днем зростає на силі. Ми знаємо, що Ваша Величність цілком несвідома бестіяльності цього ворога, його сили і тиранії, з якою він управляє і панує над своїми підданими. Тому ми, які знаємо і розуміємо його краще, ніж інші, будучи його сусідом, бажаємо перестерегти Вас та інших християнських суверенів не жертвувати Вашої гідності, Вашої свободи, і Вашого власного, і Ваших підданих життя, а змагати до побороення жорстокого і варварського ворога».

Попереджував Європу й намагався організувати європейську коаліцію проти Московщини і наш славний гетьман П. Орлик. Тепер Європа платить за свою глухоту і сліпоту.

Німець Г. фон Штаден, що був на московській службі (був »опричником«), детально описав (1575 р.) тодішню »опричнину«. Його свідчень не наводимо, бо та »опричнина« — це фотографічна копія теперішнього НКВД, яке кожний з нас знає. Антіохійський патріарх Макарій III був у Москві в 1654-56 рр. З ним був його секретар Павло Алепський, який записав свої враження в »Деннику мандрівника«. Його опис московського життя — це опис теперішнього життя в СРСР аж до подробиць. Пише він: »Дякую Тобі, Боже, що ми знову в країні Козаків (в Україні — П. Ш.), бо ж протягом тих двох років, що ми їх прожили в Московщині, наші серця були замкнені на колодку, наш розум стиснений, придушений. В тій країні ніхто не може почувати себе хоч трохи вільнішим, хіба ті люди, які там виростили; чужинець відчувається там, як у тюрмі. Там ми забули, що таке радість та сміх. За кожним нашим кроком слідували. Натомість, Козацька країна була для нас начебто нашим власним рідним краєм, а її мешканці були нашими добрими приятелями та людьми, начеб нам рідними».

Посол А. Мейорберг в своїх »Оповіданнях« (1654 р.) пише: »Балачки москалів (аристократії) низько простацькі, гідкі для порядної людини. Головна тема їхніх балачок та гумору — це очорнювання інших, сплітки, сварки з-за дрібниць і примітивна хвалькуватість. Брехати вони вміють з неймовірною безсоромністю і нахабством: ані трохи не почервоніють, коли їх зловите на брехні. Московські міністри вживають усіх мо-

жливих і неможливих хитрощів, щоб обдурити, показати брехню за правду, щоб у переговорах скрити свої справжні наміри. Торгівці та ремісники фантастично нечесні; злодіїв та шахраїв повно на кожному кроці, й вони ходять безкарно.

Французький посол Гільберт де Ланной, що подорожував у р. 1421 по Московщині та Україні, пише («Мандрівки амбасадора», вид. 1840), що в Московщині «продають жінок на базарах, як худобу». Цьому можна вірити, бо ж добре знаємо, що далеко пізніше, за кріпацьких часів, вони продавали кріпаків, як худобу.

Англійський посол Д. Флетчер, що подорожував по Московщині в 1588 році, написав книжку «Про Російську державу». Кожна сторінка його книжки малює жахливий образ московського життя. Виписувати цитати з тої книжки — це переписати її всю. Зреферуємо її коротко.

Він пише, що в Московщині все, включно з людьми, є приватною власністю царя. Він відбирає від своїх підданих майно і життя, коли лише забажас. Губернатори провінцій не дістають усталеної державної платні, а на своє утримання самі збирають з місцевого населення. А що кожний москаль має ненаситну жадобу багатства, то губернатори деруть в населення, скільки можуть. Обвинуватити його нема кому, бо він є і суддею. Коли губернатор чи інший урядовець нагромаджує досить майна, тоді цар наказує зрубати йому голову, ніби за зловживання, та нагромабованого не повертає пошкодованим, але кладе у свою кишеню. Є у них ще інший спосіб «законного грабунку». Вони мають закон, згідно з яким половина майна державного злочинця одержує той, хто його видасть. Жадних свідчень, крім виказу, не вимагається. Охочих дістати половину маєтку ніколи не бракує. Коли бракує проступків, то їх видумують («пришивають» — за сучасною їхньою термінологією, — П. Ш.). Арештують людину і, за ціну звільнення, вимагають, щоб вона посвідчила, що той і той зробив такий чи інший проступок. Це поплатніше, бо не треба давати виказникові половини маєтку. Загальне пияцтво, загальне хабарництво, загальна розпушта, доноси, підлабузництво нижчих перед вищими, піха вищих, ошуканство, крадіжки державного і приватного майна, ненависть до чужинців, страшенний бруд у хатах, навіть аристократії, з мільйонами тарганів та блощиць — це все «нормальні» явища в житті москалів. Коротко, Флетчер, пишучи свою книгу в 1590 році, описав сучасне життя в СССР, аж до дрібниць вражаючи аналогією.

Вчений хорват Ю. Кржаніч, переконаний москвофіл, поїхав у 1559 р. до Москви пропагувати свою ідею єдиної слов'янської держави на чолі з московським царем. Повернувшись додому по 15 роках, він написав книжку, в якій пише, що москалі — розумом тупі і забобонні, примітивні в торгівлі, в хліборобстві і брудні в хатній господарці; якщо їм хтось не покаже, самі не в силі чогось видумати; вони ледаці, брудні, розпусні, п'яниці, брехуни, жорстокі, підступні, нечесні, без жадного почуття сорому, без примусу нічого доброго не роблять, навіть для себе, книжок не мають жадних, навіть торговці не знають елементарної арифметики. Те розумове ледарство показується і в побуті: голови і бородинечесані, посуд ніколи не миють, в хаті можна затхнутися від смороду і втратити половину крові від блощиць. Хабарництво і сваволя від гори до низу (наводимо за Ключевським). Таке пише москвофіл.

Свідчення Флетчера повторює слово в слово 100 років пізніше австрійський посол J. G. Korb («*Diarium Itineris in Moscoviam Perillustris*», Vienna 1701). Пише він: «Ціла московська нація в рабстві: всі і кожний без різниці стану, включно з міністрами. Хто підпише листа до царя своїм звичайним ім'ям, а не »твій хлоп і раб Івашка« (ніколи Іван), того судять, як за державну зраду. Москалі переконані, що ціла їхня країна з усіма багатствами й усіма людьми це приватна власність царя, і він має божественне право робити, що захоче, і з мастками, і з людьми. Ці люди необтесані, грубі, без найменшої моральної дисципліни. Пристойної поведінки і не хочуть учитися. Нація, народжена в рабстві, стає скаженою при найменшому проблиску волі. Покірні, коли загнуждані в ярмі, вони самі визнають себе за рабів царя. Цар має всі права на їхнє майно, на їхнє тіло і на життя. Цю міру вони прикладають і до інших народів. Чужинцям, які опинилися в Московщині, москалі накладають ярмо, що самі носять, і вимагають від чужинців бути такими ж рабами, як і вони. Якщо чужинець пробує тасмно втекти з Московщини, вони, спіймавши, карають його, як »беглаго«, себто раба, що втік від власника. Члени вищої верстви, хоч і самі раби, на нижчих від себе дивляться з презирством, з величезною пихою, і трактують, у свою чергу, як своїх рабів чи худобу. Не маючи найменшої культури, вони ошуканство uważають за верх мудрости. В брехні вони не мають ані слідів сорому. Основи людських чеснот такі чужі москалям, що у них сама підлість вважається за чесноту. Сказати правду, ця нація має таку нелюбов, огиду до свободи, що протестують проти свободи і всіх її благ, які вона приносить. Вони так звикли до свого рабства, що ледве — чи толеруватимуть мудрого і доброго монарха, який обмежився б властивими йому функціями і не втручався б у життя підданих на кожному кроці. На приятелювання і приязнь москалі дивляться виключно з точки погляду користи для себе. Московські солдати мають звичку жорстоко і з власної волі, без наказу бити арештованих п'ястуком, рушницею, кием, запхавши їх в найгірший кут, усякими способами катувати. Серед москалів завжди і всюди можна знайти фальшивих свідків за гроші. Навіть у турків нема такого добровільного пониження і такого огідного рабства, як у москалів. За пару рублів москаль складе брехливу присягу на св. хрест й Євангелію».

Данський посол Ю. Юст в своїх »Спогадах« (1712 р.) пише: »Хоч тепер москалі намагаються мавцувати культурні нації, хоч вони і перодяглися у французькі шати і виглядають назовні, ніби, більш цивілізованими, як раніше, проте кожний з них і нині залишився тим, чим він був, — варваром і рабом«. »В стосунках з ними єдино помагає тверда мова. Взагалі, з ними ви мусите вживати різкої, простацької мови, тоді вони піддадуться, але коли ви говорите до них ввічливо, — нічого від них не дістанете. Коли москалі сваряться, то плюють один одному в обличчя«.

Рабство і низькопоклонство — це характеристична риса москалів, — каже англійський дипломат Н. Малмесбері (1778 р.). Англійський професор Е. Кларк пише («Мандрівки по Росії», 1816): »В подорожі по Росії

поставали великі труднощі, завдяки нашій неувазі до московських порядків. Підписуючи «подорожнюю», себто формуляр на поштові коні, чужинцям рекомендується додавати до своїх імен якийсь голосний титул. Без цього москалі дивляться на вас, як на такого ж раба, як і вони самі, і тому ви наражуєтесь на образу, здирство і запізнення. Ця обережність настільки важлива, що досвідчені подорожні додають до своїх імен найфантастичніші титули, напр., барон, генерал, інспектор, професор і т. п. В цьому така велика конечність, що перед нашим виїздом з Москви один високий урядник запевняв нас, що ми матимемо багато перешкод в дорозі, бо хочемо подорожувати під своїм звичайним іменем громадян Англії, без титулів. І справді, ми мали більше ніж досить причин пожалувати, що не послухали тої поради і не додали ніяких титулів до своїх імен.

Це було в царській імперії. А ось у пролетарській. Французький соціяліст і москвофіл професор А. Жід, на запрошення москалів, подорожував по ССРСР (перед війною). Він пише («Поворот з ССРСР»): «Будучи на Кавказі, я хотів був післати телеграму Сталінові, в якій була фраза: »... Я почуваю потребу післати Вам своє найсердечніше...« Телеграфіст відмовився прийняти телеграму, пояснюючи мені, що до Сталіна не можна звертатися, кажучи йому лише просте «Ви»; треба додати щось подібне, як «великий», «вождь народів», «геніяльний» тощо».

Чужинці дивуються і не можуть зрозуміти, яким чином соціалістична («свобода, рівність і братерство») і пролетарська країна повернула, здавалося б — зненавиджені, зовнішні ознаки буржуазно-дворянського поневолення — усі уніформи, хрести, медалі, ранги (щось гірше за «буржуазніє предразсудки»). В ССРСР тепер носять блискучу уніформу не лише військові та поліція, як в інших державах, але також і цивільні державні урядовці, і не лише державні, але й «громадські», як, напр., фабричні інженери, професори, учителі, студенти, школярі і т. д. А голівне — на всіх тих уніформах кількаразово (щоб було видно) показані відзнаки, ранги.

В Гвайт, що подорожував по ССРСР, каже («Справоздання про москалів»): «В британській армії тяжко відрізнити старшину від рядовика по уніформі: треба зблизька придивлятися відзнакам. В армії ССРСР старшину можна відрізнити від рядовика по уніформі на віддалі чверть-кілометра».

Портрети московських «вождів» з цілим іконостасом бляшанок на грудах кожний з нас бачив. «Нічим не оправдана пиха московського аристократа, який часто не вмів писати-читати, від якого смерділо на віддалі півмилі, що не раз набирала дикунсько-дитячих форм», — писав 250 літ взад данець Ю. Юст.

Перекоаний монархіст, французький маркіз Де Кюстін у 1839 році поїхав до блискучого Петербургу, де його приймали бенкетами, і його прийняв навіть самий імператор Ніколай І. Повернувшись до Франції, він написав грубу книжку про москалів «Подорож нашого часу» (англійський переклад перевидано в Америці в 1954 р.). Москалі і нині ска-

женіють, коли згадаєте їм про цю книжку. Наведемо лише кілька уривків з неї. Він пише:

«В серці московського народу повно розхристаної амбіції, яка не знає меж. Така амбіція може затруювати лише рабські душі. Московська нація істотно загарбницька, пожадлива внаслідок злиднів. У рабському упокоренні вона наперед покутує надію поширити тиранське панування на інших, славу і багатство яких вона сподівається загарбати. Ця надія розважає її в її ганьбі і, щоб змити з себе ганьбу рабства, народ рабів навколішки мріє про панування над світом. Москалі обожають не імператора Миколу I, а Пана Нації, ще більш амбітного, ніж їхній імператор... Московщина дивиться на Європу, як на свою здобич, яка, раніш чи пізніш, через наші роздори, буде їхня. Московщина розпалює і роздмухує серед нас анархію, в надії скористатися зіпсуттям, нею викликаним для своєї мети; це історія Польщі, розпочата на велику скалю. В Петербурзі кажуть мені: »... Європа вступає на шлях, яким ішла Польща; Європа виснажується через порожній лібералізм, у той час, як ми стоїмо могутні якраз тому, що не маємо ваших свобод. Ми потерпімо в ярмі деспотизму, але ми примусимо інших заплатити за нашу ганьбу».

Не забуваймо, що цю точну фотографію сьогодиншнього життя зроблено понад сто років тому. Пише Де Кюстін: «В Московській імперії уряд панує над усім життям, але нічого не животворить. Матері там мають більше основ оплакувати народження дитини, ніж її смерть. Вся вдача московського народу складається з самих суперечностей. Москалі визнаються хіба тим, що вміють мавпувати. Їм цілком бракує винахідливості, духу творчості. Це суспільство імітаторів; а коли людина нічого не в силі створити свого, а може лише копіювати, мавпувати, то її «творчість» обертається в карикатуру. Московщина не дала нічого до світової скарбниці творчості людського духу. Москалі мавпують лише форми європейської культури, духу тої культури вони не приймають. Не маючи сили створити щось оригінальне, своє власне, мавпуючи бездушно, механічно чуже, москалі створили під назвою «русской культури», лише карикатуру культури. Та було б несправедливим винувати імператора в їхніх нещастях чи вадах, в хибах їхнього уряду. Бо ж сили монарха не вистачило б, якби він захотів людяно керувати своїм нелюдяним народом. Москалі оправдують і схвалюють нелюдяність і злочин, якщо те відповідає інтересам і бажанням їхньої країни. Московщина далеко більш подібна на татарський Сарай, ніж на грецьку Візантію. За дуже малими винятками, москалі є назверх цивілізованими варварами. Московські священники не були і не будуть нічим іншим, як поліцаями, вбраними в іншу за світських поліцаїв уніформу».

Ось що каже в XX ст. американець проф. В. Г. Чемберлен («Залізна доба Московщини», 1934):

«Чим довше я жив в СССР (він жив там 15 літ, знає добре московську мову й історію, — П. Ш.), тим більше мене вражало те, з якою великою силою стара царська адміністративна теорія і практика вдер-

жалася в ССРСР. Численними нитками, паралелями, часом дивними, часом смішними, часом зловіщими, зв'язана автократія царів з автократією советською. Я переконаний, що можна далеко більше і ліпше вивчити, пізнати дух і реальне життя ССРСР, простудіювавши добрий підручник історії Російської імперії, аніж порпатися в промовах советських лідерів та в їхніх статистичних цифрах. Найяскравішою ланкою між старою і новою Московщиною є абсолютистичний характер держави, з її невіддільними наслідками: цілковитим невизнанням і глухом над правами людини. І короновані автократи минулого, і некороновані автократи теперішні вбивали і висилали ненормальну, на погляд європейця, кількість людей. Дух передреволюційних жидівських погромів воскрес в ліквідації «кулаків». Коли порівняємо ССРСР з Московщиною за Петра I, аналогій знайдемо, як грибів по дощі. Читаючи Туган-Барановського «Московська фабрика в минулому і сучасному», я з здивуванням знайшов там ціду купу конкретних проблем, що їх намагався вирішити Петро тоді, і ті ж самі проблеми намагається вирішити Сталін тепер. В XVIII ст. фабриканти весь час нарікали на брак робітників; тепер те саме. І заходи направити це лихо були оданкові. Петро прикріплював до фабрик робітників на 10 літ, Сталін прикріплює на ціле життя. Товари, що їх виробляли московські фабрики в XVIII ст., були дуже дорогі і дуже поганої якості, — тепер те саме. Щоб поліпшити якість товарів, тоді рубали голови директорам фабрик, — тепер їх стріляють. Вдержати чужинецького фахівця тоді можна було лише дуже великою платнею, і то не московськими грішми, бо чужинці не могли витримати життя, бюрократизму і дикунства москалів. Точнісенько так і тепер. Тоді чужинці мусіли жити відокремлено від москалів (в «немецкой слободе»). Тепер вони живуть у ще гіршому відокремленні. Тоді за чужинцями постійно слідувала поліція, — тепер за кожним чужинцем іде тінь таємного агента ГПУ. В договорі Рузвелта про визнання ССРСР є точка про право для американців мати свого священика в Москві; цілком ідентична точка є в договорі Московщини з Німеччиною в XVIII ст. Тепер чужинецькі амбасади примушені урядом ССРСР купувати харчі не за советські рублі, а за чужу валюту. Те саме було 200 літ тому. За царів «гнілой запад» був улюбленим кличем т. зв. слов'янофілів; цей самий клич посилено вбивають московські большевики в голови московської молоді тепер. Месіянizm передреволюційної Московщини, III Рим, знайшов свою нову форму в III інтернаціоналі. За Ніколая I кожний документ міністерства закордонних справ маркувався «секретно». Те саме і тепер.

»В XVII ст. централізація Московської держави дійшла до того, що уряд в Москві складався з 50 «приказів» (міністерств). Між ними був і «приказ тайних дел». Це міністерство було особистою канцелярією царя, і його двері були закриті для всіх міністрів. Воно підлягало безпосередньо цареві і було органом особистого царського догляду над цілим урядом. Напр., посылаючи посольство до чужих держав, цар включав у його склад і «поддячих» (урядовців) «приказу тайних дел», обов'язком яких було слідувати за словами і ділами членів посольства та повідомляти про те царя. Так само приставляв цар цих урядників і до воєвод, що йшли в похід» (В. Ключевський).

»За Петра I і його попередників Московська держава робила внутрішні позики, яких ніколи не повертала і за які держава не платила жадних %» (там же). Так само є і в СССР».

Саме тоді, коли советський уряд заборонив чужинецьким кореспондентам відвідувати голодні райони, я прочитав біографію Годунова і був здивований таким уступом: »... Годунов думав, що можна побороти чутки про голод мовчанкою. Він думав, що можна заховати аж надто очевидну правду офіційними заявами. Найбільше він боявся, щоб не дізналися про катастрофу за кордоном. Для того він організував «багаті» походи перед вікнами чужих амбасад в Москві. В 1603 році було заборонено виходити на вулицю в лахміттях. Балачки з чужинцями також були заборонені, щоб хтонебудь не «проболтался», себто не сказав про голод...

Цей уступ з подій 1603 р. слово в слово може бути описом подій 1933 року. Московські державні урядовці тікали за кордон в 1664 р. (Г. Катошихін) і в 1929 р. (Г. Беседовский). Обидва написали книжки про маразм московського життя і політики. Таких рівнобіжностей можна наводити без кінця і краю, з тою лише різницею, що советський уряд побільшив, поширив, удосконалив примітивні методи царського уряду. Відповідно до того і збільшилася кількість жертв. Напр., царська цензура була чисто негативна і не зачіпала авторів, які писали на теми не політичні. Тоді ніхто не примушував письменників співати дитирамбів царській політичній чи економічній системі, а тих письменників, що писали, мовляв, монархічну пропаганду, ніхто не читав. Тепер же в СССР не лише заборонена відкрита критика, але від письменника вимагається славославити, прославляти советське життя і советських лідерів. Інакше дістань ім'я «класового ворога», з усіма виникаючими з того наслідками.

На москалів цілком не мали впливу три великі культурні рухи в Європі: ренесанс, реформація і Французька революція. До XIX ст. москалі не мали жадних культурних досягнень ані в літературі, ані в мистецтві. Також не мали і в науці та філософії здобутку, навіть приблизно рівного досягненням європейців. Не мали москалі своїх ані Данте XIV ст., ані Шекспіра XVI ст., ані Вольтера XVIII ст. Не зачепили Московщини і великі релігійні рухи Заходу. Москалі не мали навіть натяку на щось подібне, як Тома Аквінський, Лойола, Паскаль, Лютер, Кальвін чи Іван Гус. Навіть в XIX ст., в добу великого інтелектуального пробудження і розквіту культури в Московщині, московські революційні теоретики не цікавилися проблемою охорони громадянина від зловживань влади, але обговорювали виключно проблему — як ужити державну владу для перебудови суспільства на колективістичне. Цей факт говорить дуже багато». (Подано в скороченні за W. H. Chamberlin: «Russia's Iron Age», 1934., та «Russian Enigma», 1943).

Інші американські та англійські вчені, як, напр., М. Нюмад, І. Борнам, Ф. Войт, повторюють, що сказав Чемберлен. Пише Борнам: »Останніми часами московський націоналізм в СССР далеко перевищив націоналізм царської Московщини. Нема жадного розходження поміж большевицькою ідеологією і їхньою тиранією та агресією, бо ж, властиво,

завданням їхньої ідеології є виправдати та закрити ту всю тиранію і агресію. Псевдоінтернаціоналізм московських большевиків (що час від часу демонструється III інтернаціоналом) є ніщо інше, як поширення московського націоналізму на світову скалю. Їхній «інтернаціоналізм» належить до тої самої категорії, що і гітлерівська «п'ята колона» чи британська «Інтележенс Сервіс». (J. Bornham, «The Managerial Revolution», 1941).

Між іншим, цей же проф. Борнам у своїй іншій книжці («Containment or Liberation, 1952») ґрунтовно доказав нашу тезу, що лише наступ на москалів, а не замирення з ними врятує світ. Московські попихачі в Америці подбали, щоб тої книжки не було на полицях книгарень.

Розумів московську душу і американець Ф. Войт, який каже: «Нелюдність Марксової науки надзвичайно добре пасувала до великого варварства москалів. Марксистський месіянзм знайшов найглибший і найщиріший відгук якраз в країні мусіянської віри — в Московщині. Марксове безбожництво найсильніше притягнуло до себе якраз московський нарід, який завжди був готовий перейти до цинічного глуму над релігією. Сама ароганція Маркових догм, яку Ленін підніс до ментального деспотизму, полегшила марксистові опанувати душу московського народу, народу, який має вроджений нахил і до крайнього насильства, і до крайнього рабства... СССР не лише не зреволюціонував цілого світу, але й став контрреволюційною силою; всюди, де лиш революція починає осягати успіхи (в Німеччині, Австрії, Мехіко), одразу та революція стає предметом руйнуючої, ворожої акції Московщини. Провідників тих революцій Москва оголошує угодовцями, зрадниками пролетаріату, лакеями буржуазії, соціальними фашистами і т. п. Нема найменшого сумніву, що, коли москалі матимуть досить сили, вони будуть пробувати завоювати цілий світ, починаючи від встановлення (збройною інтервенцією) лялькових держав у всіх країнах, що межують з Московщиною» (скорочено з F. A. Voigt, «Unto Ceasar», 1938).

Ми навели маленьку частинку свідоцтв представників різних націй і за різні часи, від XV по XX ст. Жадне з тих свідоцтв не має доброго слова для москаля. Всі свідчать, що теперішні червоні москалі (та їх діла) є кість від кости, кров від крові свого народу. Всі ті свідоцтва показують, що москаль XX ст. є точною копією москаля X ст., хіба з тою різницею, що дикун-москаль X ст. своїм примітивним луком вбивав 2-3 людей за все своє життя, а дикун-москаль XX ст. може вбити водневою бомбою сотки мільйонів за кілька годин.

В. СЧИНСЬКИЙ

РОКСОЛЯНА

(3)

Ругія. Найстарші відомості про Ругію зустрічаємо в римсько-го історика Етікуса (Eticus) в 500 році по Хр. Він писав, що на острові Ругія, або Рака, жили слов'яни: »Вони носять короткі мечі та круглі щити, якими під час бою заслоняються, а керують ними (народом) королі«.

Цікаво, що на т. зв. Ебсторфській мапі світу XIII стол., на українській території є напис »Rusia regio« з містом »Kiwen s.«. Треба зазначити, що назва »Рукія« тут — не якась помилка в правописі чи літерах, бо зустрічається також в інших джерелах. Історик половини VI стол., як було зазначено вище, писав »Roxani, genus Rugorum«.

Ругія, що згадується в козацьких літописах, безсумнівно, сучасний острів на крайній півночі балтійського Помор'я, що сучасною німецькою мовою називається »Rügen«. В XII стол. Ругія і ціле Помор'я ще не входили в склад німецьких держав. В XIII стол. в Ругії панували слов'янські князі, а ще в XVII стол. вона мала офіційну назву »Slavinen«.

Герберштайн у своєму творі »Rerum Moscoviticarum« половини XVI стол. каже, що різні слов'янські племена розсіяні по Германії на півночі за Ельбою, яких німці називають вандалами, вендами, виндами і виндишами... В області вандалів було славне місто Wagria, по сусідству з Lubesk-ом і герцогством Holstein. Тому і Балтійське море мало назву моря Вагрія чи Варязьке море (Vuaretzkoie morie). Вандали, себто Wagria, були »могутні, вживали мови, звичаїв і релігії рутенів«. Кінчає цей уступ Герберштайн так: »На підставі всього того, мені здається, що руси скоріше покликали до себе князів з вагрів або варягів, ніж передали владу чужоземцям, які були чужі їх релігії, звичаям і мові«⁴⁵).

Це останнє припущення заслуговує на увагу, як перша думка про походження »варягів« зі слов'янського Помор'я. Як відомо, погляд про прихід варягів з заходу обстоювали деякі новітні історики. Ломоносов вказував на слов'янську Прусію, інші історики — на балтійських і полабських слов'ян (Венелін, Морошнін, Савельєв, Максимович, Гедеонов), але в дуже загальній, ближче не означеній формі.

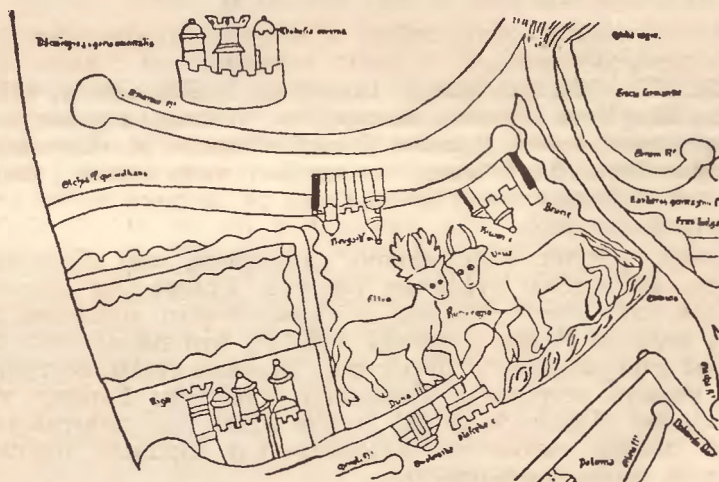
В кожному разі є деякі основи припускати, що варяги прийшли саме з Ругії чи з України на балтійському Помор'ї, розмовляли староукраїнською чи рутенською мовою або, в кожному ви-

⁴⁵) S. F. Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Vienne 1549.

падку, були ближче споріднені із староукраїнським елементом Київського осередку через роксолян.

Данський хроніст Саксон Граматик (1140-1206) у своїй «*História Daniae*» (кн. XIV, ст. 158) подає, що на крайній півночі острова Рюген був храм помор'янських слов'ян Світовид, що його данський король Вольдемар I спалив разом з постаттю Світовиди. Пише також, що в тому слов'янському храмі був список 300 воєнків, себто виходить, що руги мали своє письмо!

Ругія згадується виразно також у козацьких літописах. У літописі Величка подано зміст універсалу Б. Хмельницького, проголошеного в червні 1648 р. під Білою Церквою. Гетьман, нав'язуючи до хоробрости давніших наших предків, каже дослівно про «русов з Ругії от Поморря Балтицкого — албо Німецького собранієм, за предводительством князя їх Одонацера, року по Рождестві Господнем 470», що не побоялися і самої римської сили, і «ветхій Рим» тими хоробрими мужами «бил взятий і чотирнадцять літ обладаемий».

Деталь Ебсторфської мапи світу XIII стол. На українській території напис: «*Rugia regio*», з містом *Kiwen*.

Самійло Зорка, старий генеральний писар, промовляючи над труною гетьмана Хмельницького, звертався до Хмельницького словами: «Милий вождю — древній Руський Одонацере!» Про Одонацера С. Величко в іншому місці каже, що славні козацькі предки-руси «в п'ятому столітті під проводом свого короля Одонацера не тільки що перемогли багато численнішу римську

армію, але й самий Рим здобули та 14 років панували в тій столиці світу».

В «Історії Русов», що постала в кінці XVIII стол., автор, покликаючись на античні джерела, пише, що слов'яни «зайшли і переселили колонії свої за ріку Дунай до моря Адріатицького в Ілїрії і від гір Карпатських до ріки Одри»⁴⁶). Як відомо, в Зальцбургу збереглася плита з написом про Одоакера 477 р. Література в цьому питанні не вистачаюча, так само як і дослідження цієї пам'ятки. Відмітимо, що в 1948 р. з'явилася стаття з цього питання І. Дубицького⁴⁷), а ще раніш — праця С. Шелухина⁴⁸).

Зальцбург побудований на місці римського міста Ювавум, провінції Норікум. Тут, у Петрівській дільниці, є печери (катакомби) з каплицею св. Гертруди 1178 р. Горішня печера, згідно з новішими дослідями, походить з римських часів. За дослідником Де Россі, постала вона на початку III стол. В час найновіших розкопів і дослідів катакомб св. Петра в Зальцбургу, що здійснювалися в 1951 р., там були знайдені цеглини римських часів, доби Марка Аврелія і Веспасіяна (знаки на цеглі), та решти гробу базиліки II стол. по Хр.⁴⁹).

В Зальцбурзьких катакомбах є кам'яна плита-таблиця, писана латинською мовою, в якій читаємо, що «Anno Domini CCCCLXXVII Odoacer Rex Ruthenorum (себто «Року 477 Одоакер Король Рутенський») з гелідами, готами, уграми й герулами, лютуючи проти Церкви Божої, вбивши за визнання віри блаженного Максима з п'ятдесятьма його товаришами, що скрилися в цій печері, скинув їх зо скелі та знищив огнем і мечем провінцію Норікум».

Всесвітня історія безсумнівно ствердила, що Одоакер, чи Одоацер, це дійсна історична постать. Британська Енциклопедія подає, що він «походив з германського племені скирів (Scyri), володів Римом у роках 476-489, був визнаний східно-римським імператором у Царгороді Зеноном своїм наступником. Згодом король остроготів Теодорик, здобувши Равену, примусив Одоакера піддатися. В 493 р. був підступно забитий під час бенкету. Відомо також, що Одоакер був королем різних племен і, між ними, ругійців»⁵⁰).

Між іншим, противники автентичности події в Зальцбургу з князем Одоакером твердять, що на таблиці згадані угри, тоді як угри чи мадари з'явилися щойно в кінці IX стол. Існує

⁴⁶) «Історія Русів», Нью-Йорк 1956, ст. 8.

⁴⁷) «Нові Дні», Зальцбург, 7 січня 1948.

⁴⁸) С. Шелухин, «Україна», Прага 1936.

⁴⁹) Dr. P. F. Hermann, Salzburger Nachrichten, Salzburg 18 Feb. 1952, No. 41, 8.

⁵⁰) Encyclopædia Britannica, Eleventh Edition, Vol. XX, Cambridge 1911, p. 5-6.

теж погляд, що виводить »Hungaria« від гунів, яку то назву перебрали мадяри в IX стол. Нижче ми також наводимо назви річок Укрух, Угра і Укра, що існували, правдоподібно, за часів гунів.

На погляд автора цих рядків, шрифт зальцбурзького напису — виразно ренесансовий, т. зв. »антиква«, отже плита постала в XVI чи навіть у половині XVII стол. Не зважаючи на це, все таки багато мотивів промовляє, що цей текст і самий зміст є старшої дати, себто в XVI стол. був відновлений зміст запису старшої таблиці чи старшого переказу.

Цікаво, що брошура 1661 р. »Brevis historia... in civitate Salsburgensi«, видана з нагоди закінчення віднови Зальцбурзьких катакомб, покликаючись на документ з 1529 р., каже, що Одоакер мав королівський титул »Rugorum, vel Ruthenorum«. Далі ця брошура покликається на літопис Годфріда Вітерберзького з пол. XII стол., де говориться, що »Odoacer natione Ruthenus« — »вирушив походом з турилінгами, скирами і герулами з останніх країн Панонії, щоб напасти на римлян«.

Цікаво, що прихильники норманської теорії, переважно російські автори, поборювали автентичність твердження С. Величка і згаданої плити в Зальцбургу, а навіть відкидали самий факт існування короля Одоакера!

У зв'язку з проблемою Одоакера не зайво додати, що поміж Ляйпцігом і Пляуен є місто Гери, колишня столиця князівства »Ройсс«. Головна вулиця цього міста має назву »Зорге«, яку виводять від слов'янського слова »жура«. На тій вулиці ще і досі гімназія має назву »Gymnasium Ruthenum«. Це пояснюють тим, що Гери був посвячений з якоюсь руською (рутенською) княжною, від чого дістав титул »Der Roisse« (Русич). Автор А. М., що був у Гері, каже, що населення міста, в кількості 80.000, »дійсно здебільша слов'янського типу: чорняве, круглолице достоту, як на балтійському острові Ругії«⁵¹).

України. В генезі назви »Україна« в дотеперішній літературі, звичайно, подавали як найстарше джерело цієї назви Іпатіївський список з 1187 р. У своїй розвідці »Назва України« (Авгсбург, 1948) підписаний вперше подавав джерельні відомості про слов'янське плем'я укрівів з першої половини X стол., що замешкувало балтійське Помор'я, а саме західній бік устя Одри. Генрих I, що був цісарем у 903-936 роках, перед тим ніж іти на Рим, »мусів ще раз іти на укрівів (Ukraner) і також це праслов'янське плем'я підбити«⁵²).

Пояснення д-ра Ярослава Рудницького, що намагався виводити »укра« від старослов'янського »корч«, себто »річки, що пливе під корчами, у корчів«⁵³), не менш примітивне, як пояснення назви »Росія« чи »Рассея« від »разсеяний«...

51) А. М., »Слідами давньої Руси«, Шлях, Філадельфія, 1950.

52) F. Vater, Herr Heinrich, München 1941, st. 459.

53) Д-р Я. Рудницький, Українці й »Україна«, »Новий Шлях«, 1950, ч. 61; Слово й назва »Україна«, Вінніпер 1951, ст. 118.

Взагалі зовсім хибна метода старої філологічної школи виводити географічні назви від звукової подібності з відомими словами нової дати чи словами сучасної мови. Географічні назви, в багатьох випадках, мають дуже давню традицію, і не так легко прийти до їх генези. Зрештою, чи «корчі» є така стала і певна ознака ріки, щоб сама ріка могла дістати таку саму назву? Звичайно, в географічних назвах, зокрема річок, діяли більш підставові й глибші причини — культурні, економічні, політичні. Приносили і міняли ці назви різні народи та племена, і географічні назви були у зв'язку з людністю, а не навпаки.

Мапа балтійського Помор'я, IX-X стол. В пониззі Одри — «Україна».

Знову пояснення проф. Смаль-Стоцького, що «Украині» і «Ucrania» це «помилкова» транскрипція німецьких картографів — не переконуюче. У своїй відповіді автор цих рядків навів 12 назв географічних мап XVII-XVIII століть (тепер маю таких мап 14) з назвою на українській території (над Дніпром) «Ucran» і «Ukrania». Всі ці мапи переважно не німецькі, а голландські і французькі, і то найстаршої дати. Крім того, назва «Ucrania» уживалася в інших найстарших західноєвропейських документах латинською мовою, а ще й досі вживається в мовах еспанській, португальській, флямандській і мадярській⁵⁴).

Інше зауваження д-ра Я. Рудницького, що на старих мапах, на які я покликаюся, є, мовляв, помилки з означенням Волині, Чорної Руси та ін., свідчить про неознайомленість д-ра Я. Рудницького з історичною географією і картографією. Зокрема Волинь, що на деяких мапах сягає аж на північне Лівобережжя, зовсім добре відповідає тодішньому станowi, бо в дійсності в старі часи під Волинню розуміли величезну частину України. А що в новіші часи обкроміли ту Волинь, то це не вина картографів XVII-XVIII століть.

Подаючи у своїй розвідці «Назва України» цікавий історичний факт про «укранів» на балтійському Помор'ї, автор цих рядків не робив ніяких висновків і теорій про походження українців Придніпров'я від прибалтійських укранів, як це деякі рецензенти хотіли сугерувати читачам. Згодом підписаний подав, що має на це свій погляд, який не оголошує, бо ще не зібрав усіх потрібних доказів. Не вирішуючи цього питання і тепер, подаємо лише дальші матеріяли з географічних назв, які наświetлюють питання розселення роксолян, зокрема їх рух на північний захід до балтійського Помор'я, про що згадано вище.

Константин Порфирородний пише: «Меотське озеро (себто Озівське море), гирло якого називається Боспор, вливається в Понт (Чорне море), там де місто Боспор (себто кол. Пантікапей). Напроти Боспора — укріплене місто Таматарха. Від Таматархи, у віддалі 18-20 миль, ріка Укрух, яка розділяє Захію від Таматархи».

Ріку Укрух пояснюють деякі дослідники, як один з рукавів Кубані, або і саму Кубань. Саму назву Укрух (Οὐχροῦς). А. Вельтман пояснює, що це Украй, що був на кордоні поміж областю Таматархи (себто Тматорокані чи Меотської Руси) і Захії (Zachia), а згодом Абхазії (Avogassia), де живуть джигети⁵⁵). Самі абхазці називають ріку Кубань — Кубин⁵⁶).

Річка Угра (Ugra) згадується Герберштайном: вона витікає з Дорогобужа над Дніпром і колись відділяла Литву від Московії.

Нарешті Укра, чи в німецькій транскрипції Ucker — річка, що випливає з озера біля сучасного Prenzlau, на захід від Одри,

⁵⁴) "Ukrainian Quarterly", New York 1950, Vol VI, No. 2, p. 158.

⁵⁵) Чтенія О. Ист. и древ. Москов. Унив., Москва 1886, к. II, ст. 81.

⁵⁶) К. К. Герцъ, Собр. Сочин. I, Петербург 1898, ст. 3.

в напрямі південь-північ і вливається до Поморянської затоки Балтійського моря. По річці Укрі маємо сучасні міста Pasewalk, Torgelov та Uckermünde.

В цій проблемі важне, що назви річок Укрух, Угра і Укра констатовані мною на Кубані, на литовському пограниччі і на балтійському Помор'ї. Це ніби шлях, яким ішли роксолляни-алляни після свого погрому гунами, прямуючи до балтійського Помор'я.

Черкасці (черкесці). З назвою аллян-роксоллян зв'язана також назва черкасці. Як відомо, в старій західноєвропейській літературі і в московських джерелах український нарід, особливо у XVII-XVIII стол., часами називали черкасами, черкасцями і черкесцями. Деякі західні писання, напр., англійського амбасадора Фледчера з кінця XVII стол., докладно розрізняють черкасців-українців від кавказьких черкесців, але в інших випадках обидві назви плутаються. Це питання також не з'ясоване, а між тим має велике значення для нашої теми, бо зв'язане зі старими осередками роксоллян.

Загально уважають, що назва черкесці постала від назви міста в Україні — Черкаси. Сучасні Черкаси над Дніпром, порівнюючи, новіша оселя. Найдавніший Черкаськ був над Озівським морем, на північний захід від міста Озова, а тепер існує як »Старий Город«, або »Старочеркаська Станиця«, б. колишньої Тани.

Після татарського погрому, турки в кінці XIV чи XV стол. побудували б. Черкаська відому фортецю Озів. Коли в XVI стол. Приозів'я і, зокрема, Черкаськ займали донські козаки, то називали ці місцевості »черкаськими«, себто українськими. Було тут також чимало українських запорозьких козаків уже в XVI-XVII століттях, а також після 1708 і 1775 років⁵⁷⁾.

Г. Котошихин, піддядчий »Посольського приказу« в Москві, пише в 1666 р. про Черкаськ та інші міста: »Люди они порою москвичи и иных городовъ и новокрищенные татарва и запорожские козаки и поляки и ляхи и многие из нихъ московскихъ бояръ торговые люди и крестьяне, уходившие на Донъ«.

Як подає відомий дослідник Приозів'я проф. М. Міллер, черкаський діалект переповнений українськими словами і виразами ще й досі, а його фонетика робить його малозрозумілою для москалів.

В XVII-XVIII стол. Черкаськ стає великим торговельним центром, куди приїздили венецькі, грецькі та інші кораблі, інший крам ішов з Кавказу, Сирії та Центральної України. Спеціально з України приходила ціла духова і матеріальна культура — книги, предмети церковного і хатнього вжитку. Для Москви була це найважливіша морська пристань і центр магазинів східного та західного краму. З кінцем XVIII стол. Черкаськ підупадає з перенесенням центру торгівлі до Таганрогу. В ро-

⁵⁷⁾ М. Міллер, Старий Город (Старочеркаська станиця). Циклост., 1947.

ках 1919-1940 Черкаськ зовсім зруйновано советською господаркою.

Походження кавказьких черкесців не з'ясоване, але є поважні дані, що вони прийшли на Кавказ з української території. Берже пише, що кавказькі черкесці первісно заселявали західний бік Кавказу і Крим (!) та були відомі грекам під назвою »Ζυχοι«. За переказами, що збереглися в осетинів, черкесці називалися первісно казахами. Самі черкесці тепер називають себе »Агуге«⁵⁸). Можливо, що це ті самі аорси, про яких казав Страбон, що вони жили над Танаїсом.

Константин Порфирородний (905-954) називає землю Черкес при Чорному морі — Сихією, а вище положену місцевість — Казахією, що граничить з землею алянів⁵⁹).

Герберштайн у своєму »*Rerum Moscoviticarum*« (вид. 1556 р.) каже, що п'ятигорські черкасці (*Circasi quinque montani*) біля Чорного моря говорять рутенською мовою, а також рештки вандалів чи вендів, що живуть у Германії на півночі, говорять рутенською мовою.

Проф. Кембріджського університету Е. Д. Кларк, що залишив обширний опис своєї подорожі по Україні, спеціально на Приозів'ї і Криму, також твердить, що черкесці первісно жили в цих областях. Він пише: »... Черкесці... стало гонені з їхньої колишньої землі — Танаїди (Крим) та озера Maeotis (Озівське море) — загнані поза Кубань і Терек, так мовити б, повисли на північних узбіччях Кавказу...«⁶⁰).

Озів. Проблема географічних назв на українській території, зв'язаних з роксолянами-алянами, очевидно, дуже важлива для нашої теми і може вияснити не одне питання розселення роксолян. Однак цією проблемою ніхто не займався. Було лише кілька побіжних пояснень у різних авторів, про які ми згадали вище, як назви яси (над Прутом), осі, аляни та ін.

Існує також, цілком оправданий, погляд, що назва Озів походить від назви асів чи осів, себто роксолян-алян. Також деякі історичні джерела подають назву Озівського моря чи озера власне Озов (*Ozov*). Було б цілком природним явищем, що Озівське море, якого побережжя було в початках головним осідком роксолян, дістало свою назву власне від того народу.

Можемо ще відмітити дві зовсім виразні назви сучасних сіл, що мають уже безпосередній зв'язок з роксолянами. В Дністровому лимані, повіт Овідіопіль, існує село Роксоляни Бузиноваті⁶¹). Інше село Роксоляни є б. Оріхова, на Запоріжжі.

⁵⁸) Кавказкій Календарь на 1858 г. Тифліс 1857, ст. 278.

⁵⁹) Там же, ст. 324.

⁶⁰) E. D. Clarke, *Travels in Russia, Tartary and Turkey*, London 1839, розд. XIII, ст. 60.

IV. Археологічні пам'ятки

Археологія, що досі займалася систематизацією і хронологією пам'яток матеріальної культури, не вміла, однак, цих чи інших пам'яток приписати поодиноким племенам і народам. Крім того, досі мало звертали уваги на добу алян-роксолан. Лише в новітні часи стверджені такі пам'ятки, і ми маємо можливість з ними познайомитися, головню завдяки дослідям на місцях і синтетичним оглядам проф. М. Міллера, який працював, зокрема, на Приозів'ї й Кубані. До того ще треба переглянути всі попередні знахідки, які датуються близькими до Р. Хр. століттями⁶²).

Більшість розкопів на Приозів'ї проводилася на пониззі Дону, тоді як сточище середнього Дону залишається недослідженим.

Новочеркаський скарб, знайдений 1864 р. б. Новочеркаська, в могилі Хахлаг, може уважатися одним з найбільш цінних. Він датується II-III стол. по Хр. і належить добі роксолан-алан, а раніш приписувався «сарматам». Ця могила цікава тим, що там було поховано архонта. Архонтесами називали греки сарматсько-аланських «варварських» князів з обмеженою владою верхів'яного племені. Поміж золотими речами цього скарбу була особливо цінна, унікальна золота діядема, зроблена з аркушевого золота, прикрашена шляхетними каменями, бурштином, вирізьбленим жіночим погрудям з аметиста, різьбами оленів, птиць, дерев і дармовісами з перел та золота. Крім того, були тут інші золоті вироби: масивне намисто з кольоровими каміннями, два золоті наручники, три коробки, золотий посуд на парфуми, статуетки, чарки, ковші, багато інших прикрас, рештки теракотових фігурок і різьб. Найбільше займала дослідників розкішна діядема. В стилістичному відношенні цей виріб, високої мистецької вартости, стоїть як синтез виробів грецько-античних, пантікапейських і кубанських з впливами іранськими, як це підмітив М. Біляшевський. Знову Н. Кондаков, хоч вважає різьблену голову за виріб «римського типу», інші деталі пов'язує з Сибіром і Монголією, однак без точнішого означення. Ці «сибірські» впливи, себто скитські стилістичні риси, зовсім відкидає знаний дослідник М. Ростовцев, тоді як Ю. Готьє стверджує неподібність до готських виробів. Важливо відмітити, що більшість дослідників самий виріб діядеми приписує місцевим майстрам України (чи то, як каже Н. Кондаков, «Южной Росії»)⁶³).

⁶¹) Списокъ населенныхъ мѣстъ Херсонской губ., 1868, ч. 2262.

⁶²) Чтенія въ И. Овѣ ист. и древн. рос. при Моск. Унив., Москва 1886, кн. I.

К. К. Герцъ, Археолог. топография Таман. полуострова, Собр. Социал., I.

⁶³) Толстой-Кондаковъ, Русскія древности, Петербургъ 1890, II, ст. 132-140. Ростовцевъ, Эллинизмъ и иранство на Югѣ Россіи, Петербургъ 1914; «Скифія и Востокъ», 1925.

Перещепинський скарб, знайдений у 1912 р. в селі Перещепина, б. Полтави, з дорогоцінними срібними і золотими виробами IV-VI стол. по Хр. (згодом переховувався в петербурзькому «Ермітажі»), тепер приписують алянам-антам. Датовання скарбу виводять, головню, з одної миски іранського виробу з подобою цісаря Сапора II Сасанідської доби і з монет. Інша миска має монограму Ісуса Христа з рослинною орнаментикою, самоцвітами і написом, що належить єпископу міста Томі — Патерну. Відомо, що візантійські джерела згадують єп. Патерна, який мав свою катедру в Томі в 520 році. Про саме місто Томі вже була мова вище.

Золота діядема Новочеркаського скарбу.

Далі в перещепинському скарбі були 3 великі вази, два церковні глечики, пихва до меча, 10 орнаментованих чарок, срібні стремена і пряжки. Крім того — ріг на вино, меч довгий б. 1 метра, золота дута фігура лева, чотири наручники з каміннями, нашийна гривня, перстені та багато різних бляшок і прикрас. Врешті, ще 43 золоті візантійські монети з 602-668 рр.

Перещепинський скарб, один з найбільш дорогоцінних на світі, ще й досі науково не опрацьований⁶⁴). До тої самої доби відносяться також знахідки в сточищі Ворскли.

⁶⁴) А. Вобринський, Перещепинський клад, «Матер. по археол. Росії», Петербург 1914, ч. 34.

М. Макаренко, Перещепинський клад, «Известія И. Археол. Коммис.», 46. Прибави. Отчет И. А. К. за 1913-1915. Зарец., Перещеп. клад, 1913.

М. Міллер, Перещепинський скарб, «Свобода», Нью-Йорк 1952, ч. 37-38.

Найбільша археологічна знахідка алянських поселень, з доби після їх розгрому 375 р., була зроблена на початку XIX стол. в селі Верхній Салтів, Вовчанського повіту, на Слобожанщині. Відкриття належало місцевому українському вчителю Бабенкові⁶⁵⁾ і селянину Капиносову. Згодом провели дослід і описи гр. Уваров, А. Покровський⁶⁶⁾, Д. Багалій, М. Макаренко⁶⁷⁾, Спіцин⁶⁸⁾. Останній називає це відкриття «новою добою у вивченні середньовічної старовини «Южной Росії». А Покровський вважає, що предмети і характер поховань Ново-Салтівських знахідок дають «дуже багато подібностей із знахідками Північного Кавказу — осетин. Новий Салтів — це величезне городище з кам'яними стінами і селище з камерними могилами. Крім великої кількості різних предметів, було там знайдено значну кількість сассанідських монет, себто новоперських з III-го стол., та абасидських дирген з VI-IX стол.

Подібні чи близькі до салтівської знахідки, констатовані в с. Покровське, Куп'янського повіту, в с. Зливки, Ізюмського повіту, в Луганському повіті. Такі самі знахідки тягнуться через Полтавщину, Київщину і Запоріжжя. На середньому Подніпров'ї — на Запоріжжі — знахідки були в балці Канцирки, на правому березі Дніпра (тепер затопленого Дніпрельстаном), на лівому березі, б. Кичкасу аж до Огрени, на протязі 90 км. Над Дінцем і верхнім Доном особливо велике Маяцьке городище з мурованими стінами, відкрите в 1898 р., з написами на кам'яних плитах, які Спіцин вважає алянським письмом, схожим на охронське.

До алянів відносяться також знахідки б. станиці Аксхайської, на Нижньому Дону. Прекрасні та багаті предмети III стол. до Хр. були знайдені б. села Мастючина, Коротнянського повіту.

Найновіші розкопи «Сарматського некрополю», б. станиці Н. Гниловської, проведені Ф. Перцевим⁶⁹⁾ і М. Міллером в 1938 році.⁷⁰⁾

Камерні могили алянського типу були знайдені над Богом, б. села Олександрівки, експедицією ВУАН під проводом Ф. Козубовського в 1931 р.⁷¹⁾ Останні на заході алянські поселення констатовані б. Яс, над Прутом.

⁶⁵⁾ В. Бабенко, Труды XII-XIV археол. съезда, М. 1905-7.

⁶⁶⁾ А. Покровский, Труды XII археол. съезда, Москва 1905.

⁶⁷⁾ М. Макаренко, Изв. И. Археол. Ком., 1906, в. 19; 1911, в. 43.

⁶⁸⁾ Спицынъ, Истор. Археол. розысканія I, Исконные обитатели Дона і Донца, »Журн. И. Нар. Просв.«, Петербург 1904, I, ст. 67-78.

Ю. Готье, Кто были обитатели Верх. Салтова, ИЗВ. ГАНМК, т. IV, Ленинград 1927.

⁶⁹⁾ Отчет о раскоп., ИЗВ. ИАК, в. 19.

⁷⁰⁾ М. Міллер, »Чорноморський Збірник«, 1947, X, 9-12.

⁷¹⁾ Ф. Козубовський, Археолог. дослідж. на території Богесу, 1930-1932, Київ 1933.

**Роксолянська могила з розписом у Неаполе, б. Симферополя.
Розкопи П. Н. Шульда, 1946 р.**

За найновішими відомостями советської преси в Україні, археологічні дослідження виявили «слов'янські поселення» II-IV стол. по Хр. на Миколаївщині та Херсонщині, що фактично відносяться до доби роксолян-алаян.

Цікаві для нашого питання також найновіші знахідки з 1946 року в колишньому місті Неаполе, б. Симферополя, на Криму. Тут були знайдені розписи стін, стовбів і пілястрів могил. Російські археологи, за модним тепер у СРСР терміном, називають цю могилу «скитською», хоч досліді і сама пам'ятка виразно говорять про «римську» добу, як це пишуть і самі дослідники П. Н. Шульц та В. Д. Блавацький⁷²⁾.

Вище ми вже подали, що Страбон виразно говорить про провідника, чи то князя роксолян — Скилура, який заснував у Криму Неаполе, і це відноситься до I стол. до Хр. Отже цей розпис у Неаполе незвичайно подібний своїм способом і мотивами до українських селянських розписів хат. Зокрема ткацькі мотиви килимів і доріжок, мотиви попід стелею гробівця, навколо них (чи то вікон). Крім того, в тому Неапольському могильнику дуже живо і натуралістично намальовано на стінах сцени, правдоподібно, з життя покійника: верхівець на коні, пси нападають на диких кабанів, чоловік грає на лірі. Типи людей та їх одяг виразно негрецькі і неримські, а власне автохтонні — отже роксолянські, близькі до знаменитої плоскорізьби «Трифона» (гл. далі).

Рівнож найновіші розкопи і дослідження Пантікапею та інших місцевостей Криму доводять, що поховання, близькі до Р. Хр., зокрема до II стол. по Хр., дають виразно місцеві риси в побуті й культурі та зникання чистогрецьких прикмет. Зокрема зникає кремація покійників та перевага «варварського» одягу і прикрас. Ці поховання деякі дослідники обмежують назвою «місцевого населення»⁷³⁾, інші приписують мітичним кіммерійцям, чи то «кіммерійсько-антівській» етнічній групі⁷⁴⁾, тоді як у дійсності це є культура роксолян-алаян.

(Далі буде)

⁷²⁾ П. Н. Шульц, Тавро-скифская экспедиция в 1946 г., Советский Крым, Симферополь 1947, вып. 5.

В. Д. Блаватский, Искусство Север. Причерноморья, Античная эпоха, Москва 1947, ст. 10-114. Три додані ілюстрації, на жаль, не досконалі, особливо фігуровий розпис.

⁷³⁾ Материялы по археол. Сев. Причерном., Москва 1951.

⁷⁴⁾ П. Курінний, Проблема давнього населення України і Криму, «Українська Думка», Лондон 1953, ч. I (302).

ЮРІЙ ТИС-КРОХМАЛЮК

ПОХІД САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ

»Це був чоловік великого духу, який шукав небезпеки, легковажив життям, у бій ішов перший, відходив останній, завжди проворний і діяльний. У воєнному таборі був сторожкий, мало спав і не віддавався пияцтву. Суворий у стримуванні козацької сваволі, за найменшу провину лив щедро кров...»

Таку характеристику гетьмана Сагайдачного залишив нам Яків Собеський, польський комісар хотинської війни.

В нашій історії гетьман Петро Сагайдачний має славу знаменитого воїна, організатора українського війська і мецената української Церкви та культури.

Сагайдачний народився в Західній Україні, біля Самбора, у сім'ї галицької шляхти. Відомо, що студював і закінчив Острозьку академію та брав участь у численних воєнних походах і кампаніях у Лівонії та Молдавії, кілька разів разом з польським королем брав участь у війнах проти Москви, був вмішаний мілітарно теж у внутрішні справи Московії, обстоюючи права Самозванця на царський трон. Можна припускати, що Сагайдачний вивчив воєнне діло в одній із тогочасних воєнних академій Європи, але про це не маємо жадних вісток. Все ж таки під кінець XVI стол. Сагайдачний мав ім'я визначного полководця Сходу Європи.

Перші історичні джерела, що стосуються життя і діяльності гетьмана, сягають ледве другого десятиліття XVII віку, коли Сагайдачний був уже відомою постаттю, знищив найсильнішу твердиню турків Кафу, зорганізував похід на Москву і вирішив Хотинський бій проти турецьких військ.

Гетьманом став 1616 р. і перебував на тому визначному пости аж до своєї смерті 1622 року. Шість років — це дуже короткий час для організації війська і такої успішної воєнної діяльності, головню в тих давніх часах, коли життя йшло повільно, а темпо в нинішньому розумінні було поняттям невідомим.

Згаданий уже Яків Собеський так пише про воєнні успіхи гетьмана:

»Розгромивши кілька разів татар на перекопських полях, наводив переляк у Криму...»

І далі: »Неменш прославили ім'я Конашевича його морські походи. І тут була відома його фортуна, що завжди приносила щасливі успіхи його піратським походам, і кілька зруйнованих торговельних міст Європи та Азії, попалені околиці Константинополя і, врешті, рідкий маневр, виконаний ним у хотинській війні«.

Ректор київської братської школи Касіян Сакович написав панегірик на смерть гетьмана. Цей відомий твір має такий заголовок: »Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Ко-

нашевича Сагайдачного, Гетьмана Войска Его Королівської Милости Запорозького». Твір появився друком 1922 року. Ось один виїмок з нього, в якому автор говорить про військові чини гетьмана, зокрема про його похід на «пулночне» московське царство:

»Дознавал не по един крот Турчин поганин
Его мезства і прудковоєнний Татарин.
Повість і мультянська земля, і Волошин,
Як їх там гетьман із своїм рицerstвом полошил.
Досвідчил і Інфляндчик того войска сили,
Кгди їх там рицери як траву косили.
Пулночні тих краї будуть пам'ятати
Долго его мужество, бо ся ім дал знати,
Велкого звитежства там доказуючи,
Міста і городи їх моцні псуючи.
І завше он дільністю своєю в то трафлял
Як би без шкоди своїх, неприятелов достал,
А кгди якого міста в християнстві достал
Теди церкви в покою оставляти казал».

Поза військовою діяльністю, гетьман Сагайдачний прославився своїм чесним та глибоким розумом державного мужа і культурного діяча. Він намагався об'єднати всі суспільні верстви тогочасної України, піднести культурний рівень і збудити державний світогляд, що був передумовою для здійснення його плянів. Гетьман знав, що не зможе боротися на два фронти, проти турків і татар та проти Польщі; він вибрав своїм першим завданням здержати експансію мусулманського світу на Україну, а тому провадив політику співпраці з Польщею.

Французький історик Шерер, а за ним і М. Лесюр, який написав історію України для Наполеона, коли цей задумав війну проти московського царства («Histoire des Cosaques»), згадує особливо про Сагайдачного як діяча української культури і Церкви: «Il e'tail a-lafois hettman, préfect du convent de la fraternite de Kiov (Kievo-hradskoj) et presidente de l'académie ou universite de la même vill...»

Панегірик Касіяна Саковича оздобляє ритовина, яка показує гетьмана на коні, з булавою і в повній зброї. Існує теж металевий рельєф, на якому тогочасний мистець зобразив гетьмана Сагайдачного з булавою і на коні побіч козацького піхотинця з мушкетом, побіч короля і польських достойників.

2. Українське військо

Польський хронікар Папроцький так писав під кінець XVI стол. (1599 р.) про тогочасне запорізьке військо:

»Багато панят на Руси, Поділлі і Польщі їздять туди, щоб привчитися лицарського діла, бо між ними можна добре вишколитися в лицарському порядку і чуйності».

Коли, отже, не тільки українські, але й польські лицарі, які мали в той час свою могутню польську державу, уважали ко-

зацьке військо за центр визначного лицарського вишколу, то ясно, що на Січі існувала неабияка військова організація, лицарський порядок, «чуйність», дисципліна і бойовий дух.

В той же час на чолі січового війська стояв отаман. Мабуть, Сагайдачний увів титул «гетьман» для начального вождя усіх збройних сил України; щоб відрізнити від польського «гетьмана коронного», український титул звучав «гетьман війська запорозького». Це означало, що обидві військові функції рівнорядні й незалежні. В дійсності, в різних часах українське військо було справді незалежне або влучене під команду Речіпосполитої Польської тільки теоретично.

Штабові старшини звалися осаулами, по-латині *consiliarii*, себто дорадники. Заступником гетьмана був наказний гетьман, титул старшини, який виконував цілком незалежне, стратегічне завдання. Титул наказного гетьмана вигасав після закінчення воєнного завдання.

На чолі полку, що мав б. 500 люда, стояв полковник. Полк ділився на 5 сотень з сотниками і на десятки або чоти з сотеними отаманами. Начальником артилерії або, як тоді говорили, військової гармати був обозний в ранзі полковника.

Військо в цілості звало себе лицарством запорозьким, а теж вільним військом запорозьким.

Оброєння козака складалося з рушниці, списа, шаблі, лука. Рушниці довгі, т. зв. «семип'ядні пицалі» (сім п'ядей), часом теж важкі мушкети. Кожний козак носив у поході сокиру, заступ, мотузи для обзових робіт тощо. Дуже цінною зброєю у наступі віч-на-віч був топір, або бойова сокира, званий теж келепом або бойовим молотом. Цією зброєю розбивали й залізні шоломи ворожих воїнів. Старовинна пісня згадує про цю зброю:

»А козак козачий звичай має
Келепом по ребрах торкає...«

У давніх піснях згадується теж зброю, звану кием:

»Которий козак не має шаблі булатної,
Пицалі семип'ядної,
Той козак кий на плечі забирає...«

Згідно з інвентарем старинних замків, кий — це була «старожитна» рушниця, важка, груба, без ложа. Можливо теж, що киями звали бойові ковані булавки, або кії, закінчені кінською щогою (вживали її головно татари), чи теж іншу ударну зброю.

Поза регулярними військовими одиницями січового війська, існували ще добровільні з'єднання з луговиків, які жили по балках і лісах, та з мандрівного асоціального елементу з авантюристичним нахилом; цих усяких бродяг у разі потреби втягали теж у воєнні дії; їхні завдання мали партизанський характер. Несподіваними нападами вони викликали переляк і дезорганізували вороже запілля. Часто ті відділи діяли тільки в близьких околицях. Такі самі завдання мали теж селянські загони, хоч найчастіше вживали селян до воєнної служби в таборах.

Повстанців вербували окремими листами, підписаними полковниками, рідше гетьманом. Заховалися до сьогодні деякі з тих вербункових листів. Ось один з них:

»Хто хоче, щоб його за віру християнську на паль втикали, четвертували, вплели в колесо, стинали і жахливо мучили, хто хоче горло для Христа святого віддати, хто цієї смерті не боїться, — хай іде з нами!«

Такий був стиль тієї суворой доби. Можна уявити собі, який вислід дав би такий заклик у нинішніх часах!

Не диво, що регулярне військо і партизанські загони виявляли великий гарт духу. Пруський посол Вайнберг писав про козаків кілька років по смерті гетьмана Сагайдачного: »Вони цілим серцем прагнуть бою«.

Але самий природний військовий дух і нечувана відвага не змогли б дати такої слави українському війську, якщо б не було належної організації і дисципліни. З-поміж великих організаторів запорозького війська — чітко виступає гетьман Сагайдачний. Він змодернізував озброєння і тактику, завів сувору дисципліну та підніс січовиків на вершину бойової слави, справедливості і бойового духу.

В першій мірі, Сагайдачний збільшив кількість відділів, які стояли тепер не тільки на Січі, але теж по містах України. Суворій дисципліні піддав він і нерегулярні частини, так що і вони стали певною та довіреною силою у воєнних походах. Гетьман командував військом у кільканадцять тисяч воїнів, але, в разі потреби, разом з партизанськими загонами військо зростало до сорока тисяч козаків.

Твердий вишкіл і гостра дисципліна, у тих часах нечувана, звертали увагу всіх, хто тільки мав нагоду приглянутися українському війську. Одночасно гетьман дбав про те, щоб поглиблювати вітчизняний дух, яким відзначалася тогочасна духовна еліта України. Відновились стародавні традиції великої княжої держави, а носієм надійної майбутності, побіч висококультурних людей, стало теж добірне українське військо. Це бачимо з акту українських владик, які про рідні збройні сили писали так:

»Це ж бо те плем'я славного народу, з насіння Яфетового, що воювало грецьке цісарство Чорним морем і суходолом. Це з того покоління військо, що за Олега, монарха Руського, у своїх монокислах по морі і по землі плавало і Константинопіль штурмувало. Це ж бо вони за Володимира, монарха Руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірію...«

З цієї діяльності гетьмана Сагайдачного ясно видно його пляни на майбутність. Він духово в'язав національне військо з народом, вписавшись разом з усіма воїнами до церковного братства. Він тісно співпрацював з політичною елітою тогочасної України, дбав про відновлення давніх традицій української державности. Нема сумніву, що ці задуми гетьмана мали увінчатися повною самостійністю українського народу, себто повним

відновленням української держави. Цей величній плян Сагайдачного вимагав довшого часу, довшого ніж шість років його гетьманської булави. Смерть вкоротила його задуми, але основи, які він поклав під відродження України, стали твердим ґрунтом для наступної генерації, коли двадцять шість років пізніше здійснив свої величні пляни Хмельницький.

У військовій тактиці змінив наступ масою на наступ лавами по 3 до 6 шерегів у глиб. Завданням кінноти стало піддержувати піхоту ударом на шаблі і маневруванням, як допоміжна акція, а не самостійна дія, як це було досі. Її самостійна вага залишилася тільки у далеких походах і в дрібніших наскоках загонами.

Гетьман збільшив теж силу вогню піхоти, озброївши її рушницями. Луки цілком вийшли з ужитку і стали тільки орнаментальною оздобою на портретах і гравюрах. Через те сильно зросла ударна сила піхоти в наступі.

Багато уваги присвятив Сагайдачний суворій дисципліні в час походу і бою. В час війни він заборонив уживати алкогольних напитків і вимагав докладності у виконванні наказів. Такі вимоги суперечили тогочасним звичаям. За найменші провини він важко карав, навіть смертю.

Козакам було дозволено пити тільки в час миру. Не зважаючи на такі гострі й суворі умови життя, а може саме й тому, козацтво відзначалося життєрадістю та гумором. Наставлення вояцтва виявляють такі слова пісні чи поговірки: «Не на те козак п'є, що є, а що буде!»

Тактику обложної війни і штурму на укріплені міста та замки Сагайдачний достосував до найновіших досвідів воєн Заходу; у цій ділянці гетьман мав великий досвід, бо ж сам брав участь у війнах в Інфлянтах. Відтепер заіснували окремі відділи, які підготовляли наступ на укріплення при допомозі складної системи ровів-апрошів, що оточували місто перстеньми і були получені іншими, що йшли в напрямі мурів. За Сагайдачного почали теж уживати особливих високих споруд, сконструйованих з дерева, що їх підсували під мури; відділи, призначені до штурму, з тих споруд, званих гуляйгородинами, вдиралися до міста.

Всі ті докладні й продумані зміни дали такий вислід, що запорозьке військо рахувалося однією з найкращих збройних сил Європи. Союзи християнських держав проти мусулманської експансії завжди враховували українське військо, як один з поважніших чинників воєнних дій.

Згаданий уже пруський посол Вайнберг писав про козаків: «Це ж молоді, хоробрі чоловіки, на добрих конях, кожний з довгою рушницею на лад шотландський».

З літопису Граб'янки маємо такий відгук: «О котрих и Солтан Турскій изрек: Когда окрестніє панства на м'я возстають, я на обидва уши сплю, а о козаках мушу единым ухом слухати!»

В ті роки в Україні говорили: »Козаки — це корінь, твердиня чести та вікопомної слави!«^{*)}

3. Польське військо

Командні становища в польському війську займали землевласники-шляхта, яка прибувала до війська на заклик короля після відповідної ухвали сейму. Кожний старшина мав свій почот, звичайно, у вигляді сотень, званих хоругвами. Були це відділи із шляхтичів і селян, приналежних до землевласника. Маршанти мали власні полки з старшинами-шляхтичами та підлеглими селянами.

Головні бойові сили становили, однак, наємні чужинні війська. Це були німці, чехи, шкоти, голляндці тощо. Військо поділялося на полки з чужинцями-полковниками, а далі на сотні з капітанами на чолі.

Наємні війська воювали за гроші і за здобич, отже війна мала для них цілком особисту матеріальну мету; нічого спільного з патріотизмом, почуваннями до батьківщини ці відділи не мали, а інтереси держави, яка їх наймала, були їм чужі й нецікаві. Платню виплачували їм з державної каси, яка часто була пустою, і король не мав можливості виплатити на час належної суми грошей. У таких випадках наємні відділи бунтувалися, переговорювали з урядовцями короля, а щоб здобути собі на прожиток, пљондрували і грабували околиці свого postoю, часто теж шляхетські добра, монастирі, церкви тощо. У час бою бувало, що просто відходили з фронту, оправдуючи себе тим, що король не додержав умови, а не раз переходили на бік противника. Наємні війська, кидаючи все на ласку долі та грабуючи все, що було на шляху їх мандрівки, були пострахом для населення.

У договорі найму був докладно означений час звільнення зі служби. Якщо війна протягалася, виготовляли додатковий договір, або теж військо просто розходилося, не зважаючи на те, чи воєнні дії були закінчені.

Такі стосунки не були тільки суто польським явищем. Так було у більшості європейських держав, і тому не диво, що українське військо, вільне від чужоземних наємників, викликало подив усіх, хто його ближче пізнав. Тим яскравіше виступав мілітарний геній Сагайдачного, який своїми організаційними заходами випередив сучасну йому добу на багато років. Бо українське військо було першою в Європі національною армією.

Особливістю польських умов державного життя було те, що шляхта не допускала до сильної влади короля і боялася її гірш воєнної поразки. Особисті інтереси шляхетського стану були важливіші, ніж справи державної влади. Бувало, отже, що шля-

^{*)} Докладніші дані про українське військо в першій половині XVII стол. можна знайти в студії: Юрій Тис-Крохмалюк — »Бої Хмельницького«, Мюнхен, 1955, В-во Братства І. Д. УНА.

хта не давала на війну призначеної кількості людей, бо на перешкоді стояли сільсько-господарські праці, як жнива тощо, ставила опір ухваленню війни, відходила з військом додому або ухвалювала негайне закінчення війни. Крім цього, сейм, ухвалюючи війну визначав теж дату закінчення кампанії. Але воєнні операції не завжди розвивалися в докладних реченнях, війна протягалася; у таких випадках сейм мусів підтвердити дальшу війну, а коли цього не сталося, військо розходилося додому, не закінчивши воєнних дій. Такий саме випадок стався у час походу Сагайдачного на Москву.

4. Московське військо

У протилежність до європейських держав, Московське царство не вживало в той час наємних військ, а то з причини відомого страху перед чужинцями. Ледве тридцятилітня війна в Європі і московська експансія в бік Балтицького моря відкрили тогочасну «залізну заслону» і в Москві десь біля п'ятдесятих років XVII стол. появились перші чужоземні наємні війська.

В час походу Сагайдачного Москва була зайнята війнами за доступ до Балтицького моря та проти польських претенсій на московський трон. Це стало причиною, що цар був змушений змодернізувати свої перестарілі військові формації та озброїти їх на європейський лад.

Московське військо складалося з ополчення, яке в час миру виконувало службу в пограничних районах, головнo як сторожа проти татарських загонів. Крім цього, військові з'єднання виставляли бояри на власний кошт. На наказ царя, кожний боярин являвся до війська з визначеною кількістю людей на конях і зі зброєю, залежно від величини свого землеволодіння. Було дозволено висилати заступників, т. зв. даточних людей, і цим правом користувалися головнo монастирські добра.

Існувало теж стаłe військо, т. зв. стрілецькі полки, яке виконувало поліційну службу, становило особисту охорону царя тощо. Ці полки стояли в Москві, по містах і на пограниччі. Вояки і старшини діставали платню, крім цього цар наділяв їх землею або грошми, так що в час миру вони могли займатися сільським господарством, торгівлею тощо.

Особливої бойової тактики московське військо не мало. В Московії не був відомий могутній удар піхоти, основа тактики в Європі. У бій москалі йшли юрбою — згідно з типовим московським стилем, відомим із світових воєн — «закидати ворога шапками».

Військо було поділене на полки й сотні з піхотними і кінними формаціями. Були, отже, полки райтарські, драгунські, а далі піхотні, копійчики тощо. У бою здобували успіхи без огляду на втрати, наступаючи великою масою. Маневрування та інших тактичних рухів — не вживали.

(Закінчення в наступ. числі)

ДАМ'ЯН ГОРНЯТКЕВИЧ

Дійсний член УВАН

УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТОБІОГРАФІЯХ

(Продовження*)

(4)

»Треба збирати матеріяли, поки село ще не зіпсоване міськими й фабричними впливами; це псування народної творчости вже почалося. Не слід сліпо повторювати окремих зразків; треба аналізувати їх, шукаючи духа, що об'єднує всі вартості. Так у будівництві слід шукати той загальний шлях, яким пройшли народні майстри-будівничі в своїй творчій роботі, мусимо зглибити загальні традиції, якими вони керувалися. Треба з'ясувати, що в сільських будівлях є типові й характеристичні, а що випадкові й чужі; що можна використати, будуючи з каменя, а що годиться лише для дерев'яних будівель. Синтезуючи типові риси й творячи з них архітектурний стиль, мусимо пам'ятати, що для кам'яного будинку є інші конструктивні вимоги, ніж для дерев'яної селянської хати. Та все це ви самі знаєте. Працуйте далі над цим, тут непочатий край роботи! Я певний, що ви досягнете свого, якщо молодий ваш запал не згасне з роками. Дай Боже, щоб колись зробили те, про що замолоду я мріяв!«

Ці слова вдумливого мистця глибоко запали в душу молодого хлопця.

Минуло десять років. За той час Василь Кричевський став досвідченим архітектором, мистцем-малюем і дослідником української старовини, добре відомим у мистецьких колах Харкова.

Погляди на справу змінилися. Частина членів Земства, що свідомо, чи несвідомо, почувала себе українцями, на чолі з головою управи А. Лизогубом, підтримала ідею Кричевського, а друга частина — з російськими настроями, — боролася проти неї. На спеціальне прохання Лизогуба, Кричевський почав працювати над проектом, згідно зі своїм задумом, не чекаючи кінця суперечки. Врешті Полтавське Земство проголосило конкурс на проект свого нового будинку. Конкурс відбувся в червні 1903 р.

Коли розпаковували проект Кричевського, звідусіль посходилися зацікавлені глядачі, члени Земства. Один із них, Леонтович (зовсім неспоріднений із нашим славним композитором Миколою Леонтовичем), родом українець, але під цю пору ще запеклий ворог усього українського, побачивши проект В. Кричевського, задумано сказав: »А це мені дуже подобається... Я немов у сні бачив, чи в казці чув про щось подібне!«

*) Гл. кн. XI, 1956.

нив своє ставлення до ідеї українського стилю, а пізніше навіть просив Василя Григоровича запроектувати і йому будинок у цьому ж самому стилі.

Всього на конкурс надійшло п'ять проектів, з яких один був роботи дуже модного під ту пору петербурзького архітекта, академіка Жолтовського. Ті проекти були скомпоновані в ренесансовому й московському стилях, Кричевський не міг тоді назвати стиль свого проекту українським і мусів ужити для нього приховану назву «Южно-Руский Ренесанс». Жюрі, в складі якого були, між іншими, Лизогуб і Васильківський, вибрало проект Василя Кричевського десятьма голосами проти одного.

З цього часу український стиль, основні прикмети якого виплекав Кричевський у проекті будинку для Полтавського Земства, почав набирати все більшої популярності серед українського громадянства. До нашого архітекта стали звертатися з замовленнями на інші проекти в цьому стилі. Будуючи будинок Полтавського Земства, він одночасно виконав у рр. 1904–1905 проект Народного Дому для м. Лохвиці та проекти будинків для Дмитрієва й Милорадовича в їхніх маєтках на Полтавщині. За його прикладом почали йти теж інші: в 1904 р. інж. Е. Сердюк запроектував фасад школи ім. Котляревського в Полтаві, використовуючи основні риси проекту В. Кричевського.

Коли Кричевський починав свою працю над своїм проектом, українська народна традиція була майже зовсім недослідженою; не було опублікованої ні одної наукової праці на цю тему, й всі матеріали доводилося брати зі своїх власних студій. Полеміка, що її викликало проектування будинку Полтавського Земства, заохотила дослідників до студій у тій ділянці й почали з'являтися праці про українське народне будівництво давніх церков і цивільних споруд. Одною з перших була праця о. Ю. Січинського про старовинні церкви Поділля (1889–1890)¹¹), далі після 1905 р. з'явився цілий ряд наукових оглядів — В. Карповича, Григора Павлуцького, М. Філянського, Вадима Щербаківського, пізніше над цією темою почали свої дослідження Ол. Новицький, Хведір Вовк та інші.

Після революції в 1905 р. українська національна свідомість стала охоплювати все ширші кола населення підросійської України. Будинок Полтавського Земства, викінчений в 1906–1907 роках, став широко відомим і притягнув увагу загалу. Та й справді, хто його бачив, той не міг забути вигляду цього будинку, збудованого з різнокольорової цегли, під дахом з зеленої черепиці різних відтінків, що мерехтіла в очах. Попід вікнами другого поверху були вмуровані герби всіх повітів Полтавщини, з підписами українською мовою, виконаними на основі зразків письма давніх архівних документів, з кольорової обпаленої глини.

Стіни над вікнами були прикрашені майоліковими плитками з орнаментами, скомпонованими в стилі народних мотивів на глиняних виробах; над головним входом вікна були виповнені орнаментами з кольорового скла, а самі двері головного входу були прикрашені багатую різьбою. Всі ці оздобы, виконані згідно з народними традиціями, надавали веселого й багатого вигляду самій будівлі, скомпонованій у дусі українського народного будівництва, наскільки їх можна було відтворити в кам'яній споруді. Чотирикутні башти над головним входом, форма й пропорції покрівлі, деталі форми й конструкції вікон, на решті пропорції всього фасаду й бічних стін будинку в цілому, все це мало свої джерела й прототипи в українському народному будівництві й тому зразу промовляло до душі кожного українця, як щось своє, близьке. Середина будівлі, головний вестибюль і парадні сходи нагору, були багато орнаментовані майоліковими елементами; поруччя сходів були виконані з випаленої глини. Для цього вжито місцевих матеріалів: чудової опішнянської ганчарської глини. На подібний лад були прикрашені й колони другого поверху довкруги вестибюлю. Усі двері були різьблені, при чому Кричевський хотів, щоб не було двох дверей з однаковою різьбою. У великій залі, призначеній для засідань, проведено хори для публіки, з дерев'яним різьбленим парапетом; внизу хорів був вирізьблений напис українською мовою (яка в тому часі не вважалася за офіційну): «Збудовано Заходами і Народою Полтавського Губернського Земського Зібрання», відтак подано рік і день виконання.

Крім цього оздоблення будинку, виконаного за проектами й доглядом Василя Кричевського, частина була виконана пізніше Сергієм Васильківським, який намалював три великі картини для залі засідань та доповнив їх, а також стіни коридорів і сіней узорами, запозиченими з церковних вишивок. В загальному, будинок Земства в Полтаві був перемогою української національної ідеї і наочним доказом, що український національний стиль в архітектурі вже існує, є вже вироблений, хоч як наші вороги намагалися довести своє «не було, нет і бить не может».

Через сорок років після перемоги проекту Кричевського на конкурсі Полтавського Земства, в 1943 р. ця будівля згоріла під час большевицько-німецької війни. За останніми вістками, задимлене згарище будинку, який у 1920-тих роках був перетворений на краєзнавчий музей Полтавщини, призначено на склад нафти...

Ідея українського національного стилю стала згодом популярною і Василь Кричевський одержав низку замовлень на проекти громадських і приватних будівель у тому самому стилі. До початку першої світової війни він виконав проекти шкіл для різних сіл і міст, далі — проекти лікарні, бібліотеки та

кількох житлових споруд для Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та Поділля.

Його слідами пішла відтак ціла плеяда архітектів, що виконувала будівлі для міст і сіл та використовувала в своїх роботах особливості українського стилю, іноді намагаючись комбінувати їх з елементами українського барокового будівництва. До цих його духових учнів належали: К. Жуків, С. Тимошенко, А. Тракал, Ф. Шумів, маляр О. Сластіон. Цей рух впровадив у підавстрійській Україні визначний український архітект, професор Львівської політехніки Іван Левинський, поширюючи ідею українського національного стилю і нашого народного мистецтва серед широких кіл українського громадянства в Галичині.

І так «панська витівка» Григора Галагана принесла багатий плід».

В доповнення до цієї цінної статті інж. Вадима Павловського слід додати ще деякі деталі.

Тогочасна російська критика стала перед архітектурним твором В. Кричевського дещо зніяковіла. Журнал «Зодчій» вмістив в ілюстрованому додатку проєкт фасади Полтавського Земства без якоїнебудь статті, а фахівці мовчали, не знаючи, як поставитися до цього нового явища. Російські архітекти, особливо передові, дуже високо оцінювали архітектуру Полтавського будинку. Ректор Академії мистецтв у Петербурзі Леонтій Бенуа, запропонував Василю Кричевському внести до Ради Академії проєкт цього будинку з усіма плянами, рисунками й деталями «на предмет получения звання Академіка». Але Василь Григорович, перетомлений важкою працею і боротьбою з агресивною й реакційною частиною будівельної комісії Земства, байдуже віднісся до цієї пропозиції.

Чимало архітектів, абсолювентів Петербурзької академії мистецтв, виявили охоту співпрацювати разом з В. Кричевським, до них належали: Дюпон, Ейснер (автор статті п. з. «Земскій Дом в Полтавѣ», надрукованої в мистецькому журналі «Искусство и Печатное Дѣло»), Андрєєв і Зуєв. В 1915 р. приїхав до В. Кричевського в Київ петербурзький архітект Шуко з пропозицією виконати спільно проєкт на будову київського залізничного двірця в українському стилі.

Також проф. Степан Таранушенко стверджує (в цитованій вище статті п. з. «Василь Кричевський», ст. 174.), що будинок Полтавського Земства мав для української новітньої архітектури епохальне значення. Його стиль визначив новий напрям у будівництві, до якого змагають наступники В. Кричевського й І. Левинського до сьогодні. Це була спроба, для даного часу дуже вдала, нав'язати в модерному будівництві перервану нитку давніх призабутих українських архітектурних традицій, як окремого, самостійного стилю. Дуже важним було те, що Кри-

чевський не повторив механічно — як це зробили його наслідувачі, що використовували в своїх працях на цьому полі давні архітектурні форми, нагинаючи їх лише в дечому до нових вимог. Його підхід був інший: він синтезував у Полтавському Земстві найцінніші й найкращі елементи, які виплекали досі в своїх зразках справжні творці українського народного стилю.

Після свого приїзду з Полтави до Києва, Кричевський далі працював у ділянці архітектури, виготовлюючи проект і плани великого, репрезентативного будинку для проф. Михайла Грушевського й там, на мансардах приготував для себе мистецьку майстерню, куди й перевіз свої дорогоцінні збірки зразків українського народного мистецтва й де замешкав зі своєю родиною. Ці збірки постійно доповнював новими експонатами й так постав із них чудовий музей, який задумував передати містові Харкову.

В Києві наш мистець перейшов на деякий час (в рр. 1907–1909) до театру Садовського; працюючи декоратором, він оформив ось які п'єси: «Степовий гість», «Продана наречена», «Тарас Бульба», «Гибіль Надії» та інші. Наш відомий мистецтвознавець Дмитро Антонович висловився про ці праці В. Кричевського з повним признанням у статті, надрукованій в «Літературно-Науковому Віснику» за 1912 р.; відзначаючи їхню високу вартість, він зачитував слова поета Анрієра: «Перед вами великий декоратор, дайте йому цілі стіни». В тих нових творах Кричевського звертала на себе увагу оригінальність, сперта на синтетичному відчутті форми, риса, яку цей мистець засвоїв собі ще при праці в Полтаві, застосовувавши вимоги при розв'язці просторових проблем з архітектури до монументального малярства. Подиву гідне явище, з якою легкістю він переходив з однієї ділянки творчості в другу, залишаючи на кожному полі своєї діяльності якнайбільші заслуги!

(Далі буде)

Р. ВОЛОДИМИР

ПОДЗВІННЯ

В святині тиша урочиста
Фіялковий підносить чад,
Із вітара глядить Пречиста
На жалощі тремких лампад,
Настоялий дух згаслих свіч
Змага' збагнути темну ніч.

Тут звуки реквієм лунали,
Заповідали Божий гнів,
Страшні люд пережив аналі,
В сльозах помилювання хтів,
Надхненням співом — Саваот —
Він славив Господа з висот.

1956

МІР РОМАН КУХАР

ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПАСКАЛЯ НА ТЛІ ЙОГО »ДУМОК«

Релігійний мислитель Блез Паскаль (1623—1662) — це один із найвидатніших представників великої філософичної доби барокко у Франції, що знайшла свій яскравий вираз у славнозвісному вислові Декарта »*cogito ergo sum*« (думаю, отже існую) і, по суті, спиралася своїми основними думками на фундаменті августинської й середньовічної філософії, з їх двома основними темами: Бог і Душа. Особа Паскаля пов'язана щільно з т. зв. »янсенітським колом«, що виводить свою назву від основника духово-релігійного руху у Франції, Корнелія Янсена (1585–1638), професора з Лювену та пізнішого єпископа міста Іперн. Найсуттєвішим намаганням янсенітів було відновити на католицькому ґрунті діло св. Августина. Саме з того янсенітського кола, з його осередком, монастирем Порт-Рояль, звідки виходили, скеровані явно проти впливових тоді єзуїтів, кличі за поглиблення і очищення релігійного життя, вийшов і Паскаль, до речі, найвизначніша особистість серед янсенітів.

Паскаль, подібно як Декарт, був геніальним математиком (він, м. ін., є основоположником т. зв. »рахунку правдоподібності«), а водночас сподвижником картезіянського математичного ідеалу пізнання, що придержувався засади »ясности й творчости«. Бувши з природи проникливим мислителем, а до того пройшовши школу французького скептицизму й засвоївши собі картезіянську методику стислого думання, Паскаль не міг не доглянути деяких сповидних суперечностей, що виникали з змісту тогочасних християнських догм; ці суперечності він став формулювати в досить маркантній, прикметній йому, формі. З другого ж боку, Паскаль був глибоко-релігійна людина, повністю свідомо гріховності й суєтності дочасного людського життя.

Завдяки такому укладові своєї духовости, Паскаль, звичайно, не міг задовольнитися самим раціональним і математичним мисленням, тим більше, що воно не покривалося з найглибшими вимогами людської вдачі, ані не давало відповіді на найосновніші питання буття. Тим і виясняється, що Паскаль, який іще недавно піддавав критиці деякі догматичні протиставності, згодом, після глибшого іспиту сумління, рішуче вступає на шлях побожної аскези, самозречення й покірного віддання Божій волі. Всупереч суворим законам логіки, якою, однак, Паскаль не занедбує й надалі користуватися, хоч уже з іншим ідеологічним спрямуванням, він стає завзятим захисником справи людського серця, яке, очевидно, має свою власну логіку¹⁾. Слід згадати, що філософія нашого Григорія Савича Сковороди виявляє деякі співзвучні тони з філософією Паскаля не лише своєю стилевою спільністю доби літературного барокко, але й спільним мотивом філософії »серця«.

¹⁾ Пор. Hans J. Störig: »Kleine Weltgeschichte der Philosophie, Stuttgarter Hausbücherei«, 1953, ст. 236–270.

Ми вважали, зокрема, доцільним передати деякі прикметні риси творчої індивідуальності Паскаля й привести в слід за цим декілька прикметних прикладів — блискучого барокового літературного стилю й глибини філософського мислення, просякненого духом щирої релігійності, з його твору «Думки», щоб вказати, наскільки невинуваті спроби ідентифікувати Паскалеву філософію з сучасною філософією екзистенціалізму. Якщо, тут і там, виникла б у творі Паскаля лиш деяка зверхня схожість із тематикою екзистенціальної філософії, що ніякою мірою не усуває істотних розбіжностей між обома філософічними системами, то того далеко не вистачає, щоб філософію Паскаля будь-яким чином пов'язувати з екзистенціалізмом типу Сартра, а це саме подекуди імплікує Муньє. Релігійне насичення й провідні ідеї «Думок» Паскаля дуже розходяться з ідеологією чітко здефініюваного сучасного екзистенціалізму, як філософської системи, а вже ніяких ідейних зв'язків не можуть мати з атеїстичною й нігілістичною духовістю Сартра. Це не випадок, що не один із сучасних філософів-екзистенціалістів, м. ін., Марсель, у протесті проти атеїстичного й нігілістичного вістря, що його надав екзистенціалізові Сартр, відмежовується дедалі від цього духового руху, повертаючи до принципів християнського світогляду.

Отже філософію Паскаля з її глибокою релігійною базою, осудом недосконалого дотеперішнього буття й рішучим ствердженням «життя вічного» неможливо ставити в один ряд із комплексом безнадії, відчаю, кошмарного страху, оцим — «від Паскаля до Сартра» (за Муньє) провідним моттом екзистенціалізму²⁾. А взагалі, сучасний екзистенціалізм, як філософічну систему, не без рації називають духовим продуктом покаянних націй³⁾.

З «ДУМОК» ПАСКАЛЯ

«Отже, ми повинні почати розділ про обманні сили. Людина — це єство, повне помилок, природних і набутих, від яких уже годі звільнитися. Ніщо, власне, не показує людині правди, все обманює її. Ті ж два «джерела правди», як розум, так і органи чуття, не то що ні одне, ані друге не визначаються абсолютною щирістю, але ж вони, в додатку, обманюють себе взаємно. Змисли зводять розум на манівці своєю фальшивою зовнішністю, за що одержують від розуму, з черги, подібну фальшиву монету, яку вони й самі пускають в обіг; таким чином, розум відплачується їм належно. Душевні ж пристрасті турбують, з свого боку, органи чуття, чим знов же викликають фальшиві враження. В брехні й обмані всі вони між собою взаємно суперечать...» (ст. 83).

«ВТОМА. Нічого не є таким нестерпним для людини, як стан цілковитого безділля, відсутність пристрастей, заняття, розваги, науки. Щойно тоді почуває людина свою нижчість, безнадійність, недостатність, залежність, слабкість, порожнечу. Тоді ж безпосередньо виступлять із

2) Гл. В. Янів: «Шевченків «Кобзар» під аспектом інстинкту самопіднесення», «Визвольний Шлях», кн. 7/31 (105), липень 1956, ст. 821.

3) Пор. «The Encyclopedia Americana», 1951, під гаслом «Екзистенціалізм».

глибини її серця втома, похмурість, смуток, дразливість, досада, розпач» (ст. 131).

»Якщо підпорядкуємо все розумові, тоді нашу релігію позбавимо всіх її таємних і надприродних елементів. Якщо ж порушимо принципи розуму, тоді наразимо нашу релігію на обвинувачення в абсурдності й неповазі» (ст. 273).

»СПРАВЕДЛИВІСТЬ, МОГУТНІСТЬ. Правильно — підпорядковуватися тому, що є справедливе; конечно — підпорядковуватися тому, що міцніше всіх. Справедливість без могутності безсила; могутність без справедливості — це тиранство. Справедливість без могутності оспорується, тому що завжди знайдуться правопорушники; могутність без справедливості осуджується. Тоді ми приневолені сполучити справедливість із могутністю, створивши для тієї мети еквівалент, що його можна б назвати справедливою силою, або ж сильною справедливістю. Справедливість становить предмет дискусії, тоді як могутність неважко розпізнати і щодо її сутності не виникнуть розбіжності в думках. А втім, ми не в силі віддати могутності справедливості, тому що могутність завжди оспорує справедливість і повсякчас заявляє про себе, що це якраз вона справедлива. Отож, не спромігшись зробити справедливості сильною, ми зробили силу справедливою» (ст. 298).

»ІНСТИНКТ, РОЗУМ. Стверджуємо неспроможність доказати. Навіть увесь догматизм не зміг подолати нездатності доказати. Зате маємо ідею правди, якої ніякий скептицизм не зумів геремогти» (ст. 395).

»Дві речі повчають людину в обсягу її суцільної природи: інстинкт і досвід».

»Велич людини в тому, що вона свідомо своєї жалюгідності. Дерево, напр., не знає того, що воно жалюгідне. Отож жалюгідний той, хто знає, що він жалюгідний, але в той же час і великий той, хто знає, що він жалюгідний» (ст. 397).

»В людини нотуємо стан внутрішньої війни між розумом і пристрастями. Коли б тільки вона мала розум без пристрастей...

Коли б тільки вона мала пристрасті без розуму...

Але ж, посідаючи розум і пристрасті, людині неможливо обійтися без боротьби; неможливо перебувати в мирі з одним без боротьби з другим. Отже людина, якщо йде про її відношення до тих двох елементів, завжди поділена, супроти чого вона протиставиться собі самій» (ст. 412).

»Справжня релігія мусить визначатися зобов'язанням любови Бога. Це наскрізь правильне заложення, а все ж таки ніяка інша релігія, крім християнської, того не досягнула; з другого ж боку, релігія мусить бути теж свідомо факту людських пожадливістей і слабостей. Це якраз і усвідомляє наша релігія, супроти чого вона намагається знайти якийсь лік; один із них — це молитва. Жадна релігія, крім нашої, не благає Бога, щоб післав їй здатність любити Його та йти за Ним» (ст. 491).

»Пізнання Бога без людської недолі обумовить гордість. Знання людської недолі без пізнання Бога обумовить розпач. Пізнання Ісуса Христа становить середину шляху, бо в Ньому ми знаходимо і Бога, і нашу недолі» (ст. 526).

»Певна особа розказувала мені одного дня, що, висповідавшись, вона відчувала велику радість і довір'я. Інша особа, в зв'язку з тим, заявила, що й після сповіді вона не могла позбутися почуття страху. Після того я прийшов до висновку, що оті дві особи створили б одну зразкову людину, бо ні одній із них не доставало почуття, що було прикметним якраз іншій. Подібне зустрічаємо часто й у інших речах« (ст. 529).

»З яким малим почуттям гордості усвідомляє християнин свій зв'язок з Богом! З яким незначним почуттям упокорення ставить він себе на одному рівні з земними черв'яками! Справді, чудовий спосіб вітати життя й смерть, добро і зло!« (ст. 537).

»Якщо не було б темряви, людина не усвідомлювала б свого зіпсуття; якщо не було б світла, людина втратила б надію на виправлення. Таким чином, не лише справедливою, але й сприятливою обставиною для нас є, що Господь перед нами — частково закритий і частково виявлений; для людини існує така ж небезпека знати Бога без знання своєї власної нікчемності, як і усвідомлювати свою власну нікчемність без знання Бога« (ст. 585)⁴.

Переклав Р. Кухар

⁴) Наш згущений вибір приведених »Думок« Паскаля зачерпнутий із англomовного видання »The Great Books Foundation«, Blaise Pascal: »Thoughts«, Selections, 1949.

ЗНЕВІРЕННМ

Ти не віриш у здійснення своїх замірів. І тому все, що ти починаєш, несе вже в собі зародок невдачі.

Висловлюючи свої ідеї, ти загикуєшся й запинаєшся на кожному слові, як мати, що соромиться своєї дитини. І так породжуєш до себе недовір'я.

Ти не віриш у справи, які розпочинаєш. І тому все, що робиш, банкрутує в самому зародкові. Ти сам собі витворюєш труднощі й перешкоди, сам собі перегороджуєш шлях до успіху.

І ця твоя зневіра шириться навкруги тебе, як магнетична сила, що паралізує і нищить всю твою енергію.

Ти не маєш віри в життя, яким живеш.

І тому твоє життя перетворюється в повільне самогубство.

Песимізм і байдужість товаришать тобі. І ти витворюєш темряву суми й безнадії, якою обдаровуєш тих, хто тебе любить...

Хіба це не жорстоко?

Відшукай же віру й піднеси голову!

Зневіра — це сіра мряка, що вкриває душу переможених.

Віра — це полум'я, що гартує меч переможців.

(Є. Онацький: »Очима душі — Голосом серця«, переспіви).

ХРИСТО БОТЕВ*)

Хаджі Дмитро

Він не вмирає! Там, на Балканах,
Запливши кров'ю, лежить на схилі
Дмитро в глибоких на грудях ранах,
Козак у цвіті і в повній силі.

З одного боку — замовкла зброя,
З другого — шабля злягла на шмаття.
Змеркають очі в Дмитра-героя,
Уста вергають важкі прокляття.

Дмитро конає, над ним яриться
Захланне сонце ясним розмасм.
Співає пісню самотня жниця,
І дужче кров'ю козак спливає.

Жнива сьогодні. Співай, рабине,
Скорботну пісню! Грій, сонце, яро!
В цім рабськiм краї козак загине.
О, змовкни, серце, тамуй загару!

Для кого в битві мета — свобода,
Той не вмирає! Того вітають
Земля і небо, звір і природа,
Співці про того пісні складають.

Того покрие тінню орлиця.
І вовк оближе криваві рани.
Для того сокіл, козацька птиця,
Найкращим братом у горі стане.

Надійде вечір, місяць засяє,
Поміж зірками красно повисне.
Вітер повіє, байрак заграє...
Чаруй Балкани, повстанська пісне!

І вийдуть мавки в білій одежі,
Чудові співи розсиплять долом,
Перейдуть ніжно по трав мережі
І в узголов'ї сядуть півколом.

Одна пов'яже рани травою,
Цілунком друга — дівча кохане,
Третя обкropить уста водою, —
Дмитро всміхнеться і любо гляне:

Примітка: Христо Ботев (1847-1876) — болгарський революційний поет, що словом і зброєю боровся за визволення своєї батьківщини від турецької неволі. Згаданий у вірші Караджа — національний герой Болгарії — поляг смертю хоробрих у 1868-му році, як пізніше й сам автор. Хаджі Дмитро — видатний болгарський революціонер. Я. С.

»Скажи, о сестро, де мій Караджа?
Де ділась вірна моя дружина,
Хоробрі друзі? Невже їх зраджу?
Порадуй словом — і хай загину!«

А мавки плещуть здовж хороводу,
Веселим співом сягають неба.
Навкруг витають до сонця сходу.
Духа Караджі шукати треба!

Світає в небі. А на Балканах
Дмитро конає, запливши кров'ю.
І лиже вовк по кривавих ранах,
І сонце гріє, гріє з любов'ю...

Переклад із болгарської — ЯРА СЛАВУТИЧА

Р. ВОЛОДИМИР

ЯКИХ СЛІВ ТРЕБА?

Голосив-побивався раз Орфей,
що вже Еврідіки нема в живих;
ридала Троя і сліпий Гомер
над трупом Гектора-багатиря;
страждав старий пророк Єзекііль,
що в рабство впав ізраїльський весь рід;
нестерпний стид пік Гамлету лице,
бо ж власна мати ганьбу нанесла;
співав глухий Беттовен і болів,
що Фьлорестанів дух вільний — в тюрмі;
в німого Атиса родився чин
з журби, щоб батько жертвою не став...

Які ж слова передадуть печаль
народу й всіх його палких співців,
що пережили гекатомби жертв
та батьківщину втратили й рідню,
лишивши все в руїнах, люд — в ярмі,
в в'язниці — дух вільний, край на кострі,
і ще зазнавши сорому за тих,
які ганебно служать катові?

Коли ж німі, незрячі та глухі
потрапили зворушити людство
до сліз, штовхнувши згодом і до діл,
тоді — якої ж мови вжити нам,
видючим і чуйним, ще й говірким,
аби пекла живим огнем тверде
сумління світове, і там, де тьма
кромішня — світло щоб несла вона,
де німість — слів бурхливих сила щоб
прорвалась, де глушина, щоб грім
ударив та щоб гола правда світ
збудила й до живого протрясла!

Іван Франко

Сойчине крило

(Із записок відлюдка)

(Продовження)

Femina — animal clericae*). Хто-то сказав цю сентенцію?

І не помилився. Жінка живе чуттям і, як геліотроп до сонця, обертається все до тих, що вміють найліпше грати на струнах чуття. А це, розуміється, поперед усього чорні ряси.

Містерії, тайни, сакраменти — оце їх життєвий елемент. Це невідхильна потреба їх природи.

Коли б у всіх людей не було віри в чуда, жінки витворили б її. Чи ж не з жінкою трапилося перше чудо? До неї заговорив вуж.

Коли б не було церкви з сакраментами, жінки витворили б її. Недаром у первіснім християнстві роля жінки така визначна, як не була в первопочинах жадної іншої релігії.

Коли суспільність почне емансипуватися від клерикалізму, жінки силою своєї чутливої вдачі знову затягнуть її в сутінь сповідальниці. Недаром дочки Дюма, виховані в атеїзмі, у старшій віці повступали до монастиря.

Які дурні наші поступовці та радикали, що деклямують на тему конечности рівноправности та рівноосвітности жінки з мужчинами! Як коли б це було потрібне! Як коли б це було когось на щось позиточне!

Дай їм сьогодні рівноправність у державі, вони зробляться незламною опорою всіх реакційних, назадницьких, клерикальних та бюрократичних напрямків.

Дай їм рівноправність, коли для них усяка просвіта, всяка наука — це тільки окремий рід туалети, спорт, спосіб приманити спеціального роду женихів.

Певно, бувають винятки. Виняткам усяка воля. Але тягти весь загал жіноцтва, особливо того ситого, та вбраного, та ви-перфумованого, до вищої науки — це цілковита втрата часу й засобів.

Ну, та годі! Що це я в антифемінізм забігаю? Нехай би почувли це наші фанатики поступовства, того мені було б! Чоловік найменше розуміє жарту в таких речах, які найменше розуміє.

А ми все таки послухаймо сповіді нашої сойки з Порт-Артура!

* * *

»Ах, та сцена, та сцена, остання сцена нашого спільного побуту!

Тямиш її, Массіно? У мене вона досі мов жива в пам'яті.

*) Жінка — клерикальна істота.

Татко від'їхав до Львова і мав вернутися пізно вночі. Ти по цілоденній праці над якоюсь книжкою у своїй лісовій хатчині над вечір прийшов до нас. Ми пили чай — я, ти і пан Генрісь, молодий татків практикант, прийнятий місяць перед тим.

Тямиш його? Хлопець ледве 26-літній, рум'яний, ніжний, як панночка. Так мало говорив у товаристві... Рум'янився при кожному натяку на любов та на жіночий рід. Працював так пильно в татовій канцелярії. Був такий тихий, слухняний, такий делікатний та чемний у поведінці... Тямиш його, Массіно?

О, я думаю, що добре тямиш і тямитимеш до самої смерти.

Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила того дня. Ти дуже любив їх, а пан Генрісь не терпів їх запаху. А я долила йому їх до склянки з чаєм. Він почервонів ввесь і з подякою відсунув склянку. А ти мовчки взяв його склянку і подав йому свою з чистим чаєм. А я реготалася, як шалена.

О, я багато реготалася того вечора, дуже багато. Занадто багато.

Я знала, чого регочуся, але не знала, що це останній мій регіт. Не знала, що прийде по ньому. Ти оповідав про свій ранішній грибозбір. Потім про свою розмову з селянином, якого ти зустрів у лісі. Потім перейшов загалом на положення селян, на ставлення до них управи камеральних дібр. Ти розвивав передо мною свій улюблений плян перенесення камеральних дібр під управу краю, закладання на цих добрах вільних хліборобських спілок при участі селян та інтелігентів, ступневого викуплювання панських дібр і парцеляції їх таким спілкам, ступневого розбивання теперішніх сіл на групи фільварків, удержуваних такими спілками. Іншим разом я так любила слухати тих твоїх реформаторських плянів. Чи ти й досі ще носишся з ними? Але тоді мені було не до спілок, і не до фільварків, і не до грибів, і не до лісових кар. У мене перед очима миготіли, мерещилися та іскрилися чарівним блиском інші, широкі, чудові світи. Світи, про які тобі й не снилося, бідний мій Массіно. Світи, повні невимовної розкоші, вольної волі, палкого кохання. Я вже кілька днів носила їх у своїм серці, леліяла і берегла, як свої найсвятіші святощі, і пильнувала, як ока в голові пильнувала, щоб не зрадитися з тим своїм скарбом перед тобою. Щоб навіть надмірний блиск моїх очей не зрадив перед тобою те, що там горіло, та ясніло, та іскрилося в моїй душі.

Я напустила на себе поважний вид і почала питати тебе, як же ти думаєш зробити те, щоб перетягти ці камеральні добра під крайову управу? А ти почав толкувати мені про потребу агітації серед народних мас, про організацію великої людової партії, про виборення виборчої реформи. А мені, слухаючи твоїх висновків, було так смішно, так смішно!..

Ти увесь думками й душею бував у будучому, в громадській праці, в службі загалові, а не знав, що діється ось тут біля тебе.

Твої очі спочивали на мені з такою певністю, з такою любов'ю і вірою, а мені було смішно, смішно, що ти такий сліпий, такий добрий, такий легковірний, як дитина!

Генрісь посадив трохи і сказав, що мусить іти лагодити коні, бо ще сьогодні мусить поїхати до сусіднього села передати якісь розпорядження тамошньому лісничому. Відходячи, він ані не глянув на мене.

Ми лишилися обидвоє. Я споважніла. Ми мовчали хвилину. Ліс довкола нашого дому поволі танув у нічний темряві. Сова загукала на дупластім дубі, і ти стрепенувся.

— Гарна птиця, — сказав ти по хвилині, — а коли отак загукає, то чогось поневолі на серці моторошно робиться.

— Наче щось живе вмирає, — додала я, і по мені також пройшов мороз при цих словах.

— Мов якийсь демон глузує з людської віри, з людського сподівання.

— І з людської любови, — докинула я сантиментально.

А мені було так смішно, так смішно!..

— І знає чоловік, — промовив ти по хвилині, коли сова обізвалася ще раз, — що це ж нічим неповинна, ні в яких демонських штуках непричасна пташка, а проте її голос робить такий ефект. Чисто театральний ефект. Штука для штуки.

— А ти певний, що за цією штукою не криється якась тенденція? — запитала я.

— Яка ж тут може бути тенденція?

— Ну, а може, справді який лихий демон у тій хвилині сміється над нами?

— Га, га, га! — засміявся ти. — Над нами? Чим же ми далися йому на сміх?

— Нашою любов'ю. Може, він завидує їй.

— Гм... як на демона, то це можливо. Та ми маємо міцне забороло на його стріли.

— Яке?

— Саму нашу любов. Її силу... Її щирість. Оту одвертість, що не допускає найменшої тіні між нами.

Ти сказав це з таким дитячим довір'ям, з такою певністю, що в мене навіть не стало духу подразнити тебе. Я затулила тобі уста гарячим поцілуєм.

— І ти, Массіно, так віриш мені? — запитала я.

— Хіба ж можна не вірити тобі? Не вірити оцьому?..

І ти притиснув мене до себе і цілував мої уста.

В тій хвилині від нашої возівні почувся дзвоник.

— Це Генрісь збирається їхати, — сказала я мимоходом.

— Нехай собі їде. Ніч місячна, — сказав ти, держачи мене в своїх обіймах.

Затупотіли коні. Затуркотіла бричка. Скрипнула брама. Я ще раз палко поцілувала тебе і легенько увільнилася з твоїх обіймів.

— Хвилинку, Массіно. Я зараз буду тут.

І я вибігла з веранди до сальону, звідти до свого покою і тут мало не впала на ліжко. Мене душив шалений сміх. Я залилася п'яним, божевільним реготом.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! Хвилинку, Массіно! Я зараз буду тут. Ха, ха, ха!

Чи довго ти чекав?

Ця хвилинка протяглася трохи довго, мій бідний, глупий, недогадливий Массіно! Від тої хвилинки ми не бачилися й досі».

* * *

»Мій бідний, глупий, недогадливий Массіно!«

А ти то, багата, мудра, догадлива Маріє, великого щастя доскочила? Адже скроплюєш сльозами оці картки!

Стаєш мені як жива перед очима в цій останній хвилині нашого бачення. Веранда густо обросла диким виноградом. У однім куті простий дощаний столик. На ньому лампа. Ти з одного боку сидиш на кріслі, я з другого. Генрісь тількищо пішов. Ти регочешся вслід йому.

— Манюсю, — говорю я. — ти дуже весела сьогодні.

— Так, дуже весела, дуже весела! Ха, ха, ха!

— А не можна знати, чого ти така весела?

— Мабуть, перед сльозами.

— Що ти, любя! Відки тобі до сліз, пташко моя?

І я беру твою руку і стискаю її.

Ти встаєш і приступаєш до мене. Легенько виймаєш свою руку з моєї, кладеш мені обі руки на плечі і поважно, тихо дивишся мені в лице.

В тім моменті й тепер стоїш мов жива мені перед очима. На тобі перкалева сукня, червона з білими круглими цятками. На шиї золота брошка з опалом. У волосі металевий гребінець. Стоїш похилена наді мною. Мої очі спочивають на твоїх грудях, що злегка хвилюють під сукнею. Потім я підводжу їх на твоє лице. Твої губи легенько тремтять.

— Любиш мене, Массіно? — запитуєш ти тихо.

— Дитя моє, ти ж знаєш, як я люблю тебе!

Я беру одну твою руку і тулю її до уст. Ти легенько відтягаєш її і знову кладеш на моє плече. Щось мов здавлене зідхання підіймає твої груди. А я сиджу і люблюся тобою.

— Любиш мене, Массіно? — по хвилевій мовчанці знову запитуєш ти.

— Манюсю моя!

І я обіймаю рукою твою талію і пригортаю тебе до себе, не встаючи з місця. Ти вся починаєш тремтіти. Твій віддих прискорюється, руки тремтять на моїх плечах.

— Та невже ж це правда, Массіно? — запитуєш ти. — Невже ти любиш мене?

— Як же маю тобі це доказати?

— Як маєш доказати? — звільна, немов з розчаруванням, повторяєш ти, і твій зір понад мою голову блудить десь у далечині. — Як маєш доказати? Хіба ж я знаю?

— Щастя — це факт, який не потребує доказу, — мовив я, випускаючи тебе. — Я щасливий.

— Ти щасливий, — повторила ти якимось бездушно, мов луна. А потім, обертаючи до мене очі, в яких раптом запалали якісь таємні іскри, ти запитала:

— А що таке щастя?

Я глядів на тебе. Мені було так любо глядіти на тебе, впитатися твоєю красою. Це було моє щастя. Давати в тій хвилині філософічну дефініцію щастя видалося мені профанацією цієї райської хвилини. Ти перша перервала її своїм сміхом. Із подвір'я забряжчав дзвінок.

Ти вибігла, щоб не вернутися більше. А я сидів на веранді, кури́в цигарку, пускав із неї дим тонкими клубками і плавав у рожевих хвилях розкоші, дожидаючи тебе.

Дурень, дурень! Засліплений, егоїстичний дурень! І як я міг тоді не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої зуби не впилися в тебе?

Адже ж я знаю, розумію тепер, що та хвилина рішила про мою долю. Що в тій хвилині я втратив тебе.

О, я дурень! О, я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка, а я ще й горджуся тим убитим трупом!

Маню, Маню, чи можеш ти дарувати мені непростимий гріх тої хвилини?

* * *

»Чи тямиш ту сукню, що я в ній була вбрана того вечора? Червону в круглі білі цятки. Вона в мене досі. Я бережу її, як святість, як найдорожчу пам'ятку.

Вона нагадує мені ті останні хвилини, пробуті з тобою. Буває так, що, дивлячися сама на себе, згадуючи свої пригоди, я починаю сумніватися, чи це я сама, чи, може, моя душа ввійшла в якесь інше, чуже тіло. В таких хвилинах та сукня дає мені живий доказ моєї тотожності.

Я цілую її і мочу сльозами. А знаєш чому? У мене в голові постала і, мов цвях, сидить думка, що в тій самій сукні я маю знову появитися перед тобою.

Ось чому я бережу її, як святість. Вона для мене жива запорука кращої будучності.

Бідні ми створіння з нашими святощами! Шмат старого полотна, засушене крило давно вбитої пташки, перед літами зів'яла квітка, стара книга на давно забутій мові — а піди ж ти!

Прикипить наше серце до такої бездушної речі, настелить на неї наша уява все найкраще і найстрашніше, що має наша природа, — і ми носимось з тою річчю, бережемо її, терпимо, і б'ємося, і вмираємо за неї!

А глянути збоку, нечутливими очима і невіруючим серцем — тільки засмієшся або плюнеш і відвернешся!«

* * *

»Як я сміялася, сідаючи на візок біля Генрися!

Голос дзвоника — це був наш умовлений сигнал. Я спакувала свої речі вже за дня і потайки передала йому. Він мав їх у себе на возику.

В своїм покої я лише написала татові карточку: »Па, татусю! Їду на пару день до тітки до Городка. Дуже просила. Не турбуйся мною«. Поклала йому на бюрко і вийшла. Ані хмариночки жалю не було в душі.

О, пізніше, аж геть пізніше прийшла вона, але вже не хмариночка, а порядна осіння хмара, що затяглася на триденну — що я кажу! — на трилітню сльоту!

Як я сміялася, виїжджаючи з рідної хати! Серце аж підскакувало, в грудях тріпоталося щось, мов пташина, що виривається з клітки. Я гарячо стискала Генрися, що мав обі руки зайняті, одною держачи віжки, а другою батіг. Я стискала його, цілувала, гризла з радості його рам'я, мало не кусала його дівоче-невинне лице.

Гей, як би я була знала в тій хвилині те, про що дізналася трохи пізніше! Гей, якби я була знала!

Ми заїхали до Городка на одинадцяті. Саме пора була. Я зараз метнулася до знайомого жида, де звичайно ночували люди з нашого села. Сказала жидові, що приїхала сама (не раз так приїжджала) і маю побути пару днів у тітки. Чи не ночує в нього хто з нашого села, що завів би мені візок назад до татка? Зараз знайшовся такий чоловік із нашого села. Я ще й тут написала татові карточку і передала тим чоловіком. Дала йому корону. Втішився неборака, бо мав завтра пішки вертатися три милі і тратити робочий день. Обіцявся, що лише попаса коні, зараз поїде додому, щоб ранесенько бути на місці. Зорудувавши все, я побігла на двірець залізничі.

Була крайня пора. Вже йшли сигнали, що поїзд рушив із Каменоброду. Ще пару хвилин, і ми обидвоє з Генрисем сиділи в окремім купе другої класи і всією силою пари гнали до Кракова.

Між нами все було уложене. Генрись мав у Кракові родичів. Його батько — маючий купець, визначний краківський міщанин, що власне купив село з показним шматом лісу і для того й сина дав на лісову практику. Батько хоче віддати йому це село в управу і буде дуже радий бачити сина відразу жонатим. Візьмемо шлюб у Мар'яцькім костелі і по кількох днях гайда на село. Чудова підгальська околиця. Розташовуємося, розгосподаруємося і зараз спровадимо до себе таточка. Ой, як гарно буде!

Генрись навмисно не хотів наперед говорити татові нічого. Ми знали, що татко не спротивиться моїй волі, а бачучи мене щасливою з Генрисем, і сам буде щасливий.

От такі пляни снували ми до самого Кракова, переплітаючи їх рясними поцілунками, пестоцями, реготом та поважними розмовами.

Генрись умів оповідати забавні анекдоти і, коли лише бачив хмарку задуми на моїм чолі, зараз починав якесь веселе оповідання, щоб розсмішити мене.

В Кракові нас зустріла перша несподіванка. На дворці дождав нас пан Зигмунт — Генрись казав, що це управитель дому його батька. Що це за уряд такий, я не могла зрозуміти, та й не до того мені було. Це був пан високий, сильний, плечистий, як ведмідь, з великою чорною бородою, з малими блискучими очима, з понурим виглядом, від якого віяло якимось холодом і жахом. Я відразу почула до нього антипатію. Але Генрись привітався з ним як з добрим, любим знайомим і розмовляв щось довго. Я сиділа в ідальні і снідала. Потім прийшов до мене Генрись і сказав, що його батьки виїхали до Варшави і веліли й нам зараз же їхати туди. Там у них велика фамілія, і там має відбутися наше весілля. Пересидимо лише цей день у Кракові в готелі, бо їх власний дім виарендував на пару місяців пан граф Стенжицький для якихось заграничних гостей. Це все сказав йому пан Зигмунт. До мене він не зближався, завваживши, мабуть, що я глянула на нього тим оком, що на пса. »А на ніч, — мовив далі Генрись, цілуючи мене в руку, — поїдемо далі. Пан Зигмунт вистарає нам пашпорти, і завтра повітаємо наших у Варшаві«.

Я була, неважаючи на втому, така щаслива і така весела, що навіть не пробувала розмірковувати ці історії. Я віддалася Генрисеві в розпалі своєї пристрасти, і мені байдуже було, де брати шлюб, у Кракові чи в Варшаві. Ми поїхали до готелю.

Я лягла спати. Генрись вийшов кудись. Прийшов аж на обід. Пообідали, попестилися, і Генрись знову пішов кудись. Казав, що має деякі інтереси полагодити. Вернувся надвечір. Пашпорти для нас були вже готові, властиво один для нього »з жінкою«. Я кинулась йому на шию і почала пристрасно цілувати його, побачивши урядово затверджену ту свою титулятуру. Ми заплатили в готелі, поїхали на залізницю і за чверть години мчалися поспішним поїздом до Варшави«.

* * *

Генрись, Генрись! Якось і мало тямлю його. Так собі, молодкос. Не любив глянути просто в очі. І хто б його подумав, що він...

А, правда! Старий лісничий поїхав був із дочкою до Львова. Два дні гостювали. Приїхали втрійку, привезли отого Генрися. Старий дуже тішився, що знайшов такого гарного практиканта. Хлопець, хоч до рани приложи. З дуже доброго дому. Має укінчену лісову школу. Свідoctва дуже гарні. За плату не торгувався, бо казав, що має деяку поміч із дому, а бажає тільки практики.

Справді випрактикував гарно!

Старий любив його, як свою дитину. Держав у себе в лісничівці. Водив із собою по лісі. Не мав, здається, перед ним ніякого секрету.

Цікава річ, що коли зникла донька, і тиждень по її від'їзді не було відомости від неї, і тітка з Городка на запитання відповіла, що Манюся зовсім не була в неї, і всякі пошукування через поліцію і жандармерію не дали ніякої вказівки, крім тої, що Манюся і Генриць разом поїхали до Кракова, і коли показалося, що Генриць у Кракові не мав ніякої рідні і нікому не був відомий, — коли показалося все те, старий мов і зовсім забув про Генриця, жалувал за дочкою, але не робив ніяких дальших заходів, щоб віднайти її, а швидко й зовсім замовк, перестав говорити і видатися з людьми, поки в початку зими не спочив у могилі.

Ну, ну, цікаво, чим-то покаже себе той Генриць.

* * *

»Чи ти віриш у сни, Массіно?

Чи снилося тобі коли таке, що ти злякався чогось і втікаєш? А за тобою погони. Якись вороги, якись скажені собаки, якісь дикі звірі. Женуть щодуху, з різних боків. Ти біжиш із усієї сили, швидше, швидше, а вони за тобою. А з боків усе нові. Ось і спереду забігають. Ти вбік скачеш і знов біжиш. Рад би летіти, а тут у тебе ноги слабнуть, робляться мов олив'яні. Щось немов хапає за них. Ти падеш, а під тобою земля провалюється. Ти летиш, летиш униз і все ще чуєш за собою погною. Секунда, друга, третя, а кожна довга, як вічність, а страшно, як пекло. Ти ждеш, що ось-ось розіб'єшся об щось тверде — і прокидаєшся. Ти весь мокрий від поту, серце б'ється швидко, дух у грудях заперло, ти весь тремтиш і ще не знаєш, що це було перед хвилиною, сон чи ява?

Чи переживав ти коли такий сон, Массіно? А тепер подумай собі, що такий сон з усіма його страховищами переживаю оце вже три роки. Не секунди, а тижні, місяці, роки. А в них кожна година здібна вбити живу душу.

А я живу і, як кажуть мої аматори, виглядаю нічого собі.

Я давно отупіла на всі страховища свого життя. Я відовчилася плакати, відовчилася жалувати, відовчилася боятися чогось.

У хвилинах, коли до мене верталася рефлексія і застанова, я все мала почуття, що кручусь. мов билина у вітрі, і лечу кудись, лечу, в якусь безодню, сама не знаю, що там на дні і чи далеко це дно.

Нічого не щадила мені доля за ці три роки. Ані розчаровань, ані ганьби, ані багатства, ані бідности. Ще в останніх місяцях ось тут, у Порт-Артурі, порадувала мене стрічею з одним солдатом, що був родом із Томашева, часто бував на заробітках у Галичині і знав мого покійного батька. Порадувала мене доля стрічею з ним тільки на те, щоб я з його уст дізналася, що мій батько три місяці по моїй утечі вмер і до смерті вважав мене злодійкою. Мене, Массіно! Мене, горду, чисту, чесну й непорочну тоді!

Богом клянуся тобі, соколе мій, коли й до тебе дійшли такі слухи, що я, втікаючи, обікрала свого батька, не вір тому!

Богом клянуся тобі, я нічогосінько не знала про те, що його обікрадено. Аж геть пізніше дізналася...

Чи ж ти міг би припустити, щоб я тоді, в тій хвилині, коли розсталася з тобою, могла була побігти просто до таткової канцелярії, розламати його бюро, вийняти ключі до вертгаймівки і забрати з неї скарбові гроші?..

Як бачиш, і того загробного батькового підозріння не ошаддила мені доля!

А я все це витерпіла, Массіно! І навіть... мої адоратори кажуть, що й досі виглядаю непогано. Правда, вони тут, під японськими кулями та гранатами, не дуже перебірливі».

* * *

»Те, що я тут оповідаю тобі, це лиш ескіз, нарис, кістяк моїх пригод. На докладне оповідання нестало б мені ані паперу, ані часу, ані сили.

Торкнуся тільки злегка наболілих струн, бо, вигравши повний їх концерт, можна б одуріти».

* * *

»Через російську границю переїхали ми без клопоту. Я трохи боялася, та показалося, що не було чого. Генрись якось таємно моргнув на жандарма, що переглядав пашпорти, цей лише заглянув у наші і віддав нам їх назад.

Зараз по виїзді з першої станції за границю до нашого купе ввійшов Зигмунт. Я здивувалася. Я не знала, що він їде з нами. Але ще дужче здивувалася, коли він почав поводитися з Генрисем не то як рівний з рівним, а як старший з підвладним. Він, що в Кракові мав вигляд не то льокай, не то економа, кланявся нам низько і силкувався говорити солоденько, тепер плескав Генрися по плечі, щипав його в лице, як дівчину. Я зразу звірилася на нього, та це було йому байдуже. Потім сказала Генрисеві навмисно так, щоб він почув: »Віддали цю льокайську душу!» Та вони обидва лише розсміялися на ці слова, і Зигмунт лишився далі в купе. Тоді я зо злості заплакала. Генрись заговорив до нього щось, здавалося, по-польськи, але так, що я нічогосінько не зрозуміла, і він, відповівши таким самим жаргоном, вийшов із нашого купе і не показувався більше.

— Генрисю! — скрикнула я по його відході, тулячися до свого милого і вся тремтячи зо зворушення. — Хто цей чоловік? Я боюся його. Чого він хоче від нас? І як він сміє говорити з тобою так, як зо своїм слугою?

— Але ж, дитино! — заспокоював мене Генрись. — Це мій вуйко, брат моєї мами. Дуже маючий обиватель із Любельського. Бездітний чоловік.

— Чому ж ти не сказав мені цього швидше? Пощо ти представив мені його як управителя свого дому?

Генрись почервонівся, та зараз же сказав:

— Бачиш, Манюсю, він у Австрії чимось скомпромітований і був там і сьогодні за папшпортом нашого управителя.

Я так мало знала світ, Массіно! Виросла в лісі, при мамі і при батькові, серед добрих, чесних, недосвідчених людей. У моїй душі щось бунтувалося проти Генрисевих слів, але уста не вміли відповісти нічого. Своїми жартами та поцілунками він заспокоїв мене.

Я лягла на софку в купе і заснула, прокинулася аж тоді, як ми в'їхали на варшавський двірець.

Ми заїхали до готелю. Заночували в однім покої, а Зигмунт у сусіднім. Вранці снідали разом. Потім обидва вони вийшли, велівши мені сидіти в покої і не виходити нікуди.

Я дістала якусь книжку і взялася читати. Вполудне прийшов Генрись. Ми пообідали якось мовчки, бо він був дуже втомлений. На мої питання відповідав коротко і неначе нерадо. По обіді вийшов, не кажучи, куди йде. Вернувся аж пізно вночі. Мені здавалося, що був трохи п'яний. На мої питання не відповідав нічого. Швидко заснув. Зигмунта того і пару дальших днів я не бачила.

Другого дня знову те саме. Третього знову. На питання, коли ж підемо до родичів, Генрись усміхався якось дивно, жартував якось дико, цинічно, або відмовчувався, мов і не чув нічого. Я плакала цілими днями.

Різні фантастичні думки приходили мені в голову: телеграфувати до тата, піти на поліцію і допитатися самій до Генрисевих родичів. Але я була немов зламана непевністю. Боялася вийти на вулицю. Боялася всіх у готелі і звичайно сиділа, замкнувшись.

Одного вечора, пізно вже, прийшов Зигмунт і привів до безтятих п'яного Генрися.

— Боже мій! — скрикнула я. — Вуйцю, що йому таке?

Зигмунт зареготався.

— Що я вам за вуйцьо? От постелить тому хлопчиськові. Бачите, як струбився.

Генрись кинувся на софу і захропів відразу.

— Ви не вуйцьо? Хто ж ви такий?

— Я такий самий, як і ваш Генрись.

— Такий самий?.. Що це має значити? Який же він?

— Такий, як я.

— Хто ви такі?

— Хіба ж він не казав вам того? Держить вас досі в дитячій невинності? Ге, ге, ге! Ми, панно Маню, треба знати, такі доброді людськості, що зменшуємо багатим людям клопоту.

Я витріщила на нього очі. Він розреготався і зробив рукою зовсім недвозначний знак, як витягають щось із чужої кишені.

Я вся поблідла. Хотіла кричати, та щось у горлі здавило. Потім побігла до другого покою і пробувала повіситися. Та Зигмунт, почувши, як я тріпалася на шарфі, прибіг і відрізав мене, вже зовсім непритомну». (Закінчення в наступ. числі)

ДЖОСЕФ КОНРАД

Лягуна*

Біла людина, обперта руками на дашок каюти човна, сказала до стерничого:

— Вже пізно, ми переночуємо в лягуні Арсата.

Маляець забурмотів під носом. і далі вперто глядів на ріку. Біла людина, поклавши бороду на скрещених руках, задивився на полишений слід човна. А там, на кінці простої алеї лісів, вирізаної рікою, появилось ярке сонце і зависло низько над водою, що світила своєю гладкою поверхнею, мов металева стяжка. Понурі, невеселі ліси стояли мовчазно обабіч ріки. Серед нерухомої тиші в повітрі, кожне дерево, кожний листок, кожна гілка, навіть вусик рослини, і кожна пелюстка дрібненьких квіток — витядали, мов висічені в досконалій, довічній нерухомості.

Ніщо не порушувало спокійного плеса ріки, лиш вісім весел, що підносилися регулярно, занурювалися разом одним плюскотом у воду. В той час стерничий, замітаючи рівномірним помахом весла, закреслював понад своєю головою іскристе півколо. Порушена вода пінилась і байдара білої людини все далі й далі посувалась уперед, наче входила в брами землі, де рух давно завмер і пам'ять про неї загинула безповоротно.

Біла людина, повернувшись плечима до заходячого сонця, дивилась на безмежно широкі й порожні обрії моря. Ріка, що досі наче вагалася, непереможно спокушена волею відкритого горизонту, вривалась тепер прямо в море, на схід, де притулок знайшли світло і темрява. А позаду човна повторявся клич пташини. Нескладний, ледви чутний, стрибав понад гладкою поверхню води і, поки зміг досягти другого берега, загубився серед непорушної тиші довкола.

Стерничий занурював весло у воду. Похилений цілим тілом уперед, тримав його міцно у своїх випрямлених руках. Вода голосно булькотіла. Нараз довге пряме плесо наче закрутилося навколо своєї осі, ліси заколивались у півколі, а скісні лучі сонця діткнулися своїм вогняним жаром борту байдари, кидаючи гнучкі тіні її залоги на розмальований мерехтливий блиск води.

Біла людина обернулася. Напрям човна був змінений, а його різьблена голова дракона прямувала до прогалини серед зви-

*) Лягуна, — затока, озеро, що утворилося через мілководдя моря, або через вулканічний вибух.

саючих кущів побережжя. Човен гадюкою прослизався повз навислі віття кущів, зникаючи з плеса ріки, мов таємне земледонне створіння.

Вузька затока тягнулася, як покручений, нечувано глибокий рів, начинений темрявою під тонкою поверхнею чистої світляної синяви неба. Величезні дерева, що підіймались угору, були закриті гірляндовими килимами повзучих рослин. Тут і там, ближче лискучої чорної води, серед різьби малих пальм, чорних, нерухомих, монотонних, показувався скручений корінь дерев, мов скоплений слимак. Короткі слова веслярів голосно відбивались між товстими й понурими стінами рослин. З-поза дерев, почерез заплутаний лабіринт кріперів (повзучих рослин), з-поза химерно фантастичних нерухомих листків просочувалась повільно темрява, — таємнича й непереможна, запашна й затруена непрохідними лісами.

Веслярі посували човен уперед по мілкій воді. Затока ширяла, відкриваючись у широкий вигин інертної лягуни. Ліси віддалялися від багнистого побережжя, залишаючи рівне широке пасмо очеретяної зелені, що облямовувала відбиту у воді синяву неба.

А ген, високо вгорі, пливла піряста хмаринка, тягнучи за собою ледви чутну тінь попід плаваючими листками і пучками срібного лотосу. Серед синьої далі, на високих палях чорніла маленька хатинка. Біля неї дві високі пальми, мов вийшли з лісу, що простягався позаду. Похилились легко над кострубатим дахом хатки, сумовито опустили листя і свої буйні голови донизу.

Стерничий, вказуючи веслом, сказав:

— Арсат є там! Я бачу його човен, прив'язаний до палів.

Веслярі не радо зустрічали ніч у таємничій лягуни, повній примар. Щобільше, вони не любили Арсата. Поперше, тому що він чужинець, а подруге, як можна мати довір'я до того, хто направляє розвалену хату і живе в ній, чим заявляє, що йому не страшно жити серед духів, що навідують покинуті людьми місця. Така людина самим поглядом чи словом може накликає нещастя, бо принагідним подорожнім, які падають жертвою її злоби, не легко уласкавити заприязнених з нею духів. Білі люди не придають ваги таким справам, вони не вірні навіть сатані, що провадить їх без найменшої шкоди через усі лиха цього світу. Пересторогам праведних вони образливо протиставлять своє невірство. Що ж можна в такій ситуації зробити?

Так думали веслярі, обпираючись цілим тілом на довгих жердинах. Човен посувався безшесесно в напрямі Арсатової галяви, аж поки серед тріскоту жердок, кинутих у воду, і голосного «хай буде слава тобі, Аллаг!» не зупинився побіч прогнилих палів під хатою.

Люди з човна, піднісши голови, кликали:

— Арсат! Арсат!

Але ніхто не виходив. Біла людина полізла по грубій драбині, що вела на бамбусову »терасу« перед хатою. Жураган сердито сказав:

— Ми будемо варити на »сампані« й спати на воді.

— Подай мені мої речі й кошик, — коротко відповіла біла людина. Подорожній клякнув на краю тереси і відпхнув ногою човен. Щойно тепер побачив, що з низьких дверей хати вийшов Арсат. Це була молода, повна сили людина, з широкими грудьми й мускулярними руками. На собі не мав нічого, крім саронги. Його великі м'які очі дивились жадібно на білого чоловіка, але голос його був рівний, а рухи спокійні. Без слова привітання, запитав:

— Чи маєш зі собою ліки, Туане?

— Ні, — відповів прибулий, дещо здивовано. — Чи є хтось хворий у хаті?

— Зайди і подивись, — сказав Арсат таким же спокійним тоном.

Він обернувся і, крізь малі двері, пішов назад у хату. За ним услід, тягнучи свої клунки, ввійшов подорожній.

У блідому світлі хати він побачив жінку, що лежала навznak на бамбусовому тапчані, прикрита червоним бавовняним накривалом. Лежала спокійно, наче мертва, але її великі, широко відкриті очі, задивлені вгору, жевріли вогнем — нерухомі й невидючі. Її молоде лице, з запаленими щоками й відкритим ротом, мало виразно зловіщий вигляд — абсорбований вираз несвідомих, що мають ось-ось померти. Обидва чоловіки стояли мовчки з похиленими головами.

— Чи вона довго хворіє? — запитав подорожній.

— Я не спав п'ять ночей, — відповів повільно маляець. — Спочатку вона чула голоси, що кликали її, голоси з води, і боролася зі мною, коли я її стримував. Але від сьогоднішнього сходу сонця вона не чує нічого. Не чує навіть мене! Вона не бачить нічого. Вона не бачить навіть мене, навіть мене!

Арсат замовк на хвилину, а далі запитав уже спокійно:

— Чи вона помре?

— Боюсь, що так, — відповів стурбовано подорожній. Він знав Арсата від багатьох років, знав його у далекій країні за грізних і небезпечних часів, коли приязню не можна було нехтувати. А відколи його маляйський приятель замешкав у цій хатині над лягуною, з цією йому незнаною жінкою, він, подорожуючи вгору і вниз ріки, часто ночував у нього. Любив цього чоловіка, що дотримував вірність і вмів воювати без страху на боці свого білого приятеля. Він любив його може не так, як любить чоловік свого улюбленого пса, але все ж таки він

любив його досить, щоб думати, часом невиразно, серед власних зайнятій про цього самотнього чоловіка та його довговолосу жінку з відважним обличчям і трікомфуючими очима, що жили разом скриті серед лісів — самотні, в постійній небезпеці.

Біла людина вийшла з хати. Налите червінню заходяче сонце викилилось з-за густих тіней, що чорним, ледви помітним туманом підносилися понад вершки дерев і розпливалися в рожевому сьйві пливучих по небі хмарок і червоного блиску відходячого дня. За декілька хвилин, над чорним плащем землі появилися зорі, а велика лягуна заіскрилась відблиском світел, що нагадували овальний клаптик нічного неба, кинутий у безвихідну безодню ночі дикої пустелі. Подорожній по-вечеряв дечим зі свого кошика, тоді розвів огнище, не на те, щоб було тепло, а на те, щоб відігнати димом москітів. Обвинувся коцом і сів, обпершись плечима об очеретяну стіну. У задумі курих свою люльку.

З хати нечутно вийшов Арсат і присів біля вогню. Подорожній порушив своїми ногами.

— Вона дихає, — сказав повільним голосом Арсат, передбачаючи, мабуть, запитання від білої людини. — Вона дихає і горить, наче в вогні. Вона не говорить нічого, не чує нічого, лиш горить!

Арсат, помовчавши хвилику, спитав знову спокійним, недопитливим голосом:

— Туане, чи вона буде вмирати?

Подорожній зрушив ніяково раменами і, вагаючись, сказав:

— Якщо така її доля.

Ні, Туане, — відповів Арсат, — якщо така моя доля. Я чую, я бачу, я чекаю її. Я пригадую... Туане, чи ти пригадуєш колишні наші дні? Чи пригадуєш мого брата?

— Так, — сказала біла людина.

Малєць раптом підвівся і пішов у хату. Подорожній чув його слова: »Почуй мене, говори, промов!« Але була мертва тиша, без відповіді. Нараз Арсат закричав: »О Діямелен!« Після цього розпачливого крику, понеслось його важке зідхання. Він вийшов і впав навколішки на старому місці.

Сиділи мовчки. Ані одного звуку не було чути в хаті, ані одного звуку біля них, лиш десь далеко на лягуні розносились голоси стерників, що виразно й бадьоро дзвеніли на спокійному плесі води. Огонь у »сампані« блимав здалека туманним червоним блиском, а згодом погас. Затихли й голоси. Спала земля і вода — невидимі, непорушні, німі. Здавалось, що на світі не залишилися нічого, крім невпинно блимаючих зір серед чорної тиші ночі.

Подорожній задумано дивився широко відкритими очима в темінь ночі. Страх і захоплення, надхнення і подив збуджувала смерть, — смерть така близька, немінуча, невидима. Вона втихомирювала неспокій його вічної погоні, збуджувала найбільш невисказані, невиразні, найбільш інтимні думки. Вічно-живі підозріння зла, оті тліючі підозріння, що криються в наших серцях, впливали тепер на поверхню глибокої німої тиші, що панувала довкола нього, і робили її недовірливою, підступною, мов спокійна непроглядна маска неоправданої жорстокости. У цьому швидкому могутньому зворушенні його цілого ества земля, окутана тишею зоряного світла, здавалась кошмарною країною нелюдської боротьби, побойовищем страшних чарівних фантомів, величних або підлих, що завзято борються за посідання наших безпомічних сердець. Неспокійна і таємнича країна, країна невивиснених бажань і страхіть.

І ось серед тиші ночі розляглося жалібне квиління, квиління, що розсіває смуток і тривогу, наче велика самотність оточуючих лісів намагалась виіптувати в уха білої людини силу їхньої величності і безмежної байдужости. Невиразні, непевні звуки розносились в повітрі довкола нього, повільно вливаючись самі в слова. І врешті поплили спокійним струмком дзюркотливих, ледви чутних слів. Подорожній порушився, як людина, що пробудилась, і змінив дещо свою позицію. Арсат сидів нерухомо, мов тінь, з похилою головою, а над ним сяяли зорі. Говорив спокійним важким голосом:

— ... Бо ж на кого можна скинути тягар свого серця, тягар нашої журби, як не на приятеля? Людина мусить говорити і про війну, і про любов. Ти, Туане, знаєш, що являє собою війна. Ти бачив мене у час небезпеки, коли я шукав смерті, тоді як інші шукали життя! Написане може бути згублене, брехня може бути написана, але те, що бачили очі, є правдою і залишиться в пам'яті!

— Я пригадую, — сказав подорожній.

Арсат продовжував жалібним голосом:

— Тому я буду говорити тобі про любов. Буду говорити серед ночі, аж не стане ні ночі, ні любови, поки око денного світла не бачитиме мого горя і моєї ганьби, поки не буде глядіти на моє почорніле обличчя, на моє згоріле серце.

Слабе, коротке зідхання прорізало тишу, а відтак далі поплили слова Арсата, без одного поруху, без найменшого жесту руки.

»Коли час неспокою і війни минув, а ти від'їхав з нашої країни в погоні за твоїми бажаннями, яких ми, люди островів, не можемо зрозуміти, я і мій брат стали знову, як це було раніше, шабленосцями нашого володаря. Ти знаєш, ми були членами родини, що належала до правлячої раси, тож більш ніж інші були здібні носити на нашому правому рамені знам'я вла-

ди. І в час добробуту володар виявляв нам свою прихильність, як і ми в час турбот виявляли йому нашу вірність і нашу відвагу. Це був час миру. Час полювання на оленів, час боротьби когутів, пустих балачок, дрібних сварок між чоловіками, яких животи були повні, а зброя поржавіла. Але сівач стежив за рижом, як цей ріс без страху, купці приїжджали і від'їжджали. Виїжджали худі, а верталися товсті. Вони приносили теж і новини, приносили брехню і правду, вимішані разом, тож ніхто не знав, коли радуватися, а коли сумувати. Ми чули від них і про тебе. Вони бачили тебе тут, вони бачили тебе там. І я був щасливий чути про тебе, бо пригадував бурхливі часи. Я все пам'ятав про тебе, Туане, поки не прийшов час, коли мої очі не могли бачити нічого в минулому, тому що вони гляділи лише на одну, на ту, що вмирає — там у хаті».

Він спинився, щоб вибухнути сильним шепотом: «О Мара багія! О нещастя!» А відтак продовжував уже голосніше:

»Немає, Туане, на світі гіршого ворога і кращого приятеля над рідного брата, бо брат знає брата і в цьому лежить сила до добра і зла. Я любив мого брата. Пішов до нього і сказав йому, що не можу бачити нічого, крім одного обличчя, не можу чути нічого, крім одного голосу. І він сказав мені: «Відкрий своє серце так, щоб вона могла бачити, що діється в ньому — і чекай. Терпеливість є великою силою. Інчі Мідаг може вмерти, або наш володар може визбутися страху перед жінкою!» Я чекав... Ти пригадуєш, Туане, ту паню з обличчям закритим серпанком, пригадуєш страх нашого володаря перед її хистом і вибухом її гніву! І якщо вона хотіла мати свого слугу, що ж я міг? Але я втихомирював голод свого серця короткими поглядами і тихими словами. Я тинявся стежкою попід жіночою вбиральною вдень, а коли сонце зайшло за ліс — підповзав під живопліт жіночого подвір'я. Скриті від людського ока, ми говорили до себе крізь запах цвіту, крізь килим листків, понад лева довшої трави, що стояла непорушно між нашими устами. Така велика була наша обережність! Таке палке було шепотіння нашої великої туги! Час минав скоро... І були шепоти між жінками — наші вороги слідили за нами, мій брат ходив сумний, а я почав думати про вбивство і жорстоку смерть... Ми належимо до людей, що беруть те, що хочуть — подібно як ви, білі. Не раз є час, коли людина мусить забути лояльність і пошану. Сила і повага дана володарям, але всім людям є дана любов, сила і відвага. Мій брат сказав: «Ти повинен її забрати з-поміж них. Нас є двох, а не один». Я відповів: «Хай же це станеться швидко, бо я не нахожжу тепла у соняшному світлі, що не світить над нею».

Наш час прийшов, коли володар і весь його нарід подалися до гирла ріки ловити рибу при світлі смолоскипів. Там були

сотні човнів, а на білому піску, поміж водою і лісами, розтяглися шатра з листків для родин Рагаяс. Дим з горючих вогнів простягався, як вечірня мла, а довкола дзвеніли веселі голоси. Коли ми приготувляли свої човни до ловлі риб, мій брат підійшов до мене і сказав: »Сьогодні вночі!« Я переглянув свою зброю, а коли прийшов час, наш човен зайняв своє місце в середині між човнами, що везли смолоскипи. Світло падало на воду, але позаду човнів була темрява. Коли пролунали вигуки і люди, опановані захопленням, стали мов шалені, ми висмикнулись з-поміж човнів. Вода проковтнула наш вогонь і ми поплили назад до берега, що тепер був чорний, лиш де-не-де блимали світла догораючих вугликів. Ми чули розмову дівчат-невільниць поміж повітками. Відтак знайшли полишене самотнє й тихе місце. Ждали. І вона прийшла. Бігла швидко здовж берега, не лишаючи за собою ні одного сліду, мов лист, несений вітром на воду. Мій брат сказав сумно: »Піди і візьми її, занеси до нашого човна!« Я взяв її на свої руки. Вона дихала важко, а її серце билось на моїх грудях. Я сказав: »Забираю тебе від тих людей. Ти прийшла на крик мого серця, але мої руки забирають тебе до мого човна проти волі цього великого!« — »Це правильно!« — сказав мій брат. »Ми є люди, що забирають те, що хочуть, і потрапляють вдержати проти волі багатьох! Ми повинні були забрати її при денному світлі!« Я сказав: »Відпливаймо!«, бо коли вона вже була в моєму човні, я почав думати, що в нашого володаря велике число людей. — »Так, відпливемо, — відповів мій брат. — Ми покидьки, а наш човен тепер нашою батьківщиною, море — нашим пристановищем«. Він, стоячи вперто на березі, забарився, а я благав його, щоб поспішав, бо відчував ще биття її серця на моїх грудях і думав, що двоє людей не може встоятись проти сотні. Ми рушили зі струєю попри берег, а коли переїздили затокою, де вони ловили рибу, то гучні оклики вже затихли, але відгук голосів розносився так сильно, наче хмара інсектів летіла в саме полудне. Човни, зближаючись до купи, плили в червоному світлі смолоскипів під чорним дахом диму. А люди говорили про свій спорт. Люди, що хвалились, глузували... Люди, що ще вранці були нашими приятелями, а цієї ночі вже стали нашими ворогами. Ми швидко переплили повз них. Ми вже не мали приятелів у цій країні нашого народження. Вона сиділа посередині човна з закритим обличчям — спокійна, як тепер. А я не мав жалю за тим, що залишив, бо я міг чути її віддих близько мене, як оце можу чути тепер...»

Арсат замовк, наслухував, приклавши вухо до дверей, відтак похитав головою і говорив далі:

»Мій брат хотів крикнути викликом, лиш один раз, щоб знали ті люди, що ми є вільно народженими розбійниками,

які довіряють своїй зброї і великому морю. А я знову благав його в ім'я нашої братньої любови, щоб він був тихо. Брат, зануривши своє весло без одного плескоту, сказав: »У тобі залишилось тепер тільки півмужчини, а друга половина є в цій жінці. Я можу чекати. А коли ти будеш знову мужчиною, ти прийдеш зі мною сюди, щоб кинути їм визов. Ми ж сини однієї матері«. Я не відповідав нічого. Вся моя сила, весь мій дух були в моїх руках, що держали весло, я прагнув бути з нею в спокійному місці, поза гнівом тих чоловіків і злобою тих жінок. Моя любов була така велика, що я думав, що вона в силі запровадили мене в країну, де смерть незнана, щоб тільки утекти від люті Інчі Мідагас і шаблі нашого володаря. Ми веслували з поспіхом, дихаючи важко крізь зуби. Лезені весел занурювались глибоко в гладку поверхню води. Виїхавши з ріки, мчали каналами поміж мілізною. Посувались вздовж чорного побережжя, вздовж піскових берегів, де море перешіптується з землею. Відблиск білого піску промайнув біля нашого човна, але скоро човенплив по воді. Ми не говорили нічого, лиш один раз я сказав: »Спи, Діямелен, бо вже вкортці ти будеш потребувати своєї сили«. Я чув її солодкий голос, але ані разу не повернув моєї голови. Вже зійшло сонце, а ми плили далі. Вода стікала з мого обличчя, як дощ з хмари. Ми мчали при денному світлі, в страшній гарячі. Я не оглядався, але знав, що очі мого брата, що був за мною, дивились невпинно вперед, бо човен мчав так прямо, як бушменська стріла, коли лише бережок сумпінано. Не було кращого весляра, не було кращого стерничого над мого брата. Багато разів ми здобували разом першість у цім човні. Але ми ніколи не вкладали стільки сил, що вклали тоді — тоді, коли востаннє веслували разом! Не було відважнішого або сильнішого мужчини за мого брата. Я не міг витрачати сил на те, щоб повернути голову і поглянути на нього, та весь час я чув його гострий віддих, що ставав щораз сильніший за моїми плечима. Але він не говорив нічого. Сонце стояло високо. Гаряч пекла мої плечі, як полум'я. Мої ребра ледви що не тріскали, мені все було замало повітря в моїх грудях. Тоді я відчув, що мушу останками сил крикнути: »Спочиньмо!« — »Добре!« — відповів брат. Його голос був рішучий. Він був сильний. Він був хоробрий. Він не знав ні страху, ні втоми... мій брат!«

Гомін сильний і лагідний, шемріння широке і кволе, шемріння дрижачих листків і зрушеного гілля рознеслось по заплутаній глибині лісів, промчало по зоряній поверхні лягуни, а вода поміж купами грузького дерева захлющала сильним жлюпотом. Подих теплого повітря діткнувся облич обидвох чоловіків і промайнув сильним звуком. Віддих сильний і короткий, як кволе зідхання дрімаючої землі. Арсат продовжував далі рівним низьким голосом:

»Ми причалили нашим човном до білого берега малої затоки біля довгого язика землі, що наче загороджував нам дорогу. Він був зарослий лісом і глибоко врізувався в море. Брат знав це місце. За цією косою ріка вливалася в море, а крізь джунглю вела вузька стежка. Ми розклали вогонь і варили риж. Відтак поклалися в м'якому піску в тіні нашого човна. Вона вартувала. Я ще не встиг заплющити очей, як почув її крик на сполох. Ми зірвались на ноги. Сонце якраз хилилось до заходу і ми, вийшовши на відкритий простір затоки, побачили човен з багатьма веслярами. Розпізнали його відразу — це був один з човнів Раягса. Люди з цього човна дивились на берег і, мабуть, побачивши нас, ударили в дзвін, а керму човна завернули в нашу затоку. Я почув, як слабо б'ється моє серце в моїх грудях. Діямелен сиділа на піску й закрила руками своє обличчя. Втеча морем була неможлива. Мій брат сміявся. Він мав пістолю, яку ти дав йому, Туане, поки відійшов від нас, але пороху в ній було дуже мало. Він сказав до мене: »Тікай з нею цією стежкою. Я затримаю їх, бо ж вони не мають пальної зброї, а причалювати до берега до людини з пістолем, це певна смерть для декого. Тікай з нею. На другому боці цього лісу є хатина рибалки і його човен. Коли вистріляю останні набої, буду вас доганяти. Я знаний бігун, і поки вони наздоженуть мене, ми зможемо втекти. Я буду так довго їх стримувати, доки зможу, бо ж вона є лише жінка, що не може ні бігти, ні воювати, але вона держить твоє серце у своїх слабих долонях«.

Він скочив за наш човен, а човен ворога наближався. Вона і я побігли, і коли я мчав вздовж стежки, я чув стріли. Мій брат стріляв раз-у-раз. Гудіння дзвону зтихло. Просмик землі, яким ми бігли, був вузький, і поки я почув третій вистріл мого брата, я побачив кінець берега — широке гирло ріки. Ми пробігли зеленою галявиною вниз до води. Серед чорного болота я побачив маленьку хатину і маленький човен, прив'язаний до берега. Я почув ще один вистріл за нами і подумав: »це останній вистріл мого брата«. Ми побігли до човна. З хати вибіг чоловік, я скочив до нього і ми скотились обидва в грязюку. Я встав, а він далі лежав нерухомо у моїх стіп. Не знаю, чи я вбив його, чи ні. Тоді я почув голос за собою, побачив брата, що біг галявиною. За ним гналося багато чоловіків. Я взяв Діямелен на свої руки і відніс у човен, а відтак скочив сам у воду. Коли оглянувся назад, побачив, що мій брат упав. Упав і підвівся знову, але юрба оточувала його. Він кликав до мене: »Підожди, я зараз буду!« А юрба щораз тісніше замикала коло навколо нього. Я подивився, багато їх. Відтак поглянув на неї. Туане, я рушив човном! Я пустив його на глибоку воду! Вона клячала, дивлячись на мене. Я сказав: »Візьми весло«, а своє вже занурював у воду. Туане, я чув його крик! Туане, я чув, як він кликав двічі моє ім'я! Я чув голоси юрби:

»Вбий його, вбий!«, і я більше не подивився назад. Я чув, як він останками своїх сил кликав моє ім'я, начеб з його голосом відходило все його життя, — і я не повернув моєї голови назад. Моє власне ім'я!.. Мій брат! Три рази він кликав мене, але я не боявся життя. Чи ж не була вона зі мною в човні? Чи ж не міг я з нею знайти країни, де смерть забута, незнана?»

Біла людина сіла. Арсат підвівся, його невиразна постать звисала над витасаючими рештками вогню. Над лягуною розвівалась мряка, а з-поза неї вихилились блискучі зорі. Велике біле покривало вкривало землю, текло, холодне й сіре, скручувалось безшелесними колами довкола пнів дерев і понад дах хати, що тепер, як здавалось, пливав по спокійній невідчутній ілюзії моря. Десь ген далеко зарисовувались на обрії неба контури гір — понурий, забутий і зловісний чорний край побережжя. Голос Арсата тремтів у глибокій тиші:

»Я мав її біля себе! Я мав її! Щоб її дістати, я був готовий стати на прю з цілим світом. Але ж я мав її...«

Його слова пилили, брентіли в порожній далині. Він затримався, наче вслухався в них, як погибали вони ген далеко — поза межами, звідки немає ні помочі, ні вороття.

— Туане, я любив свого брата!

Він дрижав під подихом вітру. А вгорі, над його головою, розтяглося море спокійної ранньої мли, що дрижала перлами на листях пальм. Подорожній простягнув свої ноги, рукою підпер голову і сумно сказав, не підводячи голови:

— Ми всі любимо своїх братів.

Арсат вибухнув сильним, дрижачим від хвилювання голосом:

— Що була для мене чиясь смерть? Я хотів лиш спокою у моєму серці.

Йому здавалось, що в хаті щось порушилось — він прислуховувався, а відтак безшелесно пішов у хату. Подорожній теж підвівся. Відчув бадьорий подув раннього вітерця. На небі блідли зорі, наче відходили в заморожену глибину безмежного простору. Після холодного подуву вітру запанувала кількахвилинна цілковита тиша. А відтак, з-поза чорної хвилястої лінії лісів бризнула брила золотого світла, що високо підіймалась у небо і розлилася широким півколом на східньому горизонті. Сходило сонце. Мряка рідшала, розривалась на кусні й зникла кривими колами. А розвоальована лягуна лежала лиску-ча, чорна, в темних тінях у стіп стіни густих лісів. Над нею ширяв білий орел, кривим, скісним летом досяг ясного проміння сонця і на мить здавався осліплюючим брилянтom. А там знову піднісся вгору і став чорною нерухомою цяткою, поки зник у синяві далини, наче б залишив землю навіки. Подорожній дивився на двері хати, з якої почув уриваний змішаний

лямент розбурханих слів, що зливались у голосне ридання. Нагло з хати вийшов Арсат з простягнутими руками. Він тремтів, постояв хвилину, вп'яливши очі в даль, і сказав:

— Вона не горить більше.

Перед ним виринуло сонце з-за верховіття дерев, підіймаючись спокійно вгору. Повівав легкий вітерець. Брила червоного світла розлилась над лягуною, заблищала дрижачою водою. Ліси вийшли з тіней ранку, стали виразними, наче наближались, щоб задержатись великим шумом листя похилого гілля і розгуляних гіляк. У безжалісному соняшному світлі шепіт невідомого життя став голосніший своєю незрозумілою мовою довкруги глухої темні цієї людської журби. Очі Арсата блукали повільно, відтак зупинилися на сходячому сонці.

— Я не бачу нічого, — сказав півголосом сам до себе.

— Там немає нічого, — відповів подорожній, наближаючись до рогу даху в напрямі свого човна. Легкий оклик рознісся над лягуною і човен став зближатись до житла приятеля духів.

— Якщо ти хочеш їхати зі мною, я буду ждати на тебе до завтра ранку, — сказав подорожній, дивлячись убік на воду.

— Ні, Туане, — відповів м'яко Арсат. — Я не можу ні їсти, ні спати у цій хаті, але я мушу перш за все бачити шлях переді мною. Зараз я не можу бачити нічого — нічого! Немає ні світла, ні спокою на цьому світі, є лише смерть — смерть для багатьох. Ми були синами однієї матері — і я лишив його в самій гущі ворогів. Але я вертаюся тепер...

Він глибоко зідхнув і продовжував задуманим голосом:

— За хвилину я зможу доволі бачити, щоб бити — бити. Але ж вона померла, і... тепер... темрява...

Він розвів широко раменами й безвільно опустив їх. Стояв непорушно, його обличчя було без руху, а його камінні очі дивились у сонце.

Біла людина зійшла униз до свого човна. Веслярі розбіглись на свої місця, готуючись до довгої тяжкої дороги. Високо на стерні стояв він, жураган сумний, а його весло волочилось по воді. Біла людина, обпершись руками на зелений дашок малої кабіни, дивилась на лискуче ребро корабельного кильватру. Поки бардара залишила лягуну, подорожній підвів свої очі. Арсат стояв нерухомо, самотньо, в наскрізь прозорому денному світлі. Він дивився ген у даль, поза велике світло безхмарного дня, в темряву світу ілюзій.

(Вільний переклад С. П.)

ЮРІЙ ТИС

Віктор Цимбал

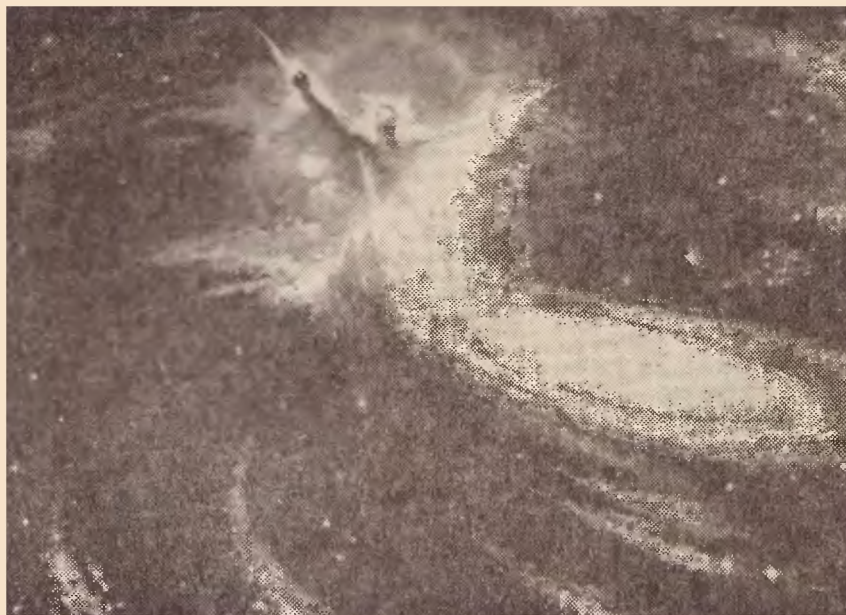
Віктор Цимбал покинув Європу 1928 р., отже є першим нашим мистцем з числа тих, які поселилися в південній Америці. Його осяги в ділянці мистецької графіки відомі нашому громадянству з численних рецензій критиків та багатьох заміток у пресі. При цьому треба звернути увагу, що в цій ділянці на терені Аргентини існує велике змагання багатьох мистців з цілого світу, звичайно, відомих і першорядних імен. Віктор Цимбал не тільки що ввійшов у це змагання за визнання графічного рівня, але здобував щораз то нові осяги у вигляді відзначень і нагород.

Коли, отже, В. Цимбал є гордістю нашого графічного мистецтва, його малярські праці є маловідомі нашому громадянству. Причиною цього явища є те, що образотворче мистецтво не дається репродукувати в наших умовах, а простір не дозволяє розглядати оригінальних праць. Поза тим, В. Цимбал у зв'язку із своєю малярською творчістю присвячує багато часу філософічним і світоглядним студіям, що впливає в першій мірі на методу його творчості: його праці нечисленні, але зате тим глибше відбивають серйозну вдумливість мистця; кожний образ — це філософічна думка, відтворена його майстерним пензлем.

З біографії В. Цимбала знаємо, що мистець народився 1901 р. в Ступичній, на Київщині. Закінчивши середню школу, Віктор Цимбал вивчав рисунок у художній школі в Києві. Його професорами були Муражка і Козик. Дальші студії перервали революційні події та роки визвольної боротьби. В рядах української армії Віктор Цимбал часто виконує очайдушні завдання повстанського характеру на тилах ворожих збройних сил, разом з армією пережив усю її долю і недолю та вкінці, разом з юнацькою школою, дістається до Польщі. Разом з товаришами по зброї проходить табори в Ланцуті і Каліші, де відразу поринає в культурну працю, ілюструючи таборові видання і гумористичний журнал.

З табору, який покинув нелегально, переїжджає до Праги і в столиці Чехо-Словацької держави студіює в українській Студії плястичного мистецтва і у Високій мистецькій промисловій школі. Студіюючи, був учнем професорів Мако, Карела і Мозалевського; у мистецькій школі працював під рукою професорів Машека, Шуссера і Кіселя. Ці роки студій мали велике значення для духового розвитку мистця. Часто Віктор Цимбал згадує ренесансову атмосферу станиці новітньої української культури і своїх товаришів студії, відомих нині мистців — Холодного молодшого, Лятуринську, Зарицьку, Хмелюка, Омельченка, Вовка і других. В той час В. Цимбал особливо цікавився графікою, ілюструє книжкові видання і журнали Західньої України, зокрема багато уваги присвячує дитячій літературі. У пам'яті молодшого покоління досі ще залишилися його ілюстрації до «Пригод вовка неситого», «Лисички-сестрички» та інших оповідань для дітей. В Празі В. Цимбал здобув теж свій перший мистецький осяг: конкурсове журі для портрету основника чеського визвольного руху Паляцкого признало нашому мистцеві першу нагороду.

1928 р. В. Цимбал переїхав до Аргентини, і тут присвячується прикладній графіці, головню з ділянки комерційної реклами. Це його життєва конечність, поза якою мистець не забуває докладати своїх зусиль і таланту для мистецького оформлення українських видань. Його графічні праці з тих років можна знайти в багатьох журналах, книжкових виданнях і газетах, друкованих на західних землях України та в різних країнах, куди поплила українська еміграція. Зокрема слід згадати його сатиричні та гумористичні праці в гумористичних журналах «Комар» (Львів) і «Мітла» (Буенос-Айрес). 1949 р. В. Цимбал видає особібно книжкою сатиричний ілюстрований переклад Лукоморя Пушкіна з капітальними рисунками, які бичем сатири б'ють по московському червоному імперіалізмі.

Віктор Цимбал, Бог-Творець. Вистава, Буенос-Айрес, 1956 р.

«Не знайшов я тут творчої мистецької атмосфери, тільки сіре, буденне життя», — згадує свої перші роки перебування в Аргентині Віктор Цимбал. У цих кількох словах відбивається ця трагедія творчої людини, яка для своєї мистецької душі знаходить на новому місці поселення — духову пустиню. Але мистець не заломлюється. Навіть у ділянці, яка в тогочасних умовах Аргентини вимагає доброго ремісника, а не мистця, В. Цимбал надає своїм працям високо-мистецькі прикмети. Він створює свій особливий стиль, спертий на дереворитній техніці (біле на чорному), і доводить його до небувалого вдосконалення. Його праці викли-

кають подив і признання. З роками модернізується життя, Аргентина стає полем, яке намагаються здобути майстри з світовим ім'ям. Але В. Цимбал залишається завжди першим. На міжнародних графічних виставах з цієї ділянки наш мистець здобуває кожночасно нагороди, критика відзначає його з признанням, постає навіть особня манера наслідувати його, що має окреслення «школа Цимбала», але його майстерності не досягає ніхто.

Всі ці успіхи є безсумнівним визнанням кляси Віктора Цимбала. А все ж мистця це не вдовольняє. Віктор Цимбал підкреслює в розмові, що хотів би працювати в ділянці рекламової графіки в українських, а не в чужинних умовах. Тоді міг би виявити себе не тільки в особливому стилі, спертому на українській духовості, але й підвищити ще більше рівень своїх праць.

«Але в наших умовах це — фантазії», — каже з жалем мистець, — «і тому приходится мені працювати тільки згідно з реалістичними вимогами цього роду прикладного мистецтва».

Проф. В. Січинський так оцінює В. Цимбала:

«Кожна рекламова графіка В. Цимбала, це мистецький твір, який दि-
вує досконалістю технічного виконання. Сугестивна сила цих творів величезна... Це не звичайний техніцизм; над усім панує вищий патос духовості, геній творчості. Така сама синтеза, суцільний образ та психологічна насиченість панує в тих графіках, де Віктор Цимбал подає складну фігурову композицію. Також в архітектурних стафажах Віктор Цимбал, не в приклад іншим мистцям, має подиву гідне почуття архітектурних форм, перспективних рекурсів та гармонії світла і тіні. А понад усім прецизність лінії — точніша від машини і краща від мистецького пензля. В працях Віктора Цимбала для українських видань не бракує українських стилістичних рис, але і тут передусім панує синтеза і стишла монолітна форма, що говорить про патос творчості, вічну ідею української духовості. Ця духовість і мистецька творчість не пропадає і на далекій чужині».

А все ж мистецька діяльність, яка принесла В. Цимбалові славу, це не та, якій він віддав своє серце.

Від багатьох років В. Цимбал шукає свого мистецького вияву, базованого на власному світосприйманні і на своїх глибоких відчуженнях. Недостача рідної мистецької атмосфери, може, утруднює мистцеві похід до назначеної собі мети, але не спиняє його в шуканнях. «Ніхто не за-
вертає, хто прив'язаний до зорі». Так сказав про справжніх мистців Леонардо да Вінчі.

Традиція дуже важна, — говорить В. Цимбал, — ми всі маємо цю психічну спадщину. Хто її забуває, хто легковажить архаїчне минуле, сам обкрадає свою душу».

Тож і ми, шануючи змагання мистця, не говоритимемо більше про осяги його графічних праць для хліба, а вглибимся у розмову про ті проблеми, які хвилюють його душу.

Мистецьке вірую В. Цимбала — це містика, а в останніх роках — містика релігійна. Він шукає такого вислову релігійної творчості, який був би сучасним, але zarazом давав би надхнення до молитви. Його ображає халтура і «камеральний» декаданс нинішнього дня.

Віктор Цимбал, Божа Мати з Північним Сяйвом. Вистава, Буенос-Айрес, 1956 р.

Візантію й італійщину В. Цимбал відкидає, якщо йде про примітивне наслідування власної творчої особовості мистця.

»Нині актуальні такі мистецькі картини, які переконали б людину на певному духовому рівні, що Провидіння існує. Тому, на мою думку, релігійне мистецтво повинно діяти, в першій мірі, на атеїстів, а не на віруючих«, — відповідає на деякі мої запитання Віктор Цимбал.

»Ось недавно була вистава релігійного мистецтва в Буенос-Айрес, — продовжує мистець. — У цій виставі я не брав участі, але відвідав її й намагався знайти у виставлених творах глибший релігійний мистець-

кий вияв. І що я знайшов? Виставлені образи це були зразки карикатурного модернізму, це просто була вульгаризація й образа релігійних почувань людини! Але ж релігійне мистецтво повинні творити релігійні люди. Очевидно, нагороди признали тим, які вміють торгувати своєю душею та малярською технікою.

Нині все спростачене. Постаті релігійного мистецтва — це карикатури, церкви — наче фабричні галі. А це не промовляє до духу. Люди не шукають сьогодні храму, а щонайвище — екстраваганції», — мовить Віктор Цимбал.

Своє мистецьке завдання бачить В. Цимбал у тому, щоб свої твори достосувати до вершин людської думки в науці та філософії. Мистець високо цінить праці Петра Холодного старшого і Врубля, який розписав Кирилівську церкву в Києві і якого москалі, як звичайно, уважають за свого.

Віктор Цимбал не любить окреслювати себе будь-якою групою, школою чи мистецькими напрямками. З великою неохотою на моє запитання відповідає, що з конечности міг би назвати себе неосимволістом.

На цьогорічній виставі в Буенос-Айрес Віктор Цимбал виступив уперше із своїми працями з ділянки релігійного мистецтва. Кожний з відвідувачів був вражений чимсь новим і досі небаченим на поточних виставах. З кожного його образа промінює велике наснаження мислі мистця, перетворене в потужні символічні ідеї високоякісною і оригінальною технікою.

Вистава складається з двох частин. У першій залі знаходимо краєвиди з Патагонії, далекої і холодної провінції Аргентини. Тут домінує суворість природи, сум нагих скал і мізерної рістні. Так і відчувається у кожному образі туга за життєдайним теплом сонця, бачиться монументальність скал, кинених могутніми силами з надрів землі на поверхню.

У другій залі домінують мотиви релігійні і твори з національною тематикою. Голод в Україні символізує В. Цимбал жіночою постаттю з мертвою дитиною на руках. Лице жінки зібрало в собі всю трагедію людини, її постать пливе в просторах, а сліпі очі звернені до небес, до Всевишнього. Вид на столичний Київ: могутнє радісне небо з подвійною веселкою, а вдолі, над Дніпром, ледь майоріють золоті бані церков.

Найсильніше враження на мене зробила «фігура в степу», а властиво «Курган». На верху могили стоїть кам'яний божок, твір наших поганських прадідів. Грубо тесаний у камені, з могутньою головою, наче придавлений трагічною жуною. А далі — степ, поле, небо і темні хмари. Так і відчувається праісторію, що віє від цього образа, з вологости і порожнечі степу. Так і хотілося б бачити на картині тогочасну людину кам'яної доби, що жажалася свого оточення, і природи, і тварин, що бачила божество в природі і у своїх нескладних словах — піснях; людину, в якій ледве пробуджувалася душа і яка поставила кам'яну подобищу свого сумного бога.

«Створення світу» — один з найсильніших творів Віктора Цимбала. У величніх просторах вирує праматерія під всесильною думкою Всевишнього. На другій стіні бачимо сильний своєю композицією образ «Диявол». Володар темні рам'ям відбиває могутню блискавку, що вдає в нього.

Віктор Цимбал, 1933 рік. Вистава, Буенос-Айрес, 1956 р.

Годі спинятися над кожним з цих незвичайних творів Віктора Цимбала. Відвідувачі проходять повз них мовчки, вражені силою уяви і глибиною філософічної думки Віктора Цимбала. Діяння його образів розτροщує. Так і відчувається в нашу добу атомової енергії, — добу, що дає передчуття того, що існувало колись у хаосі вселенної, а може й того всесвітнього знищення, яке дехто вже сьогодні проповідує.

Коли мистці, назагал, намагаються шукати нових форм або скріплюють уже існуючі, Віктор Цимбал шукає вияву духу і засобів для його

скріплення. Шукає пульсу доби, а в ній і належного мистецького вияву. Мистець не описує, ані не схоплює зовнішньої форми створеної ним істоти, постаті. Сам предмет для мистця має другорядне значення. У нього домінують трансцендентні райони. Анатомія і матеріал є для Віктора Цимбала підрядними величинами супроти безмірної сили духу і могутньої безконечності релігійних тем, наснажених його мистецькою уявою. Такою є засада його символізму.

Розмовляємо на тему правди, яка є цілістю відносин божеського і людського, і на тему розбіжностей між цими двома бігунами, що так легко розходяться в наших часах.

»Людині питоменною є спільнота — говорить мистець. — Хто відкидає цю спільноту, попадає в нетрі матеріалізму і декаденції».

— Куди ж шлях мистецтву? — падає запитання. Але Віктор Цимбал — не песиміст:

»Від Цезана мистецький світ іде різними шляхами до всеобіймаючого стилю незнаной нам ще величної гармонії!»

Один такий шлях, безумовно, це мистецтво Віктора Цимбала.

Тепер розуміємо, чому Віктор Цимбал в останніх роках так рідко появлявся серед української громади. Мистець потребував самотності, щоб творчо стати собою. Його останні твори вимагають від публіки високого рівня, глибини думки та здібности бачити і розуміти. Бо мистець став у творчій екстазі, яка перенесла його в інший світ, у якому він бачить стан знищення і творення та Всевишнього у його безмежному розумінні.

ІСКРА ЕНТУЗІЯЗМУ

Якщо ти встаєш уже втомленим вранці, поспішися викресати іскру ентузіазму в твоєму серці. Не відкладай цього на пізніше. Не жди, що хтось інший це зробить за тебе.

Поклади в своє серце іскорку, яка не дозволить йому завтра вмерти від холоду.

Хіба може бути щось сумніше, як серце, що вмирає з холоду?

Якщо твій ранок пройшов без ентузіазму, а полудень без пристрасти, як можеш ти надіятись під вечір, що пізнав життя, яке складається з любови і болю, присвяти і відмови, науки і радості, які протягом часу згорають на попіл.

Герої, генії та святі горіли тим вічним полум'ям, і людськість зробила поступ тільки завдяки тим, що горіли.

Хто б ти не був, якщо ти любиш і терпиш, пам'ятай, що живе лише той, хто згорає.

(Є. Онацький: »Очима душі — Голосом серця«, переспіви)

ЗУСТРІЧ З УТОРСЬКИМИ РЕВОЛЮЦІОНЕРАМИ

На горбі, біля лісу, кілька дерев'яних бараків. Це табір Вегенрід. В ньому тепер перебувають уторські повстанці, що продісталися на захід. Хоч день морозний та холодний вітер віяв з поля, майже всі мешканці табору були на малому таборовому майдані. Вони стояли невеликими гуртками, розмовляли. Переважно молоді хлопці, кілька дівчат, старенька бабуса та дрібні діти. Я бачила в минувшині багато таборів. Гамір, дзвінкий дитячий сміх — це були їх характеристичні риси. Тут панувала повага. На сумних обличчях відбивалися картини вчорашнього.

Ми ввійшли в довгий барак. Тим, що на вступі вражало очі, була вибаглива чистота. Чиста долівка, вбого, зате чисто зодягнені люди, прибрані кімнати. В кімнаті, де відбувалося наше інтерв'ю, сиділо шістьох молодих чоловіків. У п'ятьох з них обличчя були такі лагідні, очі такі спокійні, що важко було вірити, ніби це були ті самі, що кинули виклик цілій московській потузі, перед якою дрижить Захід. Шостий мешканець кімнати — інвалід без руки. Його меткі рухи, швидка мова, живі, надзвичайно живі очі вказували на те, що це людина небувалої енергії. Він звався Беля Нодь. На моє запитання, чи вільно опублікувати його прізвище, він відповів, що йому нема чого боятися, — ніхто з його родини не залишився в Угорщині. Звання його — робітник. Він і п'ять його співмешканців кімнати разом працювали в лісі, за 12 км від Будапешту. Разом і полишили свою працю, щоб узяти участь в одній з мирних маніфестацій, що потім дали привід до різни уторського народу. Потім разом обороняли столицю від московської навали.

Вістки про українців

Беля та його товариші знали, що я — українка. Вони виразно хотіли подати мені до зрозуміння, що ото не перший раз вони зустрілися з українцями. В їхньому рідному селі жили дві українські родини. Жінки з дрібними дітьми. Втікаючи від большевиків, прибули в Угорщину. Там і мусіли залишитися. Їхні чоловіки не вирушали з України, — на місці хотіли продовжувати боротьбу з окупантом. Але в 1945 р. московська рука досягнула нещасливих жінок і, разом з іншими, у тягарових вагонах заслала їх на Сибір. Прізвище однієї з жінок — Крушельницька. Її восьмимижнева дитина замерзла у вагоні. Мої співрозмовники бачили ще й інших українців, та прізвищ їх уже не згадають...

Беля згадує другу світову війну. Тоді він ніяк не міг знайти відповіді на питання, чому большевики в перших лавах наступаючого фронту, попереду змоторизованих частин, завжди посилали українців і білорусів. Тепер йому відповідь ясна: це таким способом повинні були послаблятися фізичні сили українського й білоруського народів... Беля та його товариші тепер добре знають, де проходить виразна межа поміж московським народом та іншими, поневоленими. Вони не змішують понять, як це трапляється інколи, навіть, між високоосвіченими людьми на Заході. Знають, що СССР — це не монолітна цілість, що там є пануючий московський народ та ним поневолені інші народи. »Ми знали це,

— кажуть тепер, — бо нас же й учили про всі республіки, які входять у склад СРСР. Потішали навіть, що з часом сама Угорщина стане такою республікою. Як Естонія, Латвія, Литва чи інші. Це нам вистачало...»

Ні слова по-російськи

«Чи вчили нас російської мови?» — сміються повстанці. — «Авже ж учили. Щодня були курси. Але ми таки ні слова не розуміємо по-російськи. Усе, що російське, надалі нам чуже й осоружне... На наше щастя, фізично карати у школі не було вільно. Кари заховували для нас на пізніше... Отож учитель розказував це чи те у школі, згідно з приписами Москви, а діти й підручки йшли додому та питали, чи справді нема ні Бога, ні неба, а лиш товариш комісар і учитель. І вдома отримували й науку правд Божих, й географії, й історії. Батьки завжди знайшли час та змогу вчити дітей — далеко в полі, при роботі, чи десь у закутку хати, щоб хто не підстеріг. Не приймалася комуністична наука, не затруювалася молодь...»

Дівчина з надпаленим волоссям

А проте було дещо, чого вчилися в москалів угорські діти ще з найбільшою охотою і що засвоїли — як це пізніше виявилось — зовсім непогано. Це були методи партизанської, революційної боротьби. Тільки ж большевики не підозрівали, що їхня наука так швидко й так несподівано повернеться проти них самих.

Мою увагу прикувало те, що в однієї з дівчаток на майдані — дивно нерівно підстрижене волосся. Здивування моє, здається, помітили й дали мені висвітлення. Ілушка — по-українськи Оленка — сама розказала, як це трапилося. Розказала скромно і як дуже зрозумілу річ про те, як вона, чотирнадцятилітня дівчина, з приятельками запалювала пляшками з бензиною ворожі танки. «Нам так гарно вдалося запалити один танк, потім другий, що далі посмілішали. Та третього ми запалили трохи завчасно, не чекаючи, аж він ще трохи відповзе, от і полум'я засягнуло моє волосся...»

Нічого дивного, що москалі боялися тих героїських дітей. На одній з вулиць Будапешту нерухомо стояли три танки впродовж трьох днів. Ніхто з залоги не зважився вийти на вулицю. Страх був сильніший за невігоди, голод і спрагу.

Розплатитися!

«Чи ждало населення війни? Звичайно, війни ніхто не хотів. Але кожен з нас, якщо б його хто спитав, що він вибирає — чи надалі так жити, чи розрахуватися з москалями, — відповів би: розрахуватися, і то негайно! Наші настрої яскраво показало повстання. Ніхто ж його не підготував. Найменші приготування, контакти повели б були масові арештування, репресії. А повстання спалахнуло спонтанно. Чужинецьке гноблення об'єднало цілий народ сильним бажанням прогнати москалів з угорської землі, щоб не лишилося від них і сліду.»

«Певно, ми слухали західних радіопередавань. Властиво, в них ніколи не було сказано, що нам дадуть у потребі військову допомогу. Але десь на дні серця жевріла іскорка надії, що допомога у слушний час таки

прийде. Ми знали, що в США йде передвиборча кампанія. Оправдували президента Айзенгауера тим, що в таку пору він не може виголошувати промов за війну. І сподівалися, вірили, що, як лише він стане президентом на наступну каденцію, то курс американської політики буде скерований виразно на підтримку поневоленим народам у їх боротьбі. Ми глибоко розчарувалися в наших сподіваннях...»

»Таки справді, народ не підготовлявся до повстання. Конспірованого організування не було. І не було попереднього порозуміння в тій справі з іншими поневоленими народами. Принаймні, — кажуть наші співрозмовники, — ми про таке порозуміння нічого не чували. Та панувало загальне переконання, що в слід за вами напевно повстане Україна, Румунія, Польща та інші країни. Одне лиш було рівно ясне — що чехи нас не підтримають. Чеські комуністи заохочували своїх одновірців з Угорщини, щоб ті утікали до них, бо там їх життя буде безпечне. Та й самі матеріяльні умови життя в Чехо-Словаччині були значно ліпші. Західня допомога великою мірою створила чеським комуністам умови для зміцнення режиму».

Нодь — переходова стадія

Довір'я між мною та співрозмовниками встановлене, і я можу ступити крок далі, спитати про докладніші інтенції повстанців, ті інтенції, щодо яких були на Заході суперечні відомості.

»У Тіта нам подобалося рівно і тільки те, що він зважився зірвати з Москвою. А поза тим — не було в чому шукати в нього прикладу. Чим більші були його розходження з Москвою, тим більша була його популярність і симпатії до нього серед нас. Бо, взагалі, народ не прихилився до жадного комунізму: ні советського, ні національного. Комуністична програма не знайшла ґрунту в угорському народі. Виразно вказують на це 16 пунктів, висловлені режимові робітничими радами. Як-що, напр., йде про колгоспи, то там виразно сказано, що вони повинні бути зліквідовані, а земля — передана на власність селянам. Промислові підприємства повинні були перейти на власність приватну, кооперативну чи державну, в залежності від постанов місцевого населення...»

»Тут і причина, чому в останні дні керування режимом отримав від народу підтримку Нодь. Поперше, Нодь прийняв усі вимоги, подиктовані робітниками в 16-ох пунктах, у тому погодився вимовити умови Варшавського договору, вимоги виведення з країни московських військ, провести вільні вибори, проголосити Угорщину неутраляною країною то-що. Подруге, він негайно засвідчив свою добру волю тим, що доповнив уряд представниками інших політичних угруповань. Тому новий уряд отримав визнання від інших шістьох революційних урядів, що рівночасно створилися в різних кінцях Угорщини. Ми вірили, що уряд Нодя буде становити переходову стадію на шляху до справді національного уряду».

Мені розказували, а я спостерігала їх, свідомих своєї мети та певних себе. Скажу щиро: я шукала хоч сліду, хоч плямки коли вже не внутрішнього, то хоч зверхнього побольшевичення, помосковчення. І того я не знайшла. На столі не було попільнички. Один з повстанців, що курих, за кожним разом, коли хотів обтрясти попіл з цигарки, переходив через цілу довгу кімнату до відра з вугіллям коло порога.

Прощай, батьківщино, ми вернемося знову!

На моє прохання, я отримала змогу говорити з жінкою-повстанкою. Це була молода русявка. Захриплим від простуди голосом вона ділилася своїми враженнями:

»Нас було одинадцять осіб, у тому семеро дітей. Найстарша дівчинка мала шість з половиною років. Ми їхали дуже швидко, бічними доріжками, дбайливо виминаючи можливість зустрітися з московськими танками, що переслідували нас. Наші коні пристали, і 13 км від границі нам довелося їх залишити. Далі ми пробивалися піхотою. Важко було з дітьми... До річч, — соромливо признається співрозмовниця, — я сама участі в повстанні не брала. В мене кількатижнева дитинка, і ніяк було. Зате пішов чоловік та всі інші доросліші члени родини... Тепер же ми залишили геть усе, що мали. Нічого не можна було взяти з собою. Важко було покидати рідну землю, але ми туди ще вернемося знову. Я твердо в це вірю«.

В Белі, його товаришів праці та боротьби, у знайомій русявки, серед дітей — у всіх одне бажання вернутися додому, у звільнену батьківщину. »Ну, а як не доведеться вернутися, — каже Беля, — треба буде шукати десь тут корисної роботи...«

Годинник показував сьому вечора, нам час було в дорогу. Важко було розстатися з новими приятелями.

Слава Стецько

ЛИСТ Д-ра АРІНА ЕНГІНА ЧЛЕНА ТУРЕЦЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

До п. Я. Стецька,
Голови АБН
Дорогий Пане Стецько!

Мені було справді дуже приємно отримати Вашого листа...

Тут, у Туреччині, ми дуже порушені недавніми повстаннями в Польщі та Угорщині, і я думаю, що таким способом також турки та українці за тим жажливим кордоном, відомим під назвою залізної заслони, отримають змогу значно розгорнути свою боротьбу за незалежність. Всі ми сподіваємося, що вони в близькій майбутності досягнуть мету своїх змагань — повну самостійність. А все таки, нашим найбільшим бажанням залишається те, щоб об'єдналися у спільній дії дві великі нації — Україна і Туркестан, або, принаймні, щоб ті дві нації піднеслися в одночасному повстанні. Доба повного розвалу чи, принаймні, розпаду захитаної Російської імперії, нарешті, розпочалася. Всемогутній Творець не пробачить безконецних заподіяних жорстокостей, таких жорстокостей, що подібних не зазнало людство за весь час свого існування. Дух відплати наших жорстоко випробуваних націй, на радість усьому людству, з цілою певністю розвалить Росію.

... Водночас мені дуже приємно переслати відповіді на Ваші повні вирозуміння питання.

Питання: Який Ваш погляд на закордонну політику, що її веде під сучасну пору Москва?

Відповідь: Зовсім певно, тяжкий натиск рухів національного визволення українців, туркестанців, поляків, угорців та інших народів спонукав нелюдських терористів та злочинців з Кремля поступитись дещо у своїй закордонній політиці з метою виграти час та відновити свою остаточну мету, якої вони не зречуться ніколи, а це — підкорення світу тій суперпації (!), Росії.

Питання: Який Ваш погляд на відсталізацію?

Відповідь: В турецькій мові є приказка, яка каже: »Чоловік, що по-п'ялив до Діміяту (в Єгипті) по риж, стратив власну пшеницю вдома«. Те саме можна з успіхом застосувати до політики відсталізування, бо росіяни, вдаючись до того пляну з метою позискати собі добру волю національних визвольних рухів в середині СССР та взагалі цілого світу, а також з метою придбати час для своїх злочинних намірів, зазнали поважних страт, тому що численні політичні суперечності та розходження, які виявились у тій політиці, дали поневоле націям змогу скинути сталінський терор, а також в очах решти світу здискредитували цирість російської комуністичної ідеології. Та політика показала, що єдина мета, до якої змагають москалі, це здійснення супрематії російського месіанізму в цілому світі, — російський підбій світу під знаком комунізму.

Питання: Чи не думаєте Ви, що на тому ступні розвитку боротьби за Протоки Москва має за головну мету вирішити спір у свою користь?

Відповідь: Безоглядне намагання російського імперіялізму захопити турецькі Протоки видне було раз-у-раз, але його завжди нівечив рішучий спротив турецької нації. Під теперішню пору росіяни задумують убити два птахи за одним пострілом, інтригами посягаючи по Суєз. Зовсім певно, вони не забули й попередньої мети, але вони приречені зазнати поразки ще раз. І це буде остання й рішача поразка, бо певним є, що Російська імперія дійшла до критичного пункту повного розкладу й знищення, що буде упадком останньої імперії в світі.

Питання: Думаєте, що загальна підтримка визвольній боротьбі народів за залізною заслоною засобами національних революцій була б спроможна довести до упадку Російської імперії?

Відповідь: Я вірю, що, коли ми хочемо уникнути атомової війни й допровадити до упадку Російську імперію — чого ми собі бажаємо в найкоротшому часі, — то це можемо досягнути єдиним можливим шляхом щиросердечної моральної й матеріальної підтримки всім національно-визвольним рухам у зненависних кордонах, що мають назву залізної заслони, і поза ними. Така підтримка повинна бути доволі велика, щоб створити нові визвольні рухи та об'єднати їх в змаганні до єдиної мети: знищення й повного розвалу Російської імперії, і то незалежно від кольору її, червоного чи білого, бо ж колір тут грає дуже нікчемну роль.

Питання: Чи згодні Ви з заложенням АБН, що Російська імперія, незалежно від своєї форми — комуністичної чи демократичної, республіканської чи монархістичної, — завжди становить загрозу світові?

Відповідь: На мій погляд, російський характер — це заперечення людських вартостей справедливості й добра, і це тому росіяни за ціле своє історичне існування не були спроможні створити задовільної державної адміністрації. Тому, що кожна держава найпершою мірою побудовується на справедливості й на моральному добрі, й тому, що росіяни позбавлені тих високих моральних вартостей, вони завжди були й надалі залишаються загрозою для світового миру та щастя, аж поки не будуть знищені, як політична цілість.

Питання: Чи публічна opinia в Туреччині підтримує розвал Російської імперії на незалежні національні держави?

Відповідь: В турецькому фолклорі, в мітології та в турецькому епосі існує історичне національне прагнення, що символізується »червоним яблуком«. Кожному туркові відоме це »червоне яблуко«, яке, можливо, має свій початок у мітологічному »яблуці незгоди«. »Червоне яблуко« символізує упадок Російської імперії та знищення всякої форми російської державності, поки російський народ, як цілість, залишається злим, жорстоким, безоглядним та морально нікчемним. Ніхто не знає росіян ліпше за турків. Ми зазнали багато страждань від їх жорстокості, і то тому, що самі ми відверті, чесні й добрі. Впродовж нашої історії ми безліч разів боролися проти них за справу справедливості. Ми знаємо їх нікчемність однаково в часи миру, як і війни. Вони багато разів обдурили наші народи для досягнення своїх жорстоких імперіалістичних цілей. Але на дальшу мету, зовсім певно, добро затріюмфує над злом, і всі поневолені Росією народи досягнуть свою повну незалежність.

Як приклад великих жакіть, заподіяних росіянами, так червоними як білими, наведу наступний історичний факт: населення Кримського ханату перед російською окупацією нараховувало 5,000.000 душ, тоді як по окупації, себто від панування Катерини II (1783) до наших днів, ціле те населення було знищене. Половину турків насильно депортовано до Туреччини, а іншу половину знищено в масаках або в сибірських таборах (переважно в 1944 р.). Сьогодні нема ні одного живого турка на Криму. Інший приклад жакіть, вчинених росіянами, можна бачити у випадку братнього народу миролюбних і висококультурних українців: 10,000.000 людей того народу згинуло від руки росіян.

Питання: Чи в інтересі Туреччини є існування незалежних національних держав Туркестану, України, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Північного Кавказу, Болгарії, Румунії, Білоруси та інших країн, під теперішню пору поневолених Москвою, коли розвалиться Російська імперія?

Відповідь: Очевидно, це в інтересі Туреччини, як також в інтересі всього щирого людства. Атлантийська хартія та Деклярація прав людини мусять бути здійснені для кожної нації і для кожної людини; вони не можуть залишитися тільки жмутком паперу; і людство повинно боротися за їх здійснення. Ідеї, не здійснювані в житті, мертві.

Між іншими фактами у своїй історії, турки пам'ятають, як вони щиро простягнули руку допомоги братній українській нації, яка під великим Мазепою вела славу боротьбу проти тих же самих росіян. Нашим справжнім бажанням тепер є, як і було тоді, бачити Україну щасливою.

незалежною національною державою. Українці безсумнівно відзискають свою власну незалежну державу, тому що дух та ідеали великого Шевченка надалі живуть у серці кожного українця. В той же час ми щиро бажаємо, щоб у найкоротшому часі всі братні нації відзискали повну незалежність, так в інтересі Туреччини, яка зацікавлена в тому, щоб мати за сусідів приятелів на місце російських імперіялістів, як і в інтересі здійснення вселюдських ідеалів.

Питання: Який Ваш погляд на психологічну війну, яку провадять тепер західні потуги?

Відповідь: На мій погляд, великі державні люди західних великодержав, — хоч це може виглядати й неймовірним, — не вміють правильно визначити дійсність нашого часу. Це правда, що вони провадять психологічну війну. Але який великий ідеал прихований за тією війною — про це, очевидно, ми не знаємо з такою ясністю, з якою повинні б знати подібні речі. Певно, ідеал є; ідеал вищості людської справедливості в світі. Але що діється під тим усім, ми, сторонні глядачі, не можемо ясно проглянути. Лиш найновіші події у Східній Європі дали певен вгляд у підложжя політичної дії тої психологічної війни для добра людства.

Питання: Яким способом можна уникнути атомової війни: активною політикою західного світу, скерованою до визволення поневолених народів, чи політикою коекзистенції?

Відповідь: Хай мені вільно буде напочатку сказати, що самий концепт коекзистенції — це заперечення саме в собі, і його Кремль вживає як звичного зрадливо-змовницького засобу проти волелюбних народів Заходу. Це заперечення саме в собі, бо єдиною й виразною метою російського імперіялізму, байдуже червоного чи білого, є підбиття світу, і фактично ця мета стала традиційною від часів Петра I. Що державні мужі Заходу не можуть збагнути тієї змови, то це хибний погляд. Вони зовсім очевидно розуміють її, але розуміти — одна справа, а вжити своє розуміння, як політичну тактику, — друга справа. Отож, ми мусимо чекати на дальший розвиток подій у Східній Європі, і я думаю, що той розвиток може стати частиною визвольної політики, застосованої західними державними мужами, які, без жадного сумніву, хотіли б уникнути атомової війни саме з допомогою тієї політики.

25 жовтня 1956 р.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА: »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Книжка з «музею смішних речей»

Такого музею нема. Але коли б він був, то ця книжечка, яка справлятиме скоро свій столітній ювілей і з Києва попала аж у Парагвай, напевно заслужила б собі видне місце в гумористично-літературному відділі такого музею.

Називається вона: «О зараждающей так называемой, малороссийской литературе», сочинение И. Кулжинского, Кіѣвъ, в типографіи И. и А. Давиденка, 1863. Одобрено цензурой 21 декабря 1862 года». Має вона 32 сторінки.

Свого часу цей твір, мабуть, належав до «передового слова» науки російського вченого філолога. А тепер поновлене її видання може побачити світ хіба лише на сторінках «Мітли» в Буенос-Айресі для веселої розваги її читачів.

Це була критика на твори Т. Шевченка з дуже «оригінальним» (щоб не сказати твердіше) підходом до теми. Автор у першому розділі книжки під заголовком — «Южнорусский элемент, как предмет торговли» запідозрив, що поява в світ «Граматки» і «Южно-Русского Букваря» Т. Шевченка була надиктована лише бажанням заробити гроші. У вступі критик каже, що всі «малоросіяне» дуже схильні до спогадів про «віджилу вже старовину». І ось, на його думку, знайшовся «предпримчивый и ловкий человек», який розпочав «торгівлю» або «перевод наивной чувствительности на наличныя деньги!»... «Началась она, эта знаменитая торговля с «восстановления малороссийского языка и возсоздания южнорусской литературы».

Під свій напад И. Кулжинский бере насамперед видану в 1857 році «Граматку». Він сміється з того, що автор «Граматки» — силкується «доказать, что малороссыяне непременно должны начинать учиться чтению с малороссийского (т. е. с. испорченного русского) языка»... «Между тем как малороссыяне, со времени Равноапостольного князя Владимира и мудраго Ярослава, всегда учились и учатся сперва славянской грамоты... а потом уже... легко и непримѣтно переходят к... русской...» А далі виловлює «найглибшу» думку, що... «Знание грамоты вовсе не нужно для нашего простолюдия...»

Потім той «критик» твердить, що українська мова (в оригіналі — «малороссийское нарѣчіе») така близька до російської, що «торговцы южнорусского элемента» видумали, щоб її відділити від російської, «новую орфографію или правельнѣе — кривографію, сочененную... умом торговца-сочинителя «Граматки». Він цитує з переднього слова тої «Граматки» наступне: «... скільки ні есть по Вкраїні граматок і букварів, то всі вони не годяться нам для первой науки письменства, бо печатанію не нашою мовою, а через те всяка дитина довго нудиться над книжкою, поки навчиться іноязычні слова розбірати.» Про цю цитату критик каже, що висловлена думка в ній і її «викривлене» вияснення є «совершенная брехня!»...

«Критик» звертає увагу, що в перших шести главах «Граматки» вміщено переклади псалмів Давида на українську мову. Він патетично жахається і дослівно звертається так: «Помилюсердуйте, г. г. просвѣтители Малороссіи! Для чего вы отнимаете у наших простолюдинов Псалтирь славянскую!... вы этим переводом портите все дѣло, даже компромитириете дѣло спасенія ваших ближних.»

Він звертає увагу, що після перекладу псалмів йде «украинская думка про гетьмана Наливайка». (В оригіналі так і написано — «українська думка»). Рішуче розкритикувавши самий зміст «думки» з точки зору єдинонеділмця, Кулжинский пише дослівно такі слова: «... господин сочинитель «Граматки», неужели вы забыли, что теперь — слава

Богу — Малороссія уже не составляет пограничной стороны Россіи, но есть одна из ея внутренних частей? (підкреслення критика)... «есть одна, наша славная Россія с семью морями-океанами на своих границах».

Це так надруковано було в 1863 році. Це ж такі вияви московської Імперіалістичної ідеології, яким можуть позаздрити і теперішні московські можновладці всіх барв, від чорної до червоної, та наші замотелічені або об'яничарені «землячки».

І такий зміст всієї «вченої» критики. Жадного фахового підходу, жадної педагогічної думки. Ту свою критику автор закінчує такими словами:

«...»Граматка« — самая вздорная затѣя и самая вредная нелѣпость» — то є: «найбезглуздіша вигадка і найшкідливіша нісенітниця!!!»

От написав! Видно, що дуже розгнівався той «учений» ненависник.

А тепер подивимось, що він написав про Буквар Т. Шевченка. Він каже: «Але торгівля южно-русским элементом не застановилась на Граматці. Слідом за нею з'явився — «Букварь Южнорусскій» 1861 року; ціна три копійки; склав Тарас Шевченко...» А далі подаємо дослівно, як почав його критикувати І. Кулжинскій: «Не хочется вѣрить, чтобы эта пустѣйшая из пустѣйших книжек была составлена даровитым Шевченко»...

Щоб не обтяжувати наших читачів часто аж безглуздими репліками «критика» на весь зміст Букваря, зупинемось тільки на тих місцях, де він «аналізує» і «оцінює» твори нашого генія поета і національного будителя.

«Критик», зокрема, застановляється на помічених у Букварі — за його словами: «на испорченном русском... языке двѣ думки — » про Пирятинскаго попovichа Олексѣя, да про Марусю, попovну Богуславскую»... Він каже, що: «Первая дума — так себѣ, (то є: «так-собіє»)»... «а другая — из рук вон!»... Особливо озлоблює його молитва невільників, яку він спочатку оцінює, як «Пришей кобыль хвост», що зовсім не підходить, на його думку, до змісту думи. А далі цитує її:

«Ой, визволи, Боже, нас усіх, бѣдных невільников

З тяжкой неволи.

Вислухай, Боже, в просьбах щирых,

В нещасных молитвах,

Нас, бѣдных невільников»...

І тоді накидається на видавців Букваря, інтригує тодішню московську цензуру, звертає увагу, що «Тенденція этого букварика одна и таже, что и в Граматкѣ: «какая-то воля людская, освобождение из какой-то неволи. О какой ето свободѣ хлопойете вы, господа букваристы?!» (Підкреслення критика). — «Найпустіща із найпустіщих книжок» — висновок критик. І тут повертається до своєї «комерційної» оцінки Шевченкових творів. Його дотичний уступ подаємо в дослівному перекладі — головніших виразів.

... «Але ця найпустіща книжечка принесла великий заробіток в торгівлі южно-русским элементом... Надруковано її в кількості багатьох тисяч примірників... Слідом за тим, як було провезено через Україну в Кієв мертве тіло Шевченка, «Букварі Южнорусскіє», як саранча, налетіли на Україну і знищили в ній незліченну кількість шестигривеників; якась невидна сила гнала їх на Україну. Правдоподібно, що й тріюмфальний похід мертвих решток Шевченка через Україну також увійшов у комерційні комбінації компанії, що торгує «Южно-русским элементом»... «Все це робилось на честь якоїсь «ідеї», спряженої невидним зв'язком з торгівлею»...

Далі критик пригадує, що «ще до провоза через Україну труни Т. Шевченка в супроводі саранч «Букварей Южнорусских», Україна була наводнена маленькими книжечками на зіпсутому рускому, то є на «малороссійском языкѣ»... Тут він подає їх обсяг і ціну та з найбільшим своїм приziertвом нападає на дві з них — на поеми Т. Шевченка: «Гамалія» і «Тарасова ніч». Ті поеми оцінює він так, як подаємо в перекладі з московського тексту оригіналу.

«... Обидві так звані »поеми« Шевченка значно тих двох віршів, що вміщені в його »Букварі«; але ті два вірші названо тільки думами, а »Гамалія« і »Тарасова ніч« — поеми!... Це рубана в віршоподібні рядки проза, без всякої поетичної мелодії й гармонії, з деякою тільки замашкою підробитись під склад старовинних віршів. Для чого компанія торгівців »южно-руським« елементом напускає на Україну ці »поеми« й книжечки, які не мають жадного достоїнства, ні морального, ні літературного, рішуче не зрозуміло» (Підкреслення автора).

Під кінець своєї такої »ура-критики« автор робить такий висновок: »Зіпсута говірка рускої мови чи так звана українська мова, як аномалія, не має жадних прав на літературну самостійність, і не достойна до вживання в жадних солідних випадках, але потребує виправлення посередництвом чистої загальноросійської мови«.

Цим »пророцтвом« закінчив І. К. першу частину свого »твору« гіркого для почуття сучасників Т. Шевченка і так смішного для нас — теперішніх українців.

Не реферуємо аж так докладніше про другу й третю частину того »твору«, бо вже з попереднього шановні читачі мають добру уяву про цю вже »музейну річ«. Подамо тільки заключні висновки-присуди того »критика«.

Отже в другій частині під назвою »О малороссійском языке« він твердить, що українську мову видумали українофіли »з пустої вченості або з ученої пустоти« та висміює їхній »задум« про літературне відокремлення від Росії та »мрійну самотність«...

А в частині третій — »Дневник Т. Г. Шевченка« Кулжинський приходить до висновку, що Шевченко хоч і писав вірші на українській мові, ... »но в душі своїй он был русским и думал про себя по русски«...

Гадаємо, що шановні читачі прочитавши цей реферат про таку »столітню« вже критику на твори Т. Шевченка, самі, без зайвих коментарів, признають за автором цієї книжки, написаної, між іншим, як в ній зазначено, в Ніжині (то є там, де учився колись М. Гоголь), безперечний талант не абиякого гумориста. Гумориста, що умів написати так смішно, що з його »крилатих« думок через сто років хочеться сміятись ще дужче, ніж тоді, коли ця книжка побачила світ в Києві та ще й »одобрена ценсурою 21 декабря 1862 года«.

А. Кущинський

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ:

1. п. І. Атаманюк (Саммер Гіл, Австралія) — 8
2. п. Д. Гринів (Буенос-Айрес, Аргентина) — 4
3. дир. М. Гікавий (Чикаго, США) — 2
4. о. П. Фалько (Рочестер, США) — 1

Хто черговий? Ставайте в ряди активних приятелів Вашого журналу! Кожний Читач »В. ІЛ« повинен приєднати хоч одного нового передплатника, щоб ділом розбудовувати свій журнал!